

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

दूरशिक्षण केंद्र

विमा

(शैक्षणिक वर्ष २०१९-२० पासून)

पेपर-१ व २

बी. कॉम. भाग १

सेमिस्टर १ व २ करिता

© कुलसचिव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर (महाराष्ट्र)

प्रथमावृत्ती : २०१९

बी. कॉम. (विमा) भाग - १ सत्र १ व २ करिता

सर्व हक्क स्वाधीन. शिवाजी विद्यापीठाच्या परवानगीशिवाय कोणत्याही प्रकाराने नक्कल करता येणार नाही.

प्रती : १,०००

प्रकाशक

डॉ. व्ही. डी. नांदवडेकर

कुलसचिव,

शिवाजी विद्यापीठ,

कोल्हापूर : ४१६ ००४

मुद्रक

श्री. बी. पी. पाटील

अधीक्षक,

शिवाजी विद्यापीठ मुद्रणालय,

कोल्हापूर : ४१६ ००४

ISBN- 978-93-89327-31-1

★ दूरशिक्षण केंद्र आणि शिवाजी विद्यापीठ याबद्दलची माहिती पुढील पत्त्यावर मिळू शकेल.
शिवाजी विद्यापीठ, विद्यानगर, कोल्हापूर-४१६ ००४ (भारत)

दूरशिक्षण केंद्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

■ सल्लागार समिती ■

प्रा. (डॉ.) डी. बी. शिंदे

मा. कुलगुरू,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) डी. टी. शिर्के

प्र-कुलगुरू,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) एम. एम. साळुंखे

माजी कुलगुरू,
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. (डॉ.) के. एस. रंगाप्पा

माजी कुलगुरू,
म्हैसूर विद्यापीठ, म्हैसूर

प्रा. पी. प्रकाश

अतिरिक्त सचिव-II
विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली

प्रा. (डॉ.) सीमा येवले

गीत-गोविंद, फ्लॉट नं. २,
११३९ साईक्स एक्स्टेंशन,
कोल्हापूर-४१६००१

प्रा. (डॉ.) पी. एस. पाटील

I/c अधिष्ठाता, विज्ञान व तंत्रज्ञान विद्याशाखा,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) ए. एम. गुरव

I/c अधिष्ठाता, वाणिज्य व व्यवस्थापन विद्याशाखा,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) भारती पाटील

I/c अधिष्ठाता, मानवविज्ञान विद्याशाखा,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) पी. डी. राऊत

I/c अधिष्ठाता, आंतर-विद्याशाखीय अभ्यास विद्याशाखा
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

डॉ. व्ही. डी. नांदवडेकर

कुलसचिव,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

श्री. जी. आर. पळसे

I/c संचालक, परीक्षा व मूल्यमापन मंडळ,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

श्री. व्ही. टी. पाटील

वित्त व लेखा अधिकारी,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) एम. ए. अनुसे (सदस्य सचिव)

संचालक, दूरशिक्षण केंद्र,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

दूर शिक्षण केंद्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

अभ्यासमंडळ : वाणिज्य

अध्यक्ष - प्रा. डॉ. ए. एम. गुरव

वाणिज्य व व्यवस्थापन अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

- डॉ. व्ही. के. सावंत
सावित्रीबाई फुले महिला महाविद्यालय, सातारा
- डॉ. ए. एस. पाटील
आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, पलूस,
जि. सांगली
- डॉ. एम. ए. कोळी
सदाशिवराव मंडलीक कॉलेज, मुरगूड, ता. कागल,
जि. कोल्हापूर
- डॉ. राजेश चेट्टीवाल
आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, सातारा
- डॉ. यु. आर. शिंदे
सदाशिवराव मंडलीक कॉलेज, मुरगूड, ता. कागल,
जि. कोल्हापूर
- डॉ. एस. आर. पवार
आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, कासेगाव,
ता. वाळवा, जि. सांगली
- डॉ. एस. डी. गोरल
आर. बी. माडखोलकर महाविद्यालय, चंदगड,
जि. कोल्हापूर

दूर शिक्षण केंद्र,
शिवाजी विद्यापीठ,
कोल्हापूर

विमा
बी. कॉम. भाग-१

अभ्यास घटकांचे लेखक

लेखन सहभाग	सत्र-१ घटक क्रमांक	सत्र-२ घटक क्रमांक
डॉ. एस. आर. पवार आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, कासेगाव	१, २	--
डॉ. एन. व्ही. शहा छ. शहाजी कॉलेज, दसरा चौक, कोल्हापूर	३	--
डॉ. एस. एस. बोजगर न्यू कॉलेज, कोल्हापूर		
डॉ. के. व्ही. मारूलकर वाणिज्य अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर	४	--
डॉ. एच. पी. शिर्के आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, कडेपूर	--	१
प्रा. जी. आर. वास्के लाल बहादूर शास्त्री कॉलेज, सातारा	--	२
डॉ. ए. एम. गुरव वाणिज्य अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर	--	३
डॉ. श्रीमती एम. आर. शिंदे श्रीमती जी. के. जी. कॉलेज, जयसिंगपूर	--	४

■ संपादक ■

डॉ. एस. आर. पवार
श्रीमती कुसुमताई राजारामबापू पाटील
कन्या महाविद्यालय, इस्लामपूर

डॉ. के. व्ही. मारूलकर
वाणिज्य व व्यवस्थापन अधिविभाग,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रस्तावना

शिवाजी विद्यापीठाने शैक्षणिक वर्ष २००७-०८ पासून बहिःस्थ विद्यार्थ्यांसाठी दूरशिक्षण पध्दतीचा अवलंब केला आहे. त्यानुसार बी. कॉम. भाग एक वर्गाच्या 'विमा' विषयाची स्वयं अध्ययन साहित्य पुस्तिका सादर करताना आनंद होत आहे. विद्यापीठाच्या अधिकार मंडळानी आमच्यावर सोपविलेल्या ह्या शैक्षणिक जबाबदारीचे योग्य स्वागत होईल अशी आशा आहे.

विमाक्षेत्रामध्ये विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात मोठ्या प्रमाणावर बदल झाले. खाजगीकरणाच्या धोरणामुळे जीवनविमा तसेच सर्वसाधारण विमा या क्षेत्रांमध्ये अनुक्रमे आयुर्विमा महामंडळ (LIC) व सर्वसाधारण विमा महामंडळ (GIC) यांची मक्तेदारी जवळपास संपुष्टात आली. खाजगी तसेच कालांतराने परकीय गुंतवणूक या क्षेत्रात आल्यामुळे नवनवे प्रकार व विम्याशी संबंधित नवीन उत्पादने बाजारात उपलब्ध झाली. सार्वजनिक व खाजगी कंपन्यांमध्ये स्पर्धात्मकता आल्यामुळे ग्राहकाभिमुख व्यवसाय करणे कंपन्यांना क्रमप्राप्त ठरले. दरम्यान विमा नियंत्रण व विकास प्राधिकरण (IRDA) ची १९९९ मध्ये स्थापना झाली व या क्षेत्रातील नियंत्रण व्यापक झाले. या सर्व बाबींचा उल्लेख व विमर्श सदर पुस्तिकेद्वारे करण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

प्रस्तुत पुस्तिका प्रत्यक्षात येण्यासाठी शिवाजी विद्यापीठाचे पदाधिकारी, दूरशिक्षण केंद्राचे संचालक व सर्व सहकारी यांचे मोलाचे मार्गदर्शन व सहकार्य लाभले आहे, त्यांचे संपादक म्हणून आभार मानणे आमचे कर्तव्य आहे. या स्वयं अध्ययन साहित्यामध्ये अनवधानाने काही उणिवा राहून गेल्या असल्यास त्याबद्दल सूचनांचे स्वागत आहे.

■ संपादक ■

डॉ. एस. आर. पवार

श्रीमती कुसुमताई राजारामबापू पाटील
कन्या महाविद्यालय, इस्लामपूर

डॉ. के. व्ही. मारूलकर

वाणिज्य व व्यवस्थापन अधिविभाग,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

अनुक्रमणिका

घटक क्रमांक	घटकाचे शीर्षक	पान क्रमांक
विभाग पहिला : सेमिस्टर-१		
घटक १	विम्याची ओळख	१
घटक २	आयुर्विमा	३४
घटक ३	आयुर्विमा पत्र	५७
घटक ४	भारतातील आयुर्विमा व्यवसाय	८८
विभाग दुसरा : सेमिस्टर-२		
घटक १	अग्निविमा	१०५
घटक २	सागरी विमा	१२४
घटक ३	अपघाती विमे	१४१
घटक ४	भारतातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय	१५५

■ विद्यार्थ्यांना सूचना

प्रत्येक घटकाची सुरुवात उद्दिष्टांनी होईल. उद्दिष्टे दिशादर्शक आणि पुढील बाबी स्पष्ट करणारी असतील.

१. घटकामध्ये काय दिलेले आहे.
२. तुमच्याकडून काय अपेक्षित आहे.
३. विशिष्ट घटकावरील कार्य पूर्ण केल्यानंतर तुम्हाला काय माहित होण्याची अपेक्षा आहे.

स्वयं मूल्यमापनासाठी प्रश्न दिलेले असून त्यांची अपेक्षित उत्तरेही देण्यात आलेली आहेत. त्यामुळे घटकाचा अभ्यास योग्य दिशेने होईल. तुमची उत्तरे लिहून झाल्यानंतरच स्वयं अध्ययन साहित्यामध्ये दिलेली उत्तरे पाहा. ही तुमची उत्तरे (किंवा स्वाध्याय) आमच्याकडे मूल्यमापनासाठी पाठवायची नाहीत. तुम्ही योग्य दिशेने अभ्यास करावा, यासाठी ही उत्तरे 'अभ्यास साधन' (Study Tool) म्हणून उपयुक्त ठरतील.

प्रिय विद्यार्थी,

हे स्वयंअध्ययन साहित्य या पेपरसाठी एक पूरक अभ्याससाहित्य म्हणून आहे. असे सूचित करण्यात येते की, विद्यार्थ्यांनी २०१८-१९ पासून तयार केलेला नवीन अभ्यासक्रम पाहून त्याप्रमाणे या पेपरच्या सखोल अभ्यासासाठी संदर्भपुस्तके व इतर साहित्याचा अभ्यास करावा.

घटक -१
विम्याची ओळख

अनुक्रमणिका :

- १.० उद्दिष्टे
- १.१ प्रस्तावना
- १.२ विषय विवेचन
- १.२.१ अर्थ व व्याख्या
- १.२.२ विम्याची वैशिष्ट्ये
- १.२.३ विम्याचा आवश्यकता
- १.२.४ विम्याचे आर्थिक महत्त्व
- १.२.५ विम्याचे वाणिज्याच्या दृष्टीने महत्त्व
- १.२.६ विमा : सामाजिक सुरक्षिततेचे साधन
- १.२.७ विम्याचे प्रकार
- १.२.८ विम्याची तत्त्वे
- १.२.८.१ विम्याची प्राथमिक तत्त्वे
- १.२.८.२ विम्याची दुय्यम तत्त्वे
- १.२.९ विमा करार आणि जुगारी करार
- १.२.९.१ विमा करार अर्थ व स्वरूप
- १.२.९.२ विमा करार आणि जुगारी करारातील फरक
- १.३ सारांश
- १.४ पारिभाषिक शब्द
- १.५ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न
- १.६ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे
- १.७ स्वाध्याय
- १.८ संदर्भ सूची

१

१.० उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना-

- विमा म्हणजे काय व त्याची वैशिष्ट्ये समजतील.
- विम्याची आवश्यकता का आहे हे समजेल.
- विम्याचे आर्थिक, वाणिज्याच्या दृष्टीने आणि सामाजिक महत्त्व याचे आकलन होईल.
- विम्याचे प्रकार आणि तत्त्वे समजतील.
- विमा करार हा जुगारी कराराहून कसा भिन्न आहे याचे ज्ञान होईल.

१.१ प्रस्तावना :

निसर्गाने मानवासह इतर सर्व प्राण्यांना स्वतःच्या संरक्षणाच्या जाणीवेची देणगी बहाल केली आहे. मानव हा समाजप्रिय प्राणी आहे. यामुळेच तो स्वतः, स्वतःचे नातेवाईक आणि प्रियजनांच्या जीवनात जास्तीत जास्त सुख, समृद्धी आणि समाधान मिळविण्याचा प्रयत्न करतो, यासाठी तो या सर्व घटकासह भौतिक साधनांना सुरक्षितता लाभावी म्हणून प्रयत्नशील असतो. मानवाच्या विकासाबरोबरच विविध धोके आणि संकटे सुद्धा निर्माण होत आहेत. आजारपण, अपघाती मृत्यू, अपघातामुळे आलेले अपंगत्व यामुळे स्वतःला आणि कुटुंबाला प्रचंड मोठ्या संकटांना सामोरे जावे लागते. मानवी जीविताप्रमाणेच तो उधरनिर्वाहासाठी करीत असलेल्या कामधंदा आणि व्यवसायामध्ये देखील आग, चोरी, युद्ध, भूकंप, पूर, दुष्काळ अशा विविध नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित आपत्ती निर्माण होतात. यासाठी निश्चित स्वरूपाच्या योजनांची आवश्यक आहे.

मानवी जीवन आणि संपत्तीला असलेल्या संभाव्य जोखमीपासून होणारे नुकसान टाळण्याचा किंवा कमी करण्याचा मानव प्रयत्न करतो. झालेल्या नुकसानीची भरपाई कशी करता येईल या विचारातून संरक्षणाची हमी मिळविण्यासाठी विमा या संकल्पनेचा उदय झाला. विमा ही संकल्पना मानवाला नवीन नाही. अनपेक्षित संकटामुळे संपत्ती अथवा जीवनाला होणाऱ्या नुकसानीची शक्यता असणाऱ्या लोकांनी एकत्र येऊन निधी तयार करून त्यामधून प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई करावयाची ही विम्याची मूलभूत कल्पना होय. या संकल्पनेची निर्मिती बॅबिलॉन संस्कृतीत सुमारे पाच हजार वर्षापूर्वी झाल्याचे दिसून येते. भारतात देखील अगदी प्राचीन काळामध्येही विम्याची संकल्पना अस्तित्वात असल्याचे दिसून येते.

वाणिज्य उद्योगाच्या विकासाबरोबर विम्याचा देखील विकास होत गेला. नवीन जीवन आणि संपत्तीच्या नुकसान भरपाई पलीकडे जाऊन विम्याची संकल्पना भविष्यकाळासाठी तरतूद करणे, मुलामुलींचे शिक्षण, चोरी, फसवणूक, लूटालूट इ. मुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई, नफा नुकसानीची तरतूद, अपघात, अपंगत्व आणि कर्मचाऱ्यांच्या अप्रामाणिकपणामुळे होणाऱ्या नुकसानीच्या भरपाई पर्यंत विमा ही संकल्पना विस्तारली. आज विमा ही मानवी जीवन आणि आधुनिक वाणिज्य विश्वातील मूलभूत गरज बनली आहे.

१.२ विषय विवेचन :

१.२.१ अर्थ व व्याख्या (Meaning and Definition) :

अर्थ :

विमा हा एक सामाजिक सहकार्याचा उत्कृष्ट अविष्कार आहे. मानवी जीवनातील धोके आपण टाळू शकत नाही. परंतु धोक्यामुळे होणारे नुकसान कमीत कमी राखण्याची व हानीच्या भरपाईची व्यवस्था करता येते. ही व्यवस्था म्हणजेच विमा होय. विम्याच्या सहाय्याने नुकसान अनेक व्यक्तींच्यामध्ये विभागले जाते. परिणामी नुकसानीची तीव्रता कमी होते. थोडक्यात लोकांच्या परस्पर सहकार्यातूनच विमा ही नुकसान भरपाईची व्यवस्था निर्माण होते. अनपेक्षित संकटामुळे संपत्तीचे होणारे नुकसान किंवा अपघातामुळे व्यक्तीस येणारे अपंगत्व अथवा मृत्यू यामुळे होणाऱ्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई करण्यासाठी हानीची शक्यता असणाऱ्या व्यक्ती व संस्थानी शोधलेला सामाजिक सहकार्याचा अनमोल मार्ग म्हणजेच विमा होय.

आज प्रत्येकजण उदरनिर्वाहासाठी कांही ना कांही कामधंदा, नोकरी, व्यापार, उद्योग अथवा व्यवसाय करित आहे. यामध्ये व्यक्ती आणि संपत्तीला अनपेक्षित संकटामुळे केव्हा काय होईल याचा अंदाज करता येत नाही. अर्थात असे असले तरी होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करण्याचा मार्ग मानवाने शोधला असून तो मार्ग म्हणजेच विमा होय.

व्याख्या :

विमा या संज्ञेची अनेक तज्ञांनी व्याख्या केली आहे. काही व्याख्या विमा कार्याच्या स्वरूपावर आधारित आहेत. तर काही विमा कराराच्या स्वरूपावर आधारित आहेत या पैकी काही व्याख्या पुढीलप्रमाणे देता येतील.

अ) करारावर आधारित व्याख्या :

१) जस्टिस लॉरेन्स यांच्या मते, “विमा हा एक असा करार आहे की ज्याद्वारे एक पक्ष (विमा कंपनी) दुसऱ्या पक्षाने (विमेदार) दिलेल्या योग्य मोबदल्याच्या बदल्यात, दुसऱ्या पक्षास करारात नमूद केल्याप्रमाणे संभाव्य धोक्यापासून नुकसान पोहचल्यास त्याची भरपाई करण्याचे आश्वासन देतो.”

Justi's Lawrence - "Insurance is a contract by which the one party, in consideration of price paid to him adequate to the risk becomes security to the other party, that he shall not suffer losses, damage or prejudice by the happening of the perils specified to certain things which may be exposed to him."

२) डब्ल्यू. ए. डिन्सडेल :

“विमा ही एक योजना असून तिच्याद्वारे विमेदार संभाव्य धोक्यापासून होणाऱ्या नुकसानीची विशिष्ट प्रमाणात भरपाई करण्याची जबाबदारी योग्य मोबदल्यात विमा कंपनीवर सोपवतात.”

त्याची भरपाई करण्याचे आश्वासन देतो. विमा हा करार असल्याने करार कायद्यातील कलम १० मधील सर्व तरतुदी उदा. प्रस्ताव, स्विकृती, प्रतिफल, करार पात्रता, कायदेशीर उद्दिष्ट इ. लागू होतात.

२) सामूहिक सहकार्याचा अविष्कार :

“एकासाठी सर्व आणि सर्वासाठी एक” हे सहकाराचे ब्रिद आहे. आणि विमा करार हा सहकाराच्या मुख्य तत्वावरच अवलंबून आहे. म्हणूनच विमा हा एक सामुहिक सहकार्याचा उत्कृष्ट अविष्कार आहे असे म्हटले जाते. भविष्यकाळात अनिश्चित आणि अनियंत्रित अशा घटनेमुळे नुकसान होण्याची शक्यता असणाऱ्या अनेक व्यक्ती एकत्र येऊन एक सामाईक निधी तयार करतात. आणि ज्याचे प्रयक्षात नुकसान होईल त्यांची नुकसान भरपाई या निधीतून केली जाते. थोडक्यात विमा हा अनिश्चित व अनियंत्रित घटनेमुळे होणाऱ्या नुकसानीची तिब्रता कमी करतो. वैयक्तिक एका व्यक्तीला असे नुकसान सहन करावयाची क्षमता नसते. विमा एकप्रकारे एकमेकांना सहकार्य करतो.

३) जोखमीचे विभाजन :

विमा हे एक सामाजिक आणि आर्थिक सुरक्षिततेचे साधन असून समाजातील घटकाचे भविष्यकालीन अनिश्चित अशा घटनेमुळे होणारे आर्थिक नुकसान अनेक व्यक्ती व संस्थामध्ये विभागतो. अर्थात जोखमीची अथवा नुकसानीची ही विभागणी विमा हप्त्याच्या स्वरूपात केली जाते. कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तीच्या मृत्यूमुळे कुटुंबाचे होणारे आर्थिक नुकसान, अपघाती अपंगत्व, चोरी, घरफोडी, जनावरांचा मृत्यू अथवा आजारपणामुळे होणारे नुकसान, सागरी धोक्यामुळे होणारे मालमत्तेचे नुकसान, पिकांची नासाडी अशा विविध प्रकारच्या जोखमीचे विभाजन अनेक व्यक्तीमध्ये केले जाते.

४) जोखमीची निश्चिती :

विमा करार करताना विमा कंपनी सर्वप्रथम जोखमीची निश्चिती करते. ज्याचा विमा घ्यावयाचा आहे त्या विषय वस्तूची पाहणी व तपासणी करून जोखीम ठरविली जाते. विम्याच्या विविध प्रकारामध्ये उदा. आयुर्विमा, अग्निविमा, सागरी विमा, अपघात विमा इ. जोखमीची निश्चिती वेगवेगळ्या पद्धतीने केली जाते. जोखमीच्या प्रमाणानुसार विमा हप्त्याची आकारणी केली जाते. जोखीम जितकी जास्त तितक्या जास्त प्रमाणात विमा हप्ता आकारला जातो. आयुर्विमा प्रकारात जोखमीचा अंदाज करणे शक्य नसल्याने विमेदाराच्या हप्ता भरण्याच्या क्षमतेनुसार जोखीम निश्चित करून हप्ता ठरविला जातो.

५) अनिश्चित घटना / घटनावलंबी करार :

विमा करार हा संभाव्यतेच्या सिद्धांतावर आधारीत आहे. भविष्यकाळात निश्चितपणे घडणाऱ्या घटनेच्या जोखमीचा विमा उतरविला जात नाही. म्हणजेच विमा हा घटनावलंबी करार आहे. विमा हा अनिश्चित आणि अनियंत्रित घटनेचा उतरविला जातो. उदा. एखाद्या मालमत्तेचा अग्नि विमा उतरविला असेल तर अशा मालमत्तेला आग लागेलच असे नाही. परंतु आगीमुळे नुकसान झाल्यास भरपाई दिली जाते. म्हणजेच करारात नमूद केलेली घटना कराराच्या मुदतीत घडल्यास करारात स्पष्ट केल्याप्रमाणे आर्थिक भरपाई

दिली जाते. अग्नि विमा, सागरी विमा, अपघात विमा यामध्ये या तत्त्वाचा अवलंब केला जातो. आयुर्विम्यामध्ये मृत्यू ही घटना निश्चित असते. फक्त ही घटना केव्हा घडेल हे सांगता येत नाही. म्हणून आयुर्विम्यामध्ये विमा हप्ता भरल्याच्या प्रमाणात विमा करारात नमूद केलेली विमा रक्कम दिली जाते.

६) आर्थिक भरपाई :

विमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे. तो नुकसानीपासून फायदा मिळविण्याचा करार नाही. यामुळे आयुर्विमा वगळता इतर सर्व विमा प्रकारामध्ये विमा कितीही रकमेचा घेतला असला तरी विमित मालमत्तेचे प्रत्यक्ष जेवढे नुकसान होईल अथवा विमित रक्कम यापैकी कमीत कमी असणार रक्कम नुकसान भरपाई म्हणून दिली जाते. आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार नाही. त्यामुळे आयुर्विम्यामध्ये विमा करारात नमूद केलेली रक्कम विमापत्राची मुदत संपल्यानंतर विमेदारास अथवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचे निधन झाल्यास विमेदाराच्या कायदेशीर वारसास दिली जाते.

७) असंख्य विमेदार :

विमा हा संख्याशास्त्रातील मोठ्या संख्येच्या सिद्धांतावर (Law of Large Number) आधारित आहे. अनिश्चित घटनेमुळे होणाऱ्या प्रत्यक्ष नुकसानीची विभागणी अनेक व्यक्तीत सहजपणे करता यावी म्हणून विमा करारामध्ये असंख्य व्यक्तींना सहभागी करून घ्यावे लागते. विमेदाराची संख्या जितकी जास्त तितकी संभाव्य घटनेची संभाव्यता व विमा हप्ता ठरविण्यामध्ये अचूकता येते. विमेदाराच्या मोठ्या संख्येमुळे विमा कंपनीला कमीत कमी आर्थिक नुकसान सोसावे लागते. तसेच विम्याचा खर्च कमी येतो. विमा हप्त्याचा दरही कमी राहतो. त्यामुळे विमेदाराचाही फायदा होतो.

८) विमा धर्मादाय नसून तो एक व्यवसाय :

एकमेकांना सहकार्य करण्याच्या भावनेतून विमा संकल्पनेचा उदय झाला असला तरी तो एक व्यवसाय म्हणून आज विकसित झाला आहे. अनिश्चित घटनेपासून आर्थिक सुरक्षितता मिळावी म्हणून एकत्र आलेल्या व्यक्तींनी विमा हप्त्याच्या स्वरूपात मोबदला दिलेला असतो. विमा हप्त्याच्या मोबदल्याच्या बदल्यात विमा कंपनी नुकसान भरपाईची हमी देते. विमा करार न केलेल्या व्यक्ती अथवा संस्थेचे झालेले नुकसान विमा कंपनी भरपाई म्हणून देत नाही. म्हणजेच विमा हा धर्मादाय नाही, तो एक व्यवसाय आहे. आज अत्याधुनिक व्यावसायिक तंत्र वापरून आणि तज्ञ व्यक्तींच्या अनुभवाचा वापर करून विमा व्यवसाय केला जातो.

९) विमा जुगार नाही :

विमा हा कायदेशीर करार आहे. भविष्य काळात घडणाऱ्या अनिश्चित आणि अनियंत्रित घटनेमुळे होणाऱ्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई करण्याचे काम विमा करतो. विमा उद्योग व्यवसायातील अनिश्चिततेचे वातावरण नाहीसे करून मालमत्तेला होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करण्याची हमी देतो. यामुळे उद्योग व्यवसायाच्या वाढीस चालना मिळते. आयुर्विम्यामुळे लोकांना बचतीला प्रोत्साहन मिळते. कुटुंबाला आर्थिक संरक्षण मिळते. म्हणूनच विमा हा जुगार नाही.

जुगारामध्ये समाविष्ट होणाऱ्या व्यक्तींची हार किंवा जित निश्चित असते. तसेच जुगार हा कायदेशीर नाही.

१.२.३ विम्याची आवश्यकता (Need of Insurance) :

आर्थिक किंवा सामाजिकदृष्ट्या कितीही लहान अथवा मोठ्या व्यक्तींची गणना समाजात राहत असताना सामान्य व्यक्ती म्हणूनच केली जाते. या व्यक्ती समाजात म्हणजे व्यवसाय, व्यापार, बाजारपेठ, धर्मस्थळ, सामाजिक संस्था, कला किंवा क्रीडा क्षेत्र, संगीत क्षेत्र किंवा सार्वजनिक उद्यान इ. ठिकाणी वावरत असतात. या व्यक्तींना सर्वत्र धोका जाणवतो. मानवाच्या जीवितास केव्हा आणि कधी धोका निर्माण होईल हे सांगता येत नाही. अपघातामुळे अपंगत्व येणे किंवा मृत्यू येण्याची शक्यता असते. त्याचा परिणाम अशा व्यक्तीवर अवलंबून असणारी त्याची पत्नी, मुले किंवा आई वडीलांना आर्थिक झळ सोसावी लागते. व्यक्तीला अपंगत्व आल्यास त्याला असाहाय्य असे जीवन जगावे लागते. अशा परिस्थितीवर विमा हा उपाय ठरतो. मृत्यू किंवा अपंगत्व टाळता येत नसले तरी त्याची तिव्रता कमी करण्याच्या दृष्टीने विमा आवश्यक आहे.

२) व्यापारी वर्ग :

समाजाला लागणाऱ्या विविध वस्तू आणि सेवांचा पुरवठा करून व्यापारी वर्ग समाज जीवन सुस्थिर ठेवण्यास मदत करित असतात. अपघाताने व्यवसायाच्या ठिकाणाची हानी होणे, आगीमुळे मालाची हानी होणे, भूकंप, अतिवृष्टी, दरडी कोसळणे, किंवा अन्य नैसर्गिक आपत्तीमुळे मालाची नासाडी होणे इ. मुळे व्यापाऱ्यांचे प्रचंड आर्थिक नुकसान होऊ शकते. मृत्यू किंवा अपंगत्व आल्यास नुकसान भरपाई द्यावी लागते. नोकर वर्ग अप्रामाणिक निघाल्यास रोख रकमेची किंवा वस्तूची अफरातफर केल्याने सुद्धा नुकसान होते. सामाजिक दंगे किंवा लुटालुट तसेच चोरी यामुळे ही नुकसान होते. विमा जरी जीवितहानीची भरपाई करू शकत नसला तरी आर्थिक नुकसानीची भरपाई करित असल्याने व्यापाऱ्यांना व्यापार कार्य अखंडपणे चालू ठेवणे शक्य होते. अर्थात यासाठी विम्याची आवश्यकता आहे.

३) उद्योजकांना मदत :

देशाच्या सर्वांगीण विकासात लहान-मोठे उद्योजक, स्वयंरोजगार करणाऱ्या व्यक्ती आणि कुटिरोद्योग हे महत्त्वाची भूमिका बजावत असतात. उद्योगांच्या उभारणीच्या क्षणापासून ते उद्योगाचे कार्य चालू होईपर्यंत आणि त्यानंतरच्या काळात त्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यामध्ये नैसर्गिक धोक्यांमुळे उद्योगांची हानी होणे, अपघातामुळे हानी होणे, कर्मचाऱ्यांनी केलेला असहकार, कर्मचाऱ्यांना पूर्ण किंवा तात्पुरती विकलांगता येणे, कामगारांच्या अप्रामाणिकपणामुळे नुकसान होणे इ. मुळे उद्योग तात्पुरता किंवा दीर्घकाळ बंद होणे इ. धोक्यांचा समावेश होतो. या विविध धोक्यामुळे उद्योजकांना होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करून उद्योग कार्य नव्या उमेदीने सुरू ठेवण्यासाठी विम्याची आवश्यकता असते.

४) आयात-निर्यात व्यापारासाठी :

आयात-निर्यात व्यापाराला देशांच्या आर्थिक विकासात अनन्य साधारण असे महत्त्व आहे. सागरी मार्गाने लाखो टन मालाची व साधनसामुग्रीची वाहतूक सुरू असते. सागरी प्रवासात धोक्याचे प्रमाण हे सर्वात जास्त असते. त्यामुळे मालाची आणि जहाजाची मोठी हानी होऊ शकते. आयात-निर्यात व्यापारात सहभागी होणाऱ्या संस्था आणि व्यापाऱ्यांना हानीची भरपाई करण्याची हमी विमा देत असतो. त्यामुळे आयात-निर्यात व्यापार सातत्याने चालू राहणे शक्य होते. थोडक्यात आयात-निर्यात व्यापार नियमितपणे चालू राहण्याच्या दृष्टीने विमा अत्यंत गरजेचा आहे.

५) कृषी क्षेत्रास मदत :

देशातील बरेच उद्योगधंदे शेतीवर अवलंबून असतात. त्यामुळे कृषी क्षेत्राची स्थिती कशी आहे त्यावर उद्योगांचे भवितव्य अवलंबून असते. कृषी क्षेत्रांचा हंगाम चांगला गेला तर उद्योग क्षेत्रांचे कार्य चांगल्या प्रकारे सुरू राहते. जर कृषी क्षेत्रांचा हंगाम चांगला गेला नाही तर परिस्थिती विरुद्ध होऊ शकते. त्यामुळे कृषीक्षेत्राच्या विकासाकडे सरकारचे विशेष लक्ष असते. कृषी क्षेत्रालाही अतिवृत्ती, वादळ, दुष्काळ, टोळधाड, रोगराई इत्यादीची शक्यता असते. त्यामुळे शेतीचे व शेतकऱ्यांचे प्रचंड नुकसान होते. यावर विम्याचा दिलासा आवश्यक वाटतो. विम्यामुळे पिकांची होणारे नुकसानी भरून दिली जाते. त्यामुळे शेतकरी वर्गास पुढील हंगामासाठी प्रयत्न करणे शक्य होते.

६) ठेवींना सुरक्षितता प्राप्तीसाठी आवश्यक :

व्यापार आणि औद्योगिक क्षेत्राच्या विकासाबरोबर व्यापारी बँका व पतसंस्थांचा मोठ्या प्रमाणात विकास झाला आहे. परंतु अशा बँका आणि पतसंस्थांनी दिलेल्या कर्जाच्या थकबाकीचे प्रमाण वाढल्याने आणि कर्जे वेळेवर वसूल होत नसल्याने ठेवीदारांच्या ठेवी वेळेवर परत करणे शक्य होत नाही. अशा वेळी जनतेचा बँका व पतसंस्थांवरील विश्वास कमी होऊन ठेवी परत घेतल्या जाण्याचे प्रमाण वाढत आहे. यासाठी बँकांनी व पतसंस्थांनी ठेवीचा विमा घेणे आवश्यक आहे. त्यामुळे ठेवीदारांचा बँका व पतसंस्थांवरील विश्वास वाढण्यास मदत होईल.

७) सेवा व्यवसायांना आवश्यक :

व्यापार व औद्योगिक क्षेत्राचा विकास करत असताना वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या सेवा द्याव्या लागतात. उदा. वाहतूक, दळणवळण, संग्रहण, टपालसेवा, विपणनसेवा, इत्यादींना त्यांच्या व्यवसायात धोके संभवतात व त्यातून मोठे नुकसान होऊ शकते. अशा व्यवसायातूनही प्रचंड प्रमाणात भांडवली गुंतवणूक झालेली असते. अशावेळी विम्याचे संरक्षण आवश्यक ठरते.

८) व्यवसायांचा विकास शक्य :

उद्योग, व्यापार, व्यवसायांना विमा हा संरक्षण व हानी भरपाईची हमी देतो म्हणून त्यांची आवश्यकता आहे. त्याचबरोबर विमा व्यवसायात दरवर्षी विमा हप्त्यापोटी प्रचंड प्रमाणात गोळा होणारा निधी हा देशात

//////////////////// ८ //////////////////////

धरणे बांधणे, कालवे खोदणे, रस्ते आणि महामार्ग बांधणे, वीज निर्मिती, पाणी पुरवठा योजना कार्यान्वित करणे, पिण्याच्या पाण्याच्या सोई करणे इ. स्वरूपाच्या समाजउपयोगी योजना साकारण्यासाठी केला जातो. त्यासाठी विम्याची आवश्यकता आहे.

९) कर्मचारी वर्गासाठी उपयुक्त :

उद्योग व व्यापाराच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या कर्मचारी वर्गास सुरक्षिततेची नेहमीच काळजी राहते. अपघात किंवा अन्य कारणाने होणारी तात्पुरती किंवा कायमची दुखापत किंवा प्राणहानी टाळता येते असे नाही. अशा कर्मचाऱ्यांना अपंगत्व किंवा मृत्यु आल्याने कुटुंबावर येणारे आर्थिक संकट यासाठीची तरतुद हवी असते. त्यामुळे कर्मचारी वर्गाच्या दृष्टीतून विमा आवश्यक ठरतो.

१०) औषधोपचार व शस्त्रक्रिया खर्च तरतुदीसाठी आवश्यक :

आर्थिक आणि सामाजिक विकासाबरोबर माणसाच्या आयुष्यातील ताण-तणावाचे प्रमाण वाढत आहे. मनुष्याने कितीही शारीरिक काळजी घेतली तरी केव्हा कोणत्या आजाराला तोंड द्यावे लागते हे सांगता येत नाही. आजारपण त्यातील औषधोपचार आणि शस्त्रक्रिया खर्चासाठी मोठी रक्कम उभारणे ही समस्या ठरू शकते. यावर व्यक्ती विम्यामुळे अशा सर्व खर्चाची तरतुद करून मानसिक ताण आणि काळजी कमी करू शकते. यासाठी विम्याची आवश्यकता असते.

११) तळागाळातील व्यक्तींना विमा संरक्षण :

सामान्यपणे अल्प उत्पन्न असणाऱ्या व्यक्तींपासून व्यापारी, उद्योजक आणि पगारदार या सर्वांना विमा घेणे ही नित्याची बाब आहे. परंतु दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींना कोणताच आधार नसतो. त्यांना विम्याची अधिक आवश्यकता असते. विमा संस्था विमा व्यवसायातून होणाऱ्या नफ्याचा काही भाग सामाजिक सुरक्षा निधी म्हणून बाजूला काढून त्यातून दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्तींना विमा आणि विम्याचे लाभ देऊ शकतात. यासाठी विम्याची आवश्यकता आहे.

१.२.४ विम्याचे आर्थिक महत्त्व (Economic Significance of Insurance)

विम्याचे आर्थिक महत्त्व खालील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

१) बचतीस प्रोत्साहन :

विमा योजनेमध्ये केलेली बचत मुदतीपूर्वी सहजपणे काढता येत नाही. तसेच विम्याचे हप्ते नियमितपणे भरावे लागतात. यामुळे सर्वसामान्य व्यक्तींना काटकसरीची सवय लागून सक्तीची बचत होते. अशा लाखों सर्वसामान्य व्यक्तींच्याकडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात प्रचंड निधी जमा होतो. यामुळे राष्ट्रीय बचतीत वाढ होऊन देशाच्या आर्थिक विकासासाठी मदत होते.

२) रोजगार निर्मिती :

विमा व्यवसायाची रोजगार निर्मिती क्षमता प्रचंड मोठी असून देशातील लाखो व्यक्तींना प्रत्यक्ष व

अप्रत्यक्षपणे रोजगार उपलब्ध करून दिला आहे. विमा प्रतिनिधी, सर्व्हेअर, विकास अधिकारी, विभागीय व्यवस्थापक, विमागणिती तज्ञ आणि प्रशासकीय कर्मचारी अशा विविध प्रकारे प्रत्यक्ष रोजगार निर्माण केला आहे. तसेच विमा संरक्षणामुळे व्यापार, उद्योग, कारखानदारी आणि अनुषंगीक साधनांच्या विकासामुळे लाखो लोकांना अप्रत्यक्षपणे रोजगाराची संधी प्राप्त झाली आहे.

३) व्यापार व उद्योगांचा विकास :

विम्याच्या संरक्षणामुळे देशांतर्गत व्यापार व उद्योगांचा विकास झाला आहे. तसेच आंतरराष्ट्रीय व्यापार व मोठ मोठे उद्योग सुरू करण्याचे धाडस व्यावसायिक व उद्योजक करू लागले आहेत. आधुनिक काळात धोक्याचे व नुकसानीचे प्रमाण वाढले आहे. विविध धोक्यामुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई विमा करित असल्यामुळे अंतर्गत व आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचा आणि औद्योगिक क्षेत्राचा विकास झाला आहे.

४) कृषिक्षेत्राचा विकास :

भारत हा कृषि प्रधान देश असून भारतीय शेती ही निसर्गावर अवलंबून आहे. अतिवृष्टी, अवर्षण, रोगराई अशा नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतीचे प्रचंड नुकसान होते. पीक विमा योजनेद्वारे विमा कंपनी नैसर्गिक आपत्तीमुळे पीकांचे झालेले नुकसान भरून देते. पशुपालन, कुकुटपालन, रेशीम उद्योग यासारख्या कृषीपूरक उद्योगांनाही विमा संरक्षण मिळाल्यामुळे कृषिक्षेत्राचा विकास झाला आहे.

विमा व्यवसायातील निधी सरकार धरणे बांधणे, कालवे खोदणे, विजनिर्मिती इत्यादीसाठी वापरते. यामुळे देशातील उद्योग आणि कृषि क्षेत्राच्या विकासास मदत झाली आहे.

५) व्यवसायात सातत्य :

उद्योग व्यवसायामध्ये उद्योजकांनी व व्यावसायीकांनी प्रचंड भांडवली गुंतवणूक केलेली असते. आकस्मित संकटामुळे नुकसान झाल्यास असे उद्योग व्यवसाय बंद पडण्याचा धोका असतो. विम्याच्या संरक्षणामुळे नुकसानीची भरपाई होऊन असे उद्योग व्यवसाय पुन्हा नव्याने सुरू होऊ शकतात. तसेच भागीदारी संस्थेमध्ये एखाद्या भागीदाराचा मृत्यू झाल्यास भागीदारी संस्था बंद पडण्याची शक्यता असते. संयुक्त विम्याच्या सोयीमुळे मृत भागीदाराचा हिस्सा त्याच्या वारसास देणे आणि व्यवसाय पूर्ववत सुरू ठेवणे शक्य होते.

६) परकीय चलन प्राप्तीत वाढ :

भारतीय विमा कंपन्यांनी विविध देशामध्ये अपाल्या शाखा सुरू करून विमा व्यवसायास प्रारंभ केला आहे. परदेशातील विमा व्यवसायातून परकीय चलन मिळण्यास मदत झाली आहे. निर्यात व्यापारातूनही परकीय चलन प्राप्त होते. निर्यात व्यापार हा प्रामुख्याने सागरी मार्गाने चालतो. सागरी वाहतूकीत धोक्यांचे प्रमाण प्रचंड मोठे असते. सागरी धोक्यामुळे जहाज अथवा जहाजावरील मालाच्या होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करण्याची हमी विमा देतो. यामुळे निर्यात व्यापार करण्यास व्यापारी आणि विविध संस्था धाडस करू लागल्या आहेत. यामुळे निर्यात व्यापारात वाढ होऊन परकीय चलन मिळण्यास मदत झाली आहे.

७) संग्रहण क्षेत्राचा विकास :

औद्योगिक क्रांतीनंतर उत्पादन पद्धतीत अमुलाग्र बदल झाला. मागणीपूर्व व मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन होऊ लागले आहे. यामुळे उद्योगांना कच्च्या मालाचा व तयार झालेल्या पक्क्या मालाचा साठा मोठ्या प्रमाणावर करावा लागतो. व्यावसायिकांनाही मालाची विक्री होईपर्यंत माल संग्रहित करून ठेवावा लागतो. संग्रहित मालाला आणि संग्रहण गृहांना आग, भूकंप, वादळ, चोरी, लूटालूट इत्यादी धोक्यामुळे नुकसान होऊ शकते. अशा नुकसानीची भरपाई करण्याची हमी विमा देतो. यामुळे संग्रहणगृहे बांधणे आणि त्यामध्ये मालाचा साठा करणे या कार्यास उद्योजक व व्यापारी तयार होतात.

८) भांडवल बाजाराचा विकास :

विमा कंपन्याकडे विमा हप्त्याच्या स्वरूपात प्रचंड मोठा निधी जमा होतो. या निधीतून विमा कंपन्या खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांचे भाग, कर्जरोखे इत्यादीमध्ये गुंतवणूक करतात. आज बहुतांश विमा कंपन्यांनी भाग बाजाराशी संबंधित अशा युलीप योजना (युनिट लिंकड इन्शुरन्स प्लॅन) सुरू केल्या आहेत. या योजनेद्वारे प्रचंड मोठी गुंतवणूक कंपन्यांच्या भागामध्ये केली जाते. यामुळे भांडवल बाजाराच्या विकासास मदत झाली आहे.

९) कर्जे व ठेवींना सुरक्षितता :

धनकोने दिलेल्या कर्जाला आणि ठेवीदाराने बँकेत ठेवलेल्या ठेवींना विमा व्यवसायामुळे संरक्षण प्राप्त झाले आहे. ऋणकोस आकस्मित मृत्यू आला किंवा तो धनकोचे कर्ज फेडण्यास असमर्थ ठरला तर धनकोच्या होणाऱ्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई विमा करतो. तसेच बँका ग्राहकांनी त्यांचेकडे ठेवलेल्या ठेवींचा विमा उतरवतात. यामुळे सर्वसामान्य ठेवीदारांचे हित संरक्षण होऊन ठेवीत वाढ होण्यास मदत झाली आहे. परिणामी उद्योग व्यवसायास बँकाकडून कर्ज पुरवठा होण्यास मदत झाली आहे.

१०) वाणिज्य क्षेत्रास आर्थिक प्रेरणा :

विम्याच्या संरक्षण छत्रामुळे वाहतूकीच्या साधनांचा, वाहतूक व्यवसायाचा, संरक्षणगृहांचा विकास झाला आहे. उद्योग व व्यावसायिकांना मालमत्ता व संपत्तीचे नुकसान, नफ्याचे नुकसान, चोरीमुळे होणारे नुकसान इत्यादींच्या भरपाईची हमी विमा देतो. यामुळे व्यवसायात वाढ होण्यास आणि सातत्य टिकून राहण्यास मदत झाली आहे. तसेच विमा हप्त्याच्या स्वरूपात जमा होणारा निधी कंपन्यांचे भाग, कर्जरोखे, सरकारी प्रतिभूती यामध्ये गुंतवला जातो. शेती, पाणी योजना, विजनिर्मिती, गृहनिर्मिती इत्यादी क्षेत्राला अर्थसहाय्य विमा करतो. या सर्व गोष्टीमुळे देशातील वाणिज्य क्षेत्राचा विकास झाला आहे.

१.२.५ विम्याचे वाणिज्याच्या दृष्टीने महत्त्व (Commercial Significance) :

विम्याचे व्यापारी दृष्टिकोनातून महत्त्व खालील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

१) व्यापारी स्थैर्य :

विम्यामुळे व्यापार उद्योगातील मालमत्तेला व जीविताला अनेक जोखमीपासून संरक्षण लाभते. विम्याच्या

कालावधीत एखाद्या दुर्घटनेमुळे मालमत्तेची, जीविताची हानी झाली तरी व्यापारी वर्गास त्याची झळ सोसावी लागत नाही. व्यवसायातील भांडवल सुरक्षित राहते आणि व्यावसायाला स्थैर्य लाभते.

२) औद्योगिक विकासाला प्रोत्साहन :

विम्यामुळे व्यवसायातील भविष्यातील अनिश्चितता बऱ्याच अंशी दूर होते. परिणामी व्यापारीवर्ग निश्चित मनाने व्यापार-उद्योगातील भांडवल गुंतवणूक वाढविण्यास राजी होतो. भविष्यकाळाशी निगडीत भीती, चिंता व काळजी यातून मुक्तता झाल्याने व्यापारी उद्योग-व्यवसायातील गुंतवणूक वाढवितात. निरनिराळ्या क्षेत्रात प्रवेश करतात. परिणामी व्यापाराच्या व उद्योगधंद्यांच्या विकासाला प्रोत्साहन मिळते.

३) विदेशी व्यापारात वाढ :

विम्यामुळे विदेशी व्यापारात वाढ होते. आयात-निर्यात व्यापारातील जोखमीचा विमा उतरवून विदेशी व्यापार मोठ्या प्रमाणावर करणे शक्य होते. सागरी विमा, हवाई विमा, निर्यात जोखीम अशा विविध विमा योजना विदेशी व्यापारास प्रोत्साहन देतात.

४) महत्त्वाच्या व्यक्तींचा विमा :

कंपनीतील महत्त्वाच्या अधिकाऱ्यांचा विमा हे व्यापारी जगताला एक वरदान ठरले आहे. ज्या महत्त्वाच्या व्यक्तीवर कंपनीचे भवितव्य अवलंबून आहे, तिचा अचानक मृत्यू झाल्यास किंवा ती व्यक्ति कंपनी सोडून गेल्यास कंपनीला मोठा धक्का बसतो आणि आर्थिक नुकसान होते. कंपनीची कार्यक्षमता व अस्तित्व धोक्यात येऊ शकते. अशा नुकसानीविरुद्ध 'किमॅन' विमा उतरवून संरक्षण मिळविता येते.

५) नुकसानीची संभाव्यता कमी करणे :

विमा कंपनीच्या एखादी जोखीम स्विकारण्यापूर्वी विमा उतरवयाच्या मालमत्तेची इंजिनिअर्स व इतर तज्ञांकडून सर्वेक्षण व तपासणी करवून घेतात आणि विमदाराला जोखमी कमी करण्यासाठी विविध उपाय सुचवितात. त्यामुळे विम्याचा हप्ता कमी बसतो शिवाय मालमत्तेचे नुकसान होण्याची संभाव्यता कमी होते. जसे कारखान्यातील संयंत्राबाबतीत अपघात टाळण्याचे उपाय सुचविले जातात.

६) मालमत्तेच्या तारण मूल्यात वाढ :

विमा उतरविलेली मालमत्ता हे बँक व वित्तीय संस्थांच्या दृष्टीने चांगले असते. त्यामुळे बँका व वित्तसंस्था व्यापारी व औद्योगिक उपक्रमांना कर्ज देण्यास लवकर तयार होतात. कारण अशा ठिकाणी त्यांची कर्जे बुडण्याची शक्यता कमी असते.

७) नुकसान प्रतिबंध उपायांना प्रोत्साहन :

विमा कंपनीच्या व्यवसाय संस्थांना सुरक्षिततेच्या संदर्भात सल्ला देतात आणि नुकसानीस आळा घालण्यासाठी कोणत्या उपाययोजना करावयाच्या हे सांगतात. जसे आग लागल्यास ती आणखी पसरू नये,

मालमत्तेचे पाणी, धूर व उष्णतेमुळे जास्त नुकसान होऊ नये म्हणून उपाय सुचवितात. त्यामुळे व्यवसायसंस्थांच्या संपत्तीचे जास्त नुकसान होत नाही.

८) कर्मचारी हित रक्षण :

व्यवसाय संस्था आपल्या कर्मचाऱ्यांना भविष्यनिर्वाह निधी, निवृत्ती वेतन, ग्रॅज्युइटी इत्यादि लाभ देत असतात. ते वेळेवर देणे शक्य व्हावे म्हणून विविध विमा योजना घेता येतात. त्यामुळे कर्मचाऱ्यांची देणी भागविण्यात अडचणी येत नाहीत. आणि कर्मचाऱ्यांच्या हिताचे रक्षण होते.

९) कायदेशीर जबाबदारीची तरतूद :

व्यवसाय संस्थांवर आपल्या व्यवसायामुळे त्रयस्थ व्यक्तीचा मृत्यू झाल्यास किंवा तिला इजा पोहोचल्यास किंवा तिच्या मालमत्तेची हानी झाल्यास नुकसान भरपाई देण्याची कायदेशीर जबाबदारी असते. जसे सिनेमागृहात चेंगराचेंगरी होऊन प्रेक्षकांचा मृत्यू होणे. कामातील चूका/निष्काळजीपणाबद्दल जबाबदारी डॉक्टर, वकील, इंजिनियर, चार्टर्ड अकौंटंट अशा व्यावसायिकांवर असते. कामाच्या ठिकाणी कामगाराचा मृत्यू झाल्यास, त्याला इजा पोहोचल्यास कामगार नुकसान भरपाई कायदानुसार नुकसान भरपाई द्यावी लागते. अशा विविध कायदेशीर जबाबदारींची तरतूद विमा घेऊन करता येते.

१.२.६ विमा एक सामाजिक सुरक्षिततेचे साधन (Insurance as a social security tool) :

समाजाच्या दृष्टीने विम्याला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. विमा हे सामाजिक सुरक्षितता मिळवून देणारे एक महत्त्वाचे साधन आहे. खालील घटकावरून विम्याचे सामाजिक महत्त्व स्पष्ट होते.

१) मानवी हक्क सनदेतील हक्क :

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या १९४८ च्या मानवी हक्क सनदेनुसार प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या कुटुंबासाठी अन्न, वस्त्र, निवारा, वैद्यकीय मदत आणि सामाजिक सेवा मिळविण्याचा हक्क आहे. तसेच बेरोजगारी, आजारपण, अपंगत्व, वैधव्य इत्यादी बाबी की ज्या त्यांच्या नियंत्रणाबाहेरील कारणामुळे निर्माण झाल्या आहेत, त्यापासून सुरक्षितता मिळविण्याचा हक्क आहे. असे हक्क आणि सुरक्षितता देण्याची जबाबदारी शासनाची असते. आयुर्विमा व्यवसायामुळे शासनावरील पर्यायाने समाजावरील हा बोजा कमी होतो.

२) सामाजिक सुरक्षा निधी :

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ४१ मध्ये सामाजिक सुरक्षिततेबाबत उल्लेख आहे. भारत सरकारने दिलेल्या निर्देशानुसार भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने सामाजिक सुरक्षा निधी तयार केला आहे. समाजातील दुर्बल घटकांना विम्याचा लाभ देण्यासाठी या निधीचा वापर केला जातो. प्रामुख्याने आर्थिकदृष्ट्या मागास वर्ग, बिडी कामगार, विटभट्टी व बांधकाम क्षेत्रातील मजूर, शेतकरी, रिक्षा चालक या सारख्या असंगठित कामगारांसाठी विशेष विमा योजना तयार केल्या आहेत. जनश्री वीमा योजना, कृषी श्रमिक सामाजिक सुरक्षा योजना, सामाजिक सुरक्षा गट विमा इत्यादी योजनांचा यामध्ये समावेश होतो.

ग्रामीण व सामाजिक क्षेत्रात ठराविक प्रमाणात काम करण्याचे बंधन खाजगी विमा कंपन्यावर देखील घातले आहे.

३) सामाजिक स्वास्थ्य :

विम्यामुळे वैयक्तिक, उद्योग, व्यापार, कारखाने, मालमत्ता या सर्व घटकांना सुरक्षितता प्राप्त झाली आहे. आकस्मित संकटामुळे संपत्तीचे झालेले नुकसान विमा कंपनी भरून देत असल्यामुळे उद्योग व व्यवसाय बंद पडण्याचा धोका नाहीसा होतो. तसेच उद्योग व व्यवसायातील अपघातामुळे कामगारांना, कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तीला अपंगत्व अथवा मृत्यू आल्यास कुटुंबातील व्यक्तींना आर्थिक सुरक्षा देण्याचे काम विमा करतो. सामाजिक विम्याद्वारे बेरोजगार, अपंग, वृद्ध व्यक्तींचे प्रश्न सुटण्यास मदत होते. याबरोबरच सामाजिक मालमत्तेचे रक्षण झाल्यामुळे समाजाला आवश्यक त्या वस्तू व सेवांचा नियमित पुरवठा होतो या सर्व घटकांमुळे सामाजिक स्वास्थात वाढ झाली आहे.

४) आत्मविश्वासात वाढ :

उद्योग, व्यापार, मालमत्ता इत्यादीला विम्याचे संरक्षण मिळाल्यामुळे व्यावसायिक व उद्योजकांचा आत्मविश्वास उंचावला आहे. उद्योजक नवीन नवीन उद्योग सुरू करण्यास, धाडसी प्रकल्प हाती घेण्यास तयार होऊ लागले आहेत. व्यापारी वर्ग देशांतर्गत व्यापाराबरोबर आंतरराष्ट्रीय व्यापारात भाग घेऊ लागले आहेत. पीक विमा व पशुधन विम्यामुळे शेतीविषयक कामे करण्यास शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन मिळाले आहे. या विविध घटकांना विम्याचे संरक्षण दिल्यामुळे देशाच्या औद्योगिक विकासास मदत झाली आहे.

५) जोखमीचे वाटप :

विमा ही एक सामाजिक योजना आहे. विमा जोखीम अथवा संकट टाळत नाही, तर जोखमीचे विभाजन समाजातील असंख्य व्यक्तींमध्ये करून जोखमीची तीव्रता कमी करतो. थोडक्यात विमा संरक्षण ज्यांना हवे आहे त्यांचेकडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात जमा झालेल्या निधीतून प्रत्यक्ष ज्याचे नुकसान झाले असेल त्याला नुकसानीची भरपाई करून दिली जाते.

६) वाहतूक सेवेचा विकास :

वाहतूकीच्या विविध साधनांना विम्याचे संरक्षण प्राप्त झाल्यामुळे वाहतूकदार वाहतूक करण्यास तयार झाले आहेत. नवीन वाहने खरेदी करून वाहतूक सेवेत वाढ करण्यास ते प्रवृत्त होत आहेत. तसेच विम्याच्या स्वरूपात जमा झालेल्या निधीतून विमा कंपन्या वाहतूक संस्थांना वाहतूक सेवेच्या विकासासाठी कर्जरूपाने अर्थसहाय्य करतात. यामुळे वाहतूक सेवेचा विकास झाला आहे.

७) शैक्षणिक सुविधेत वाढ :

विमेदार आणि सर्वसामान्य जनतेच्या शैक्षणिक विकासासाठी विमा कंपन्या प्रयत्नशील आहेत. कुटुंब नियोजन, कुटुंबाचे आर्थिक संरक्षण, आरोग्य विषयक माहिती, बचतीचे महत्त्व इत्यादीबाबतचे ज्ञान विमा

कंपन्या सर्वसामान्य जनतेपर्यंत पोहचविण्याचे काम करतात. यासाठी वैद्यकीय शिबीरे व प्रदर्शने आयोजित केली जातात. विविध प्रकारची भिक्तीपत्रके व हॅण्ड बिल्सचे वाटप केले जाते. दूरदर्शन, रेडिओ, वर्तमानपत्रे इ. द्वारे जाहिरात करून शिक्षण देण्याचे काम केले जाते.

८) गृह टंचाईवर मात :

भारतामध्ये बेरोजगारीबरोबरच राहत्या घरांच्या टंचाईचा प्रश्न भिषण स्वरूपाचा आहे. लोकसंख्येच्या वाढीबरोबर दिवसेंदिवस हा प्रश्न जटील बनत आहे. गृहटंचाई ही एक राष्ट्रीय समस्या बनली आहे. अशा परिस्थितीत आयुर्विमा महामंडळाने ही समस्या सोडविण्यासाठी मोलाचे योगदान दिले आहे. आयुर्विमा महामंडळ विविध गृहनिर्माण संस्थांना, नॅशनल हौसिंग बँक, हडको या प्रकारच्या गृहनिर्माण संस्थांना आणि विमेदारांना गृहनिर्मितीसाठी कर्ज देते.

९) दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींना मदत :

भारतात दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींचे प्रमाण खूप जास्त आहे. प्रामुख्याने यामध्ये अल्पभूधारक, भूमिहीन मजूर, हमाल, मोलमजूरी करणारे, लहान व्यावसायिक इत्यादींचा समावेश होतो. विमा हप्ता भरण्याची आर्थिक कुवत नसल्याने हा वर्ग विमा संरक्षणापासून वंचित राहतो. या घटकाला विमा संरक्षण देण्याची व्यवस्था सरकारला करावी लागते. त्यासाठी भरावे लागणारे विमा हप्ते शासन व विमा कंपन्या सामाजिक सुरक्षा निधीतून भरतात. त्यामुळे दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्तींना विम्याचा लाभ मिळू लागला आहे.

१.२.७ विमा कराराचे प्रकार / विम्याचे प्रकार (Types of Insurance Contract) :

विमा कराराचे प्रामुख्याने व्यक्तिगत विमा, मालमत्तेचा विमा आणि हमीविमा असे तीन प्रकार पडतात. त्याचे विवेचन पुढीलप्रमाणे -

१) व्यक्तिगत विमा (Personal Insurance) :

जेव्हा एखादी व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा विमा उतरविते तेव्हा अशा विमा कराराला व्यक्तिगत विमा करार असे म्हणतात. याला आयुर्विमा किंवा जीवन विमा करार असेही म्हटले जाते. या विमा करारांतर्गत विमेदारास अकाली मृत्यू, अपघात अथवा आजारपण यामुळे होणाऱ्या संभाव्य हानीविरुद्ध विमा संरक्षण दिले जाते.

या विमा कराराला नुकसान भरपाईचे तत्त्व लागू होत नाही. विमेदाराच्या मृत्युमुळे कुटुंबाच्या होणाऱ्या हानीची पैशात मोजदाद करता येत नाही. त्यामुळे विमेदार आपल्या जीवनाचा कितीही रकमेचा विमा घेऊ शकतो. अर्थात असे असले तरी विम्याचा प्रकार आणि विमेदाराची हप्ते भरण्याची कुवत विचारात घेऊन विमा रक्कम निश्चित केली जाते.

व्यक्तिगत विमा प्रकारामध्ये पुढील महत्त्वाच्या विमा प्रकारांचा समावेश होतो.

अ) आयुर्विमा :

व्यक्तीच्या जीवनाचा किंवा आयुष्याचा घेतलेला विमा म्हणजे आयुर्विमा होय. प्रत्येक व्यक्तीचे स्वतःच्या आयुष्यात अमर्याद आर्थिक हितसंबंध असतात. त्यामुळे प्रत्येक व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा कितीही रकमेचा विमा उतरू शकते. या विमा करारास नुकसान भरपाईचे तत्त्व लागू होत नाही. आयुर्विम्याचे आजीवन विमा आणि हयातीतील विमा असे दोन प्रमुख प्रकार पडतात.

१) आजीवन विमा : या प्रकारात विमेदाराच्या संपूर्ण आयुष्याचा विमा उतरला जातो. विमेदाराला आयुष्यभर हप्ते भरावे लागतात. विमा रक्कम त्याला स्वतःला मिळत नाही. तर ती त्याच्या मृत्यूनंतर वारसांना दिली जाते.

२) हयातीतील विमा : याला मुदती विमा असेही म्हणतात. व्यक्ती ठराविक मुदतीचा विमा घेते. ही मुदत पूर्ण झाल्यानंतर संपूर्ण विमा रक्कम व इतर सर्व लाभ विमेदारास दिले जातात. परंतु जर दुर्दैवाने मुदतीपूर्वी विमेदाराचे निधन झाल्यास हे सर्व लाभ वारसास दिले जातात.

ब) व्यक्तिगत अपघात विमा :

यामध्ये विमेदारास अपघाताने अपंगत्व आल्यास त्यास व अपघाती मृत्यू झाल्यास वारसाना विमा रक्कम दिली जाते. विमेदारास मिळणाऱ्या भरपाईचे प्रमाण हे अपघाताने होणाऱ्या शारीरिक हानीच्या प्रमाणावर अवलंबून असते.

क) स्वास्थ्य विमा :

या विम्या अंतर्गत व्यक्ती वैद्यकीय खर्चाची तरतूद करू शकते. भविष्यकाळातील आजारपण, शस्त्रक्रिया, दवाखान्यातील खर्च, औषधोपचार इ. ची तरतूद या विमापत्राद्वारे करता येते.

२) मालमत्ता विमा (Property Insurance) :

व्यक्ती किंवा संस्था अनपेक्षित घटनेमुळे आपल्या मालमत्तेस होणाऱ्या संभाव्य नुकसानीविरुद्ध विमा घेते. त्यास मालमत्ता विमा असे म्हणतात. या विमा कराराद्वारे विमा कंपनी विमित मालमत्तेचे करारातील समाविष्ट कारणामुळे झालेल्या हानीची भरपाई करण्याचे मान्य करते. या विमा कराराला विम्याची सर्व तत्त्वे लागू होतात. विमित मालमत्तेचे विमा विषयामुळे विमा रकमेच्या मर्यादित जितके नुकसान झाले असेल तेवढीच रक्कम भरपाई म्हणून दिली जाते. या मालमत्तेत व्यक्तीचे आर्थिक हितसंबंध असतील म्हणजेच विमेय हित असेल अशा मालमत्तेचाच विमा घेता येतो. तसेच विमा घेतला नसता तर व्यक्तीने मालमत्तेची जेवढी काळजी घेतली असती तेवढी त्याने विमा घेतल्यानंतरही घ्यावी. तसेच मालमत्तेस कांही कारणाने हानी होत असेल तर ती कमी करण्याचा प्रयत्न विमेदाराने केला पाहिजे. या विमा करारांतर्गत घर, ऑफिसर, फर्निचर, घरगुती वस्तू, दागिने, कच्चा माल, यंत्रसामुग्री, उपकरणे, वाहने संग्रहण गृहे इ. अनेक प्रकारच्या मालमत्तेचा विमा घेता येऊ शकतो.

या विमा प्रकारामध्ये प्रामुख्याने अग्निविमा करार, सागरी विमा करार, पीक विमा, जनावरांचा विमा, मोटार विमा, दंगल अथवा दरोडा विमा, प्रवासी साहित्याचा विमा इ. चा समावेश होतो.

३) हमी विमा (Gurrantee Insurance)

हमी विमा म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या अथवा संस्थेच्या विहित जबाबदारीविरुद्ध केलेला विमा करार होय. उद्योग व्यवसायाच्या वाढत्या व्यापातून हा विमा प्रकार उदयास आला. आज बहुतांश व्यापार विश्वास व उधारीवर चालतो. जर अशी उधारी वसूल झाली नाही तर आर्थिक नुकसान होते. तसेच जर एखाद्या व्यक्तीने बँकेचे कर्ज घेतले असेल आणि त्याची परतफेड केली नाही तर बँकेचे आर्थिक नुकसान होते. अशा प्रसंगात बँक कर्जदाराच्या प्रतिष्ठेचा तसेच व्यापारी गिऱ्हाईकाच्या प्रतिष्ठेचा विमा घेऊ शकते. उद्योग व व्यावसायिक अनेक महत्त्वाच्या जबाबदाऱ्या कर्मचाऱ्यांवर सोपवतात. अनेकदा अशा कर्मचाऱ्यांकडून गैरप्रकार किंवा आर्थिक फसवणूक होऊ शकते, कर्मचाऱ्यांच्या अप्रामाणिकपणामुळे होणाऱ्या नुकसानी विरुद्ध हमी विमा उतरविता येतो.

या विमा कराराद्वारे विमा कंपनी धनकोची ऋणकोकडून रक्कम वसूल करण्याची अथवा वसूली न झाल्यास हानी भरपाईची रक्कम स्वतः देण्याची जबाबदारी स्वीकारते.

थोडक्यात विमा कंपनी या विमा कराराद्वारे विमेदारास तृतीय पक्षाचा विश्वास आणि प्रामाणिकपणाच्या वर्तणुकीबाबत हमी देते. हा विमा बँका व पतसंस्था आपल्या कर्जदारांचा, उद्योजक व व्यावसायिक आपल्या कर्मचाऱ्यांचा व ऋणकोंचा विमा घेणे पसंत करतात. प्रामुख्याने यामध्ये प्रामाणिकपणाची हमी, वाणिज्य विषयक हमी, शासकीय हमी, न्यायालय हमी, पतहमी इ. चा समावेश होतो.

● तुमची प्रगती तपासा : भाग - १

अ) दिलेल्या पर्यायामधून अचूक पर्याय निवडा.

- १) विमा हा विमेदार आणि विमा कंपनी या दोन पक्षातील आहे.
अ) करार ब) पैज क) ठराव ड) काहीही नाही
- २) विमा करार हा सिद्धांतावर आधारित आहे.
अ) निश्चितता ब) संभाव्यता क) हानीभरण ड) यापैकी नाही.
- ३) व्यक्तिगत विमा कराराला तत्व लागू होत नाही.
अ) विमेयहित ब) परस्पर विश्वास क) नुकसान भरपाई ड) यापैकी नाही.
- ४) विमा म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या अथवा संस्थेच्या विहित जबाबदारी विरुद्ध केलेला विमा होय.
अ) हमी ब) कमी क) जादा ड) सागरी

५) जेव्हा एखादी व्यक्ती आपल्या विमा उतरविते तेव्हा त्या विमा करारास व्यक्तिगत विमा असे म्हणतात.

अ) मालमत्तेचा ब) आयुष्याचा क) जनावरांचा ड) सर्वच

ब) रिकाम्या जागा भरा.

- १) विमा हा एक सामुहिक अविष्कार आहे.
- २) विमा हे एक आणि सुरक्षिततेचे साधन आहे.
- ३) विमा करार करताना विमा कंपनी सर्वप्रथम ची निश्चिती करते.
- ४) विमा हा नसून तो एक व्यवसाय आहे.
- ५) विमा हा नाही.

क) चूक की बरोबर ते लिहा.

- १) प्राचीन काळामध्येही विमा ही संकल्पना अस्तित्वात असल्याचे दिसून येते.
- २) रॉक फेल यांच्या मते विमा हे हानीचे वाटप करण्याचे साधन आहे.
- ३) भविष्यकाळात निश्चितपणे घडणाऱ्या घटनेच्या जोखमीचा विमा उतरविता येतो.
- ४) विमा हा संख्याशास्त्रातील लहान संख्येच्या सिद्धांतावर आधारलेला आहे.
- ५) विम्यामुळे मृत्यू किंवा जोखीम टाळणे शक्य होते.

१.२.८ विम्याची तत्त्वे (Fundamental Principles of Insurance)

कोणतेही कार्य किंवा उपक्रम पद्धतशीरपणे व परिणामकारकपणे पार पाडण्यासाठी आवश्यक व मार्गदर्शक ठरणारे नियम म्हणजे मूलतत्त्व होय. विमा हे देखील एक कार्य आहे आणि ते योग्य पद्धतीने व परिणामकारकपणे होण्यासाठी विमा व्यवसायातील कर्मचाऱ्यांनी, अधिकाऱ्यांनी आणि संबंधित घटकांनी कसे वागावे व कशा प्रकारे कार्ये करावीत याविषयी त्यांना मार्गदर्शक ठरतील असे कांही नियम, ठोकताळे तयार केले जातात. त्यांनाच विम्याची तत्त्वे असे म्हणतात. ही तत्त्वे म्हणजे विमा व्यवसायाचा मूलभूत आधार असतात. या तत्त्वांचे प्राथमिक तत्त्व व दुय्यम तत्त्वे या दोन प्रकारात वर्गीकरण केले जाते.

१.२.८.१ विम्याची प्राथमिक तत्त्वे (Primary Principles of Insurance)

प्राथमिक तत्त्वांना विम्याची मूळ व महत्त्वाची तत्त्वे म्हणून संबोधले जाते. विम्याची संकल्पना उदयास आल्यानंतर सर्वप्रथम ही तत्त्वे लागू केली गेली. यामध्ये पुढील तत्त्वांचा समावेश होतो.

१) विमेयहित तत्त्व (Principle of Insurable Interest) :

ज्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा घ्यावयाचा आहे त्या व्यक्तीत अथवा वस्तूत विमा प्रस्ताव करणाऱ्या व्यक्तीचे आर्थिक हितसंबंध असणे म्हणजे विमेयहित होय. म्हणजेच विमित व्यक्तीच्या मृत्यू अथवा अपघातामुळे किंवा विमित वस्तूच्या नाश पावण्यामुळे विमेदाराचे आर्थिक नुकसान होत असेल तर त्या व्यक्ती अथवा वस्तूत त्याचे आर्थिक हितसंबंध आहेत असे म्हटले जाईल. विमित व्यक्तीत अथवा वस्तूत आर्थिक हितसंबंध असल्याचे विमेदाराने पुरावे द्यावे लागतात. तसेच ते सिद्ध करण्याची जबाबदारी विमेदाराची असते. विमेयहित नसलेल्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा उतरविता येत नाही. जर एखाद्या व्यक्तीने विमेयहित नसताना विमा कंपनीची दिशाभूल करून विमा घेतला तर असा विमा करार बेकायदेशीर ठरतो. तसेच विमा करार रद्द होतो. थोडक्यात विमेयहित तत्त्व विमेदाराच्या भावनांचा विचार करत नाही. त्यामुळे कितीही घनिष्ठ मैत्री असली तरी मित्राचा विमा उतरविता येत नाही.

● विमेयहित कधी असावे :

विमेयहित तत्त्व हे सर्व विमा प्रकारांना लागू पडते. आयुर्विम्यात विमा घेताना विमेयहित असावे लागते. सागरी विम्यात ते नुकसान भरपाईच्या प्रसंगी असावे लागते. अग्नी आणि अपघात विम्याच्या बाबतीत ते विमा करार करताना व प्रत्यक्ष नुकसानभरपाई देताना या दोन्ही वेळी विमेयहित असावे लागते.

● विमेयहित कोणाला कोणामध्ये असते :

१) पती-पत्नी : पती-पत्नी या दोघांना एकमेकांच्या आयुष्यात अमर्याद विमेयहित असते. ते कायद्याने मान्य केले असल्यामुळे पती-पत्नी कोणताही पुरावा न देता एकमेकांच्या आयुष्याचा विमा उतरवू शकतात.

२) मालमत्ता व मालक : घर, ऑफीस, दुकान, वाहन यासारख्या मालमत्तेमध्ये तिच्या मालकाचे आर्थिक हितसंबंध असतात. यामुळे तो आपल्या मालकीच्या अथवा ताब्यातील संपत्तीचा विमा उतरवू शकतो.

३) मालक व नोकर : व्यवसाय मालक आपल्या कर्मचाऱ्यांचा विमा घेऊ शकतो. कारण एखाद्या कर्मचाऱ्याच्या अप्रामाणिकपणा, अफरातफर, फसवणूक इ. कृत्यामुळे मालकाचे आर्थिक नुकसान होण्याची शक्यता असते.

४) मालक व कूळ : मालकाला कुळाकडून येणे असलेल्या खंडाच्या रकमेत विमेयहित असल्याने तो कुळाचा विमा घेऊ शकतो.

५) भागीदार : भागीदारी संस्थेतील प्रत्येक भागीदारास एकमेकामध्ये विमेय हित असते. कारण एखाद्या भागीदाराचा मृत्यू अथवा अपघातामुळे इतर भागीदारांचे आर्थिक नुकसान होते.

६) धनको व ऋणको : धनकोने ऋणकोला दिलेल्या कर्जाच्या रकमे इतके विमेय हित असते. त्यामुळे त्याला ऋणकोचा कर्ज रकमे इतका विमा उतरविता येतो.

७) **जामीनदार व कर्जदार** : जर कर्जदाराने कर्जफेड केली नाही तर त्याची कायदेशीर जबाबदारी जामीनदारावर येते. म्हणजेच जामीनदाराचे कर्जदारामध्ये विमेयहित असते. म्हणून तो कर्जदाराचा विमा घेऊ शकतो.

८) **विश्वस्त व मालक** : विश्वस्ताच्या ताब्यात असलेल्या मालमत्तेत त्याचे विमेय हित असते.

९) **अभिकर्ते व मालमत्ता** : व्यापारी अभिकर्त्यांना त्यांच्या ताब्यात असलेल्या मालमत्तेत आर्थिक हितसंबंध असतात. कारण अशा मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास त्याची जबाबदारी अभिकर्त्यांवर असते.

२) **हानिभरण तत्त्व / नुकसानभरपाईचे तत्त्व (Principle of Indemnity)** :

विमा ही संकल्पनाच नुकसान भरपाईच्या संकल्पनेतून उदयास आली आहे. त्यामुळे नुकसान भरपाईचे तत्त्व हे विमा करारातील प्रमुख तत्त्व मानले जाते. एखाद्या घटनेमुळे वस्तूचे अथवा मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास त्याची भरपाई करण्याच्या तत्त्वास नुकसान भरपाईचे तत्त्व असे म्हणतात. आयुर्विमा सोडून सर्व विमा करार हे नुकसान भरपाईचे करार असतात. या तत्त्वानुसार विमेदाराचे जेवढे आर्थिक नुकसान होईल तेवढी रक्कम भरपाई म्हणून दिली जाते. थोडक्यता विमा करारापासून विमेदारास अधिकचा लाभ अथवा अर्थप्राप्ती / नफा मिळवता येत नाही. प्रत्यक्ष नुकसानीपेक्षा अधिक रक्कम विमेदाराने घेतल्यास ती परत मिळवण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

● **नुकसान भरपाईची पद्धत** :

विमित मालमत्तेच्या होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई विमा कंपनी पुढील तीन पद्धतीने करू शकते.

१) **रोख रक्कम** : ही पद्धत सर्वत्र प्रचलित आहे. विमित मालमत्तेच्या नुकसानीचे विमा कंपनी सर्व्हेक्षण करते व भरपाईची रक्कम ठरवते. मालमत्तेचे जेवढे प्रत्यक्ष नुकसान झाले असेल तेवढी रक्कम विमेदारास रोख स्वरूपात दिली जाते.

२) **वस्तूची दुरुस्ती** : कांही वस्तूंच्या नुकसान भरपाईबाबत विमा कंपनी रोख रकमेऐवजी ती वस्तू दुरुस्त करून भरपाई करते. उदा. वाहने, फर्निचर इ. यामध्ये विमेदाराला त्याचे समाधान होईल अशा प्रकारे ती दुरुस्त करून घेण्यास सांगितले जाते. दुरुस्ती खर्चाच्या रकमेचा चेक दुरुस्ती करणाऱ्यास दिला जातो. थोडक्यात या पद्धतीमध्ये वस्तू पूर्वस्थितीत आणून दिली जाते.

३) **वस्तू बदलून देणे** : यामध्ये विमा कंपनी नुकसान पोहचलेली वस्तू बदलून नवीन वस्तू देते. जर विमित वस्तू दुरुस्तीचा खर्च त्या वस्तूच्या किंमतीपेक्षा जास्त येणार असेल तर वस्तू दुरुस्त न करता बदलून दिली जाते. प्रामुख्याने अग्निविमा करारामध्ये ही पद्धत वापरली जाते.

नुकसान भरपाई देण्यासाठी विमा कंपनीस करावा लागणारा खर्च हा हानीच्या रकमेपेक्षा जास्त होऊ नये. म्हणजेच हानी भरणामुळे विमेदाराचा फायदा होऊ नये. तसेच अनेकदा विमेदार मालमत्तेच्या रकमेपेक्षा कमी रकमेचा विमा उतरवितात. अशावेळी विमा कंपनी नुकसान भरपाई देतात प्रमाणशीर तत्त्वाचा अवलंब

करते. उदा. जर रु. १,००,००० किंमतीच्या मालमत्तेचा विमा रु. ५०,००० इतकाच घेतला असेल आणि नुकसान केवळ रु. ४०,००० चे झाल्यास प्रमाणशीर तत्त्वानुसार संपूर्ण भरपाई न देता विमा रकमेच्या प्रमाणात म्हणजेच निम्म्या रकमेची भरपाई केली जाईल. याउलट मालमत्तेच्या किंमतीपेक्षा जास्त रकमेचा विमा घेतल्यास भरपाई ही विमा रक्कम व प्रत्यक्ष नुकसानीची रक्कम यापैकी जी कमी असेल ती दिली जाते.

३) परस्पर विश्वास तत्त्व/परमोच्च विश्वास तत्त्व (Principle of Utmost Good Faith)

परस्पर विश्वास हा विमा कराराचा मूळ पाया आहे. विमा कंपनी आणि विमेदार यांनी कराराशी संबंधित माहिती संपूर्ण व सत्य स्वरूपात एकमेकांना देणे म्हणजे परस्पर विश्वास होय. विमा करारावर परिणाम होईल अशी कोणतीही माहिती परस्परांनी एकमेकापासून लपवून ठेवू नये. अर्थात या तत्त्वानुसार संपूर्ण व सत्य माहिती देण्याची अधिक जबाबदारी विमेदारावर असते. कारण विमित व्यक्ती अथवा वस्तूविषयी वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती विमेदारास असते.

● वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती :

वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती पुरवण्याचा जबाबदारी विमेदाराची असते. विमा करार करावा की करू नये, विमा हप्ता किती आकारावा, किती रकमेचा विमा द्यावा हे निर्णय ज्या माहितीवर अवलंबून असतात, अशा माहितीस वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती असे म्हणतात. वस्तुनिष्ठ सत्य माहितीमध्ये खालील माहितीचा समावेश होतो.

१) विमा कंपनीची जोखीम वाढणारी माहिती.

२) विमित मालमत्तेला सभोवतालच्या परिस्थितीमुळे हानी पोहोचण्याची शक्यता असल्यास ती परिस्थिती निर्माण होण्याची शक्यता.

३) जीवनविम्यात विमेदाराला झालेला आजार किंवा कुटुंबातील अनुवंशिक आजार, विमेदाराच्या पेशामुळे वाढणारी जोखीम.

४) सागरी विम्यात जहाजाची योग्य निगा न ठेवल्यामुळे निर्माण होणाऱ्या धोक्याची शक्यता.

५) घरफोडी विम्यात यापूर्वी घरफोडीचा झालेला प्रयत्न इ.

वरील प्रकारची माहिती विमेदाराने चुकीची अथवा अपूर्ण दिल्यास किंवा लपवून ठेवल्यास विमा कंपनी नुकसान भरपाईची रक्कम नाकारू शकते. अर्थात असे असले तरी कांही माहिती ही वस्तुनिष्ठ माहिती या सदरात येत नाही. त्यामुळे अशी माहिती विमेदाराने दिली नाही तरी परमोच्च विश्वास तत्त्वाचा भंग होत नाही. उदा.

१) विमा कंपनीस सहज उपलब्ध होणारी माहिती. उदा. युद्धजन्य परिस्थिती.

२) विमा जोखीम कमी करणारी माहिती उदा. आग प्रतिबंधक यंत्रणा बसविणे.

३) करारात समाविष्ट असलेली माहिती.

४) विमा करारासाठी आवश्यक असणाऱ्या माहितीच्या अनुषंगाने मिळणारी माहिती इ.

तसेच जी माहिती विमा करार करताना विमेदारास माहित नसेल उदा. एखादा आजार, ती देण्याचे बंधन विमेदारावर नसते. अशावेळी अपुरी माहिती दिली या कारणावरून विमा कंपनी आपली जबाबदारी टाळू शकत नाही.

४) संभाव्यतेचे तत्त्व (Principle of Probability) :

एखादी घटना व त्यामुळे होणारी हानी याची संभाव्यता / शक्यता असणे हा विमा करारातील महत्त्वाचा भाग आहे. एखादी एखादी घटना घडण्याची शक्यता असेल आणि त्यामुळे हानी होण्याची शक्यता असणे म्हणजे संभाव्यतेचे तत्त्व होय. विमा कंपनीसुद्धा विमित वस्तुला नुकसान होण्याची शक्यता गृहीत धरून विमा करार करते. जर मालमत्तेला नुकसान होण्याची शक्यता नसेल तर कोणतीही व्यक्ती विमा करार करणार नाही. कारण त्यासाठी अनावश्यक विमा हप्त्याचा खर्च करावा लागेल. संभाव्य हानी ही नैसर्गिक अथवा मानवनिर्मित घटनामुळे होऊ शकते. उदा. आग, जहाजांची टक्कर होणे, भूकंप, महापूर, दंगल, वादळ, अपघात इ.

तसेच विमित मालमत्तेला भविष्यात नुकसान होणार हे निश्चित असेल तर विमा कंपनी अशा मालमत्तेचा विमा उतरवित नाही. कारण धोका निश्चित असेल तर नुकसान भरपाई निश्चितपणे द्यावी लागणार आणि विमा हा अनिश्चितता/संभाव्यता या तत्त्वावर आधारित असतो. हे तत्त्व आयुर्विम्याला देखील लागू होते. मानवी आयुष्यात मृत्यू हा निश्चित असला तरी तो कधी होईल हे सांगता येत नाही. जर एखाद्या व्यक्तीला कॅन्सर असेल आणि ती एक वर्षात मृत्यू पावणार हे निश्चित असेल तर विमा कंपनी अशा व्यक्तीचा विमा करार स्वीकारत नाही. आणि जर व्यक्तीने ही बाब लपवून विमा घेतला तर विमा कंपनी विमा रक्कम देण्याचे नाकारू शकते.

५) सहकाराचे तत्त्व (Principle of Co-operation) :

विमा हा सामाजिक सहकार्याचा आविष्कार आहे. परस्पर सहकार्य हा विमा व्यवसायाचा मुलभूत गाभा आहे. विमा व्यवसाय सहकाराच्या तत्त्वावर चालतो. विम्यामध्ये समान प्रकारच्या धोक्याची शक्यता असणारे अनेक लोक एकत्र येतात व विमा हप्त्याच्या स्वरूपात निधी जमा करतात. या जमलेल्या निधीतून ज्याचे प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई केली जाते. थोडक्यात संभाव्य नुकसानीसाठी सर्व विमेदार विमा हप्त्याच्या स्वरूपात योगदान देतात. ज्या विमेदाराची अनपेक्षित संकटामुळे हानी होईल त्याची आर्थिक भरपाई सर्व विमेदार एकत्रितपणे करतात, हेच सहकाराचे तत्त्व आहे.

समाजातील उद्योजक, व्यापारी, व्यावसायिक, या सर्वांचे व्यवसाय अखंडपणे सुरू राहण्यास हे तत्त्व मदत करते. कोणत्याही अनपेक्षित धोक्यामुळे व्यवसायाचे नुकसान झाल्यास ते सहकार तत्त्वाच्या माध्यमातून भरून दिले जाते व व्यवसाय अखंडपणे सुरू राहू शकतो. विमा घेणाऱ्या सर्वच विमेदारांना हानी पोहोचते असे नाही. जोखीम स्वीकारावी लागणाऱ्यांचे प्रमाण कमी असणे हे विमा व्यवसाय सुरू राहण्यासाठी आवश्यक आहे.

१.२.८.२ विम्याची दुय्यम तत्त्वे (Secondary Principles of Insurance) :

दुय्यम तत्त्वे ही नुकसान भरपाई तत्त्वातून निर्माण झाली आहेत. नुकसान भरपाईच्या उद्देशाने विमा करार केले जातात. या तत्त्वाचा दुरुपयोग होवू नये अथवा एखाद्याने गैरफायदा घेऊ नये, म्हणून ही तत्त्वे अवलंबली जातात. यामध्ये पुढील तत्त्वांचा समावेश होतो.

१) मालकी हक्क बदलाचे तत्त्व (Principle of Subrogation) :

विमा कंपनीने विमित मालमत्तेच्या नुकसानीची भरपाई केल्यानंतर ती विमित मालमत्ता आपोआप विमा कंपनीच्या मालकीची होती. म्हणजेच नुकसान भरपाई दिल्यानंतर विमित मालमत्तेचे मालकी हक्क विमेदाराकडून विमा कंपनीकडे हस्तांतरीत होतात. म्हणून यास मालकी हक्क बदलाचे तत्त्व असे म्हणतात.

अर्थात ज्या प्रमाणात विमा कंपनीने नुकसान भरपाई दिली असेल त्या प्रमाणात हे मालकी हक्क विमा कंपनीस प्राप्त होतात. त्यासाठी कोणतीही कायदेशीर प्रक्रिया करावी लागत नाही. तसेच विमित मालमत्ता विमा कंपनीने प्रत्यक्ष ताब्यात घेण्याची गरज नसते. ती जिथे असेल व ज्या परिस्थितीत असेल तिथे त्या विमित मालमत्तेवर विमा कंपनीचा हक्क लागू होतो. तसेच हा हक्क अमर्याद कालावधीसाठी असतो. उदा. जर विमित जहाज व जहाजावरील माल समुद्रात बुडाला असेल आणि विमा कंपनीने त्याची संपूर्ण नुकसान भरपाई विमेदारास दिली तर त्या बुडालेल्या जहाज व त्यावरील मालावर विमा कंपनीचा हक्क प्राप्त होतो. समजा हे जहाज अथवा त्यावरील माल १०० वर्षांनंतर एखाद्याने बाहेर काढले तर त्यावर विमा कंपनी आपला हक्क प्रस्थापित करू शकते.

या तत्त्वाला प्रत्यासनाचे तत्त्व असेही म्हणतात. नुकसान भरपाई तत्त्वाला हे तत्त्व पूरक मानले जाते. विमा करारापासून विमेदाराला अधिक लाभ अथवा नफा होऊ नये हा या तत्त्वाचा मुख्य उद्देश आहे.

या तत्त्वानुसार पुढीलप्रमाणे मालकी हक्कात बदल होतो.

- १) विमित मालमत्तेच्या हानीची भरपाई केल्यानंतर तिच्या अवशेषावर विमा कंपनीचा अधिकार प्राप्त होतो.
- २) विमेदारास विमा कंपनी व्यतिरिक्त अन्य कोणाकडून भरपाई मिळाल्यास त्यावर विमा कंपनीचा अधिकार प्रस्थापित होतो.
- ३) मालमत्तेच्या नुकसानीस जबाबदार असलेल्या व्यक्तीविरुद्ध दावा दाखल करून विमा कंपनी नुकसानीची वसुली करू शकते.
- ४) विमित मालमत्तेच्या शिल्लक अवशेषांचा वापर करावयाचा किंवा विक्री करावयाचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.
- ५) असे अवशेष इतरांनी ताब्यात घेतल्यास, पळविल्यास, चोरल्यास ते परत मिळवण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

२) अंशदायित्वाचे तत्त्व (Principle of Contribution) :

हे तत्त्व नुकसानभरपाई तत्त्वाचे पूरक तत्त्व मानले जाते. याला वर्गणीचे तत्त्व असेही म्हणतात. एखाद्या विमेदाराने एकाच मालमत्तेचा विमा एकापेक्षा अधिक विमा कंपन्यांकडे घेतला असेल तर अशा मालमत्तेच्या हानीची भरपाई ती प्रत्येक विमा कंपनी स्वतंत्रपणे न करता सर्व कंपन्या मिळून एकत्रितपणे करतात. यालाच अंशदायित्व असे म्हणतात. हानीतील प्रत्येक कंपनीचा हिस्सा तिच्या उतरविलेल्या विमा रकमेच्या प्रमाणात असतो. उदा. विमेदाराने आपल्या रु. २ लाख किंमतीच्या मालमत्तेचा विमा दोन वेगवेगळ्या विमा कंपन्यांकडे घेतला. या मालमत्तेचे आगीमुळे पूर्णतः म्हणजे रु. २ लाखांचे नुकसान झाले. अशा वेळी या दोन्ही कंपन्या मिळून म्हणजेच रु. १ लाख प्रत्येकी नुकसान भरपाई देतील. जर या दोन्ही कंपन्यांनी स्वतंत्रपणे रु. २ लाख भरपाई दिल्यास विमेदाराला फायदा होईल आणि ते विमा तत्त्वांच्या विरुद्ध आहे.

तसेच विमेदाराने अन्य कंपनीकडे विमा घेतल्याचे स्पष्ट केले पाहिजे. त्याने विमा कंपनीला फसविण्याच्या उद्देशाने दुसऱ्या कंपनीकडूनही भरपाई घेतल्यास विमा कंपनी ती विमेदाराकडून वसूल करू शकते. तसेच अन्य कंपनीने भरपाई दिली नसेल तर ज्या कंपनीने ती पूर्ण दिली आहे ती कंपनी इतर कंपन्याकडून त्यांच्या हिस्स्याची वर्गणी वसूल करू शकते.

हे तत्त्व आयुर्विम्याला लागू होत नाही. कारण आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार नाही. एखादी व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा कितीही रकमेचा कितीही विमा कंपन्यांकडे विमा उतरवू शकते.

३) नुकसान कमी करण्याचे तत्त्व (Principle of Mitigation of loss) :

विमित मालमत्तेला नुकसान होत असताना ते कमीत कमी कसे राहिल यासाठी विमेदाराने प्रयत्न करणे अपेक्षित असते. नुकसान कमी करण्यासाठी प्रयत्न करण्याची विमेदारावर सोपवलेली जबाबदारी म्हणजेच नुकसान कमी करण्याचे तत्त्व होय. म्हणजेच एखाद्या मालमत्तेचा विमा घेतला म्हणजे चिंता संपली, आता नुकसान झाले तरी चालेल असे विमेदाराने समजता कामा नये. थोडक्यात विमा घेतला नसता तर विमेदाराने मालमत्तेची जेवढी काळजी घेतली अशी तेवढीच ती त्याने विमा घेतला असताना देखील घ्यावी हा या तत्त्वाचा मुख्य उद्देश आहे.

विमित मालमत्तेला धोका निर्माण झाल्यास विमेदाराने मालमत्तेचे नुकसान होऊ नये अथवा ते कमीत कमी रहावे यासाठी सर्व उपाययोजना विना विलंब कराव्यात. यामध्ये जर त्याने दिरंगाई अथवा टाळाटाळ केल्याचे निदर्शनास आल्यास विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकारू शकते. उदा. विमित मालमत्तेला आग लागल्याचे समजताच विमेदाराने ताबडतोब अग्निशामक दलास फोन करणे, पोलीस स्टेशनला कळविणे आवश्यक आहे. तसेच आजूबाजूच्या मालमत्तेचे नुकसान होवू नये म्हणून ती सुरक्षितस्थळी हलवणे यासारखे नुकसान कमी करण्याचे प्रयत्न त्याने करणे आवश्यक आहे. नुकसान कमी करण्याच्या तत्त्वानुसार ही जबाबदारी कायदेशीरपणे विमेदारावर येते. हे तत्त्व आयुर्विमा सोडून इतर सर्व विमा प्रकारातून लागू होते.

अर्थात सर्वतोपरी काळजी घेऊनही विमित मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास त्याची भरपाई करण्याची जबाबदारी विमा कंपनीची असते.

४) नुकसानीचे नजीकचे कारण तत्त्व (Principle of cause proxima) :

हे तत्त्व नुकसान भरपाई तत्त्वाचे पूरक तत्त्व मानले जाते. प्रामुख्याने अग्नि विमा व सागरी विम्यामध्ये या तत्त्वाचा अवलंब केला जातो. विमा करारात विमित मालमत्तेला होणाऱ्या नुकसानीचे कारण महत्त्वाचे असते. अनेकदा विमित मालमत्तेला होणाऱ्या नुकसानीची कारणे विविध असू शकतात. तसेच कांही वेळा अनेक घटना सलग घडल्याने म्हणजेच घटनांची मालिका निर्माण होऊन विमित वस्तूला धोका पोहचतो. अशावेळी नेमक्या कोणत्या कारणामुळे नुकसान झाले हे पहावे लागते. असे कारण विमा करारात नमूद असेल तरच नुकसान भरपाई देण्याची जबाबदारी विमा कंपनीवर येते. जर नुकसानीच्या करणाचा विमा करारात समावेश नसेल तर विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकारू शकते. उदा. इमारतीची भिंत पडून शॉर्ट सर्किट झाले. यामुळे इमारतीस आग लागली. विमेदाराने नुकसान झाले तर यापैकी नुकसानीचे नजीकचे कारण कोणते हे तपासले जाते आणि ते विमा करारात समाविष्ट असेल तरच भरपाई दिली जाते. याठिकाणी शॉर्टसर्किट हे कारण करारात समाविष्ट असेल परंतु भिंत पडल्यामुळे होणारे नुकसान हे विमा करारात नमूद नसेल तर विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकारू शकते. कारण तेच नुकसानीचे नजीकचे कारण आहे.

१.२.९ विमा करार आणि जुगारी करार :

मानवी जीवनात अकाली मृत्यू, अपंगत्व, आजारपण अशा प्रकारची लहान मोठी संकटे येतात. कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तीवर ओढवलेल्या या संकटामुळे कुटुंबावर मोठे आर्थिक संकट निर्माण होते. या संकटामुळे होणाऱ्या आर्थिक हानीची तरतूद व्यक्ती करीत असते, त्यालाच आपण विमा असे म्हणतो. आयुष्य हे अनिश्चिततेने भरलेले असते. कोणता धोका अथवा संकट केव्हा येईल हे सांगता येत नाही. ही संकटे टाळता येत नसली तरी त्यापासून होणाऱ्या नुकसानीचे प्रमाण कमी करता येते. अनपेक्षितपणे उद्भवणाऱ्या कारणामुळे संपत्तीचे होणारे नुकसान किंवा व्यक्तिस येणारे अपंगत्व अथवा मृत्यू यामुळे कुटुंबावर होणाऱ्या आर्थिक दुष्परीणामाची भरपाई करण्याच्या दृष्टीने नुकसानीची शक्यता असणाऱ्या व्यक्ती व संस्थांनी शोधलेला सामाजिक सहकार्याचा एक अजोड मार्ग म्हणजे विमा होय. थोडक्यात उद्योग, व्यवसायांचे आकस्मित कारणामुळे होणारे नुकसान किंवा जीवितहानी यापासून आर्थिक सुरक्षितता मिळवण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे विमा होय.

विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यात झालेला लेखी करार असतो. तो सुरक्षित, कायदेशीर व विश्वासपूर्णरित्या व्हावा यासाठी विमा करार समजावून घेणे गरजेचे ठरते.

१.२.९.१ विमा कराराचा अर्थ व स्वरूप :

दोन पक्षांनी परस्परांच्या संमतीने व स्वेच्छेने केलेला ठराव म्हणजे 'करार' होय. "विमा करार हा दोन पक्षातील करार आहे. यामध्ये एक पक्ष म्हणजे विमा कंपनी निश्चित विमा हप्त्याच्या मोबदल्यात दुसऱ्या पक्षाला म्हणजे विमेदाराला विशिष्ट घटना घडल्यास निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करतो."

थोडक्यात विम्याचा लाभ देण्याघेण्यासाठी दोन पक्षांमध्ये झालेल्या करारास विमा करार असे म्हणतात.

आयुर्विमा करार विशिष्ट मुदतीसाठी केला जात असून मुदतपूर्तीनंतर हयात विमेदारास किंवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास त्याच्या वारसास हमी रक्कम देण्याचे करारात मान्य केलेले असते. विम्याच्या इतर प्रकारात विमा मुदतीत विमा करारातील घटना घडल्यास विमेदाराला झालेल्या नुकसानीची भरपाई दिली जाते.

स्वरूप :

विमा हा एक कायदेशीर करार असल्याने भारतीय कायद्यातील कलम १० मधील सर्व तरतुदी त्यास लागू होतात. विमा कराराचे मुलभूत स्वरूप भारतीय करार कायदानुसार ठरते. थोडक्यात कायद्यातील या तरतुदीवरून विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट होते, ते पुढीलप्रमाणे -

१) दोन पक्ष :

भारतीय करार कायदानुसार कोणत्याही करारात किमान दोन पक्ष असावे लागतात. विमा करारात दोन पक्ष असतात. विम्यामध्ये संभाव्य नुकसानीची शक्यता असणारा व विम्याचा लाभ घेऊ इच्छिणारा म्हणजेच विमेदार एक पक्ष असतो. तसेच विम्याचा लाभ देणारी म्हणजेच जोखीम स्वीकारणारी विमा कंपनी हा दुसरा पक्ष असतो.

२) लेखी करार :

कोणताही करार हा कायदेशीर ठरण्यासाठी तो लेखी असावा लागतो. विम्यामध्ये विमेदार विमा घेण्यासंबंधीचा छापील प्रस्ताव विमा कंपनीकडे सादर करतो. त्या प्रस्तावाची छाननी करून विमा कंपनी प्रस्ताव स्वीकारल्याची लेखी सूचना विमेदारास देते. यालाच प्रस्तावाची स्वीकृती असे म्हणतात. या प्रक्रियेमध्ये हक्क व जबाबदाऱ्यांची निर्मिती होते म्हणून विमा करार लेखी असावा लागतो.

३) प्रतिफल / विमा हप्ता :

विमा कंपनी अनपेक्षित संकटामुळे उद्भवणाऱ्या हानीची भरपाई करण्याची जबाबदारी स्वीकारते. यासाठी विमा कंपनी विम्याचे लाभ घेण्याकडून कांही ठरावीक मोबदला घेते. यालाच प्रतिफल किंवा करार मूल्य असे म्हटले जाते. विम्यात विमेदार हे प्रतिफल विमा हप्त्याच्या स्वरूपात विमा कंपनीस देतो.

४) करार पात्रता :

करार कायदेशीर ठरण्यासाठी करार करणाऱ्या व्यक्ती करारपात्र असाव्या लागतात. म्हणजेच करारात समाविष्ट होणारी व्यक्ती कायद्याने सज्ञान व सुबुद्ध असावी. ती वेडी अथवा भ्रमिष्ट नसावी. त्याला कराराच्या परिणामांची पूर्ण कल्पना असावी. ती दिवाळखोर असू नये. अज्ञान व्यक्तीला तिच्या पालकाच्या साहाय्याने करारात सहभागी होता येते. करारातील दुसरा पक्ष म्हणजे विमा कंपनी ही कृत्रीम व्यक्ती असते. ती कायदेशीर नोंदणीप्राप्त असावी.

५) मुक्त संमती :

कोणत्याही प्रकारच्या प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष दबाव, दडपण किंवा सक्ती शिवाय दिलेली संमती म्हणजे मुक्त

संमती होय. भारतीय करार कायदानुसार विमा करारास दोन्ही पक्षांची मुक्त संमती असली पाहिजे. विमेदाराने स्वेच्छेने विमा प्रस्ताव सादर केलेला असावा. तसेच त्या प्रस्तावास विमा कंपनीने मुक्त संमती दिलेली असावी. थोडक्यात करारातील दोन्ही पक्षांवर कोणत्याही प्रकारचा दबाव, दडपण अथवा सक्ती असू नये. जर करारासाठी दडपणाने अथवा सक्तीने संमती दिल्याचे स्पष्ट झाल्यास करार बेकायदेशीर ठरतो.

६) कायदेशीर उद्देश :

विमा करार करताना करारातील संबंधित पक्षांचा उद्देश हा कायदेशीर असावा. एकमेकांना फसविण्याच्या उद्देशाने केलेला करार हा बेकायदेशीर ठरतो. प्रामुख्याने यामध्ये ही जबाबदारी विमेदारावर येते. विमेदाराने विमा कंपनीस फसविण्याच्या उद्देशाने करार केल्यास तो रद्दबातल ठरतो. उदा. जर एखाद्या व्यक्तीने कॅन्सर झाल्याचे लक्षात आल्यानंतर वारसांना पैसे मिळावेत म्हणून मोठ्या रकमेचा विमा घेतला असेल तर असा करार बेकायदेशीर असून रद्द ठरतो.

७) कायद्याची मान्यता :

कायदेशीर मान्यता म्हणजे करार करताना संबंधित कायद्यातील सर्व औपचारिक बाबी पूर्ण करणे होय. म्हणजेच आयुर्विमा करार करताना प्रस्ताव अर्ज करणे, विमा हप्ता भरणे, वयाचा दाखला देणे, वैद्यकीय तपासणी करणे, परस्पर विश्वास तत्वाचे पालन करणे इ. औपचारिक बाबी पूर्ण करणे आवश्यक असते.

१.२.९.२ विमा करार आणि जुगारी करार फरक (Difference between Insurance Contract and Wagering Contract) :

विमा करार हा कायदेशीर आहे. यामध्ये भविष्यकाळात अनपेक्षितपणे घडणाऱ्या घटनेमुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई देण्याची हमी दिली जाते. विमा करारात धोका अस्तित्वात असतोच असे नाही. अर्थात धोक्याची शक्यता गृहीत धरून नुकसान भरपाईची हमी दिली जाते.

जुगारी करार हे पैजेचे करार असल्याने ते बेकायदेशीर असतात. एखादी विशिष्ट घटना घडल्यास अथवा न घडल्यास एकमेकांत विशिष्ट रक्कम देण्याविषयी दोन व्यक्तीमध्ये झालेल्या करारास जुगारी करार असे म्हणतात. म्हणजेच विशिष्ट रक्कम देण्याविषयी करार होत असल्याने यात धोका अस्तित्वात असतो.

मुद्दा	विमा करार	जुगारी करार
१) अर्थ	एकाच प्रकारच्या धोक्याची शक्यता असणाऱ्या अनेक व्यक्तींनी एकत्र येऊन विमा हप्त्याच्या स्वरूपात जमा केलेल्या रकमेतून प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई करण्याची एक सामाजिक योजना म्हणजे विमा होय.	विशिष्ट घटना घडल्यास अथवा न घडल्यास एकमेकांना ठरावीक रक्कम देण्याविषयी दोन व्यक्तीत झालेल्या करारास जुगारी करार असे म्हणतात. उदा. पैज.

२) विमेयहित	ज्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा उतरावयाचा आहे त्या व्यक्तीत अथवा वस्तूत असलेले आर्थिक हितसंबंध म्हणजे विमेयहित होय. विमेयहित असल्याशिवाय विमा घेता येत नाही.	जुगारी करारामध्ये करारातील कोणत्याही पक्षाचे करारातील घटनेत विमेयहित अस्तित्वात नसते. कोणत्याही घटनेत आर्थिक हितसंबंध नसतात त्या घटनेविषयी पैज लावली जाते.
३) परस्पर विश्वास	विमा करार एकमेकांच्या विश्वासावर अवलंबून असतात.	जुगारी करारामध्ये परस्पर विश्वास हे तत्त्व अवलंबले जात नाही.
४) प्रतिफल	विमा करारात प्रतिफल असते. विमेदार विमा कंपनीला विमा हप्त्याच्या स्वरूपात प्रतिफल देतो. तर विमा कंपनी त्या मोबदल्यात धोका स्वीकारते.	जुगारी करात प्रतिफल अस्तित्वात नसते.
५) जोखीम	विम्यामध्ये धोका असून त्याचे स्वरूप अनिश्चित असते. हा धोका विमा कराराद्वारे अनेक व्यक्तीत विभागला जातो.	जुगारी करारात धोका किंवा जोखीम अस्तित्वात नसते. तर एखाद्या घटनेविषयी पैज लावली नसती तर त्या घटनेला धोका म्हणता येणार नाही.
६) कराराची अंमलबजावणी	विमा करार हे कायदेशीर आहेत. त्यामुळे त्याच्या अंमलबजावणीसाठी व्यक्ती कोर्टात जाऊ शकते.	जुगारी करार हे बेकायदेशीर असतात. त्यामुळे त्याच्या अंमलबजावणीसाठी कोर्टात जाता येत नाही.
७) धोक्याचे स्वरूप	विमित वस्तू अथवा व्यक्तीला असलेल्या धोक्याचे प्रमाण विमा प्रकारानुसार बदलते. तसेच प्रत्येक विमा करारात धोका निर्माण होईलच व भरपाई द्यावी लागेल असे नाही.	जुगारी करारातील एका पक्षाची हार आणि एका पक्षाची जीत ही निश्चित असते. त्यामुळे जुगारी करारात धोका व त्याचे प्रमाण निश्चित असते. उदा. पैजेच्या कारारात विशिष्ट रक्कम दिली किंवा घेतली जाते.
८) धोक्याचे हस्तांतरण	विमेदार विमा कराराद्वारे संभाव्य धोक्यामुळे होणाऱ्या हानीचे हस्तांतर विमा कंपनीकडे करतो.	जुगारी करारात धोका अस्तित्वातच नसतो. त्यामुळे त्याच्या हस्तांतरणाचा प्रश्नच उद्भवत नाही.
९) नुकसान भरपाई	विमा करार हे नुकसान भरपाईचे करार असतात. विमा कारातील घटना घडल्यानंतर विमा कंपनी नुकसानीचे मोजमाप करून नुकसान भरपाई देते.	जुगारी करार हे पैजेचे करार असतात. यामध्ये धोका अथवा नुकसान नसते. त्यामुळे नुकसान भरपाई देण्याचा प्रश्न नसतो. जुगारी करारात दिलेल्या रक्कमेचे स्वरूप नुकसान भरपाईचे नसते.

● तुमची प्रगती तपासा भाग २

अ) रिकाम्या जागा भरा.

- १) दोन पक्षांनी परस्परांच्या व केलेला ठराव म्हणजे करार होय.
- २) कोणताही करार कायदेशीर ठरण्यासाठी तो असावा लागतो.
- ३) ज्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा उतरावयाचा आहे त्या व्यक्तित अथवा वस्तूत असलेले आर्थिक हितसंबंध म्हणजे होय.
- ४) पती पत्नी या दोघांना एकमेकांच्या आयुष्यात विमेयहित असते.
- ५) विमा करार हा पक्षांमध्ये होणारा करार होय.
- ६) विमा करारामध्ये नुकसानीची असते.
- ७) विम्याची दुय्यम तत्त्वे तत्त्वातून उत्क्रांत झाली आहेत.

ब) चूक की बरोबर ते लिहा.

- १) विमा करार हा जुगारी करार आहे.
- २) विमेय हित असल्याशिवाय विमा करार करता येत नाही.
- ३) आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे.
- ४) परस्पर विश्वास हा विमा कराराचा मूळ पाया आहे.
- ५) नुकसान भरपाईचे तत्त्व सर्व विमाकारांना लागू आहे.
- ६) विमेदाराचे विमेयहित हे विमा कराराच्या प्रारंभी असणे आवश्यक आहे.
- ७) नुकसान भरपाई दिल्यामुळे विमाकंपनीस त्या मालमत्तेचे मालकी हक्क अमर्यादित कालावधीसाठी मिळतात.
- ८) विमेदार एकाच मालमत्तेचे अनेक विमे काढू शकतो.
- ९) मालकी हक्क बदलासाठी विमा कंपनी मालमत्तेचा प्रत्यक्ष ताबा घेते.

१.३ सारांश :

मानवी जीवनात अनेक अनपेक्षित संकटे येतात. त्यामुळे होणारे आर्थिक नुकसान टाळता येत नसले तरी त्याच्या भरपाईची तरतूद करता येते. त्यालाच विमा असे संबोधले जाते. अनपेक्षित कारणामुळे उद्योजक व व्यावसायिकांचे होणारे नुकसान किंवा जीवित हानीमुळे होणारे आर्थिक नुकसान याविरुद्ध सुरक्षितता मिळवण्याचा एक सामाजिक मार्ग म्हणजे विमा होय.

व्यक्तिच्या जीवनात तसेच त्याच्या व्यवसायात अनेक संकटे उद्भवू शकतात. जसे अकाली मृत्यू, अपघात, आजारपण, आग, पूर, ज्वालामुखी, भूकंप, चोरी वगैरे त्यामुळे व्यक्तीची उत्पन्नक्षमता कमी किंवा नष्ट होऊ शकते. व्यवसायातील व इतर मालमत्तांच्या आर्थिक मुल्यावर विपरित परिणाम होऊन त्यांचे उपभोगमुल्य, उत्पन्नक्षमता, आयुष्य कमी होऊ शकते, प्रसंगी संपुष्टात येऊ शकते. कितीही दक्षता घेतली तरी ही संकटे टाळता येत नाहीत. तथापी त्यांच्यापासून होणारे नुकसान भरून मिळविण्यासाठी विम्याची व्यवस्था निर्माण करता येते. विम्याचा इतिहास फार जुना असून अगदी इसवी सन पूर्व चार हजार वर्षापूर्वीच्या काळातही बॅबिलोनियम संस्कृतीमध्ये सागरी विम्याचा वापर केला जात होता असे पुरावे सापडतात. मात्र आधुनिक स्वरूपातील विमा व्यवसायास गेल्या तीनशे वर्षांपासून सुरुवात झाली. विम्याचा संपूर्ण जगभर प्रसार करण्याचे श्रेय बऱ्याचअंशी ब्रिटिशांना जाते.

विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार असून त्याद्वारे विमा कंपनी विमेदाराकडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात मिळणाऱ्या मोबदल्याच्या बदल्यात त्याच्या मालमत्तेचे विशिष्ट जोखमीमुळे होणारे नुकसान भरून देण्याचे मान्य करित असते. करार कायद्यातील तरतुदी विमा करारास लागू होतात. तसेच विम्याची काही खास तत्त्वे-परमोच्च विश्वासाचे तत्त्व, विमेय हिताचे तत्त्व, नुकसान भरपाईचे तत्त्व. नुकसानीचे नजिकचे कारण तत्त्व इ. लागू होतात. आर्थिक नुकसान भरपाई खेरीज, गुंतवणुकीचे साधन, व्यवसायाच्या गरजांची पूर्तता आणि सामाजिक सुरक्षितता हे विम्याचे विविध हेतू सांगता येतात. आधुनिक काळात विमा व्यवसाय हा विमा कंपन्याकडून केला जातो. त्या लोकांच्या जोखमी व निधीचे एकत्रीकरण करून काहीचे नुकसान अनेकांवर विभागतात. परिणामी प्रत्येकाला अल्प रक्कमेत विमा संरक्षण मिळते.

देशाच्या आर्थिक विकासात विमा विविध प्रकारे भूमिका बजावितो. मध्यवर्गीय लोकांच्या बचतीस प्रोत्साहन, भांडवल पुरवठ्यात वाढ, रोजगार निर्मिती, पायाभूत सुविधांचा विकास, परकीय चलन प्राप्तीत वाढ, ग्रामीण विकासाला मदत, शेअर बाजार विकासास सहाय्य अशा अनेक अंगानी/मार्गांनी विमा देशाच्या आर्थिक प्रगतीस हातभार लावतो. विम्याचे व्यापारी महत्त्वही अनन्यसाधारण आहे. विम्यामुळे व्यापार-उद्योगातील गुंतवणुकीचे संरक्षण होते. व्यापाऱ्यापुढील आर्थिक नुकसानीचे भय दूर होते. व्यवसायास स्थैर्य लाभते. औद्योगिक विकासाला चालना मिळते. विदेशी व्यापारात वाढ होते. व्यवसायातील कायदेशीर व कर्मचाऱ्याप्रती असलेल्या जबाबदाऱ्यांची तरतूद होते. मालमत्तांचे तारण मूल्य वाढते. मालमत्तेचे नुकसान कमी करण्याच्या उपायांची माहिती मिळते.

सरकारची समाजाप्रती काही जबाबदारी असते. समाजातील दुर्बल घटक, ग्रामीण जनता, अल्प उत्पन्नधारक शेतकरी व मजूरवर्ग, आर्थिक विकासाच्या लाभापासून वंचित लोक यांच्यासाठी अनेक योजना सरकार विमा कंपन्यामार्फत राबविते. त्यामुळे विमा हे सामाजिक सुरक्षितता पुरविण्याचे एक साधन बनते. अशा तऱ्हेने वैयक्तिक जीवनापासून ते सामाजिक जीवनापर्यंत विम्याची उपयुक्तता आढळते. शेवटी विमा म्हणजे आर्थिक संरक्षणाची हमी, व्यापारी वर्गाचा साथीदार आणि सामाजिक सुरक्षिततेचे कवच आहे असे म्हटले तर ते वावगे ठरणार नाही. अन्न, वस्त्र व निवारा ह्या मूलभूत गरजांमध्ये आज विम्याची भर पडली आहे.

विमा संरक्षण मिळविण्यासाठी जोखीम अनिश्चित स्वरूपाची असली पाहिजे. जोखीम निश्चित असल्यास विमा उतरविता येत नाही. विम्यामुळे विमेदाराला फायदा होता कामा नये. विमा म्हणजे पैजेचा किंवा जुगाराचा करार नव्हे तर तो एक नुकसान भरपाईचा करार आहे. जोखमीमुळे होणारे नुकसान आर्थिक स्वरूपाचे असले पाहिजे. विमा उतरविताना विमा कंपनी जोखमीची संभाव्यता आणि विमा इच्छुक व्यक्तींची संख्या हे घटक विचारात घेत असते. विमा हा एक व्यवसाय आहे. ते धर्मादाय किंवा परोपकारी कृत्य नाही हे लक्षात ठेवले पाहिजे.

१.४ पारिभाषिक शब्द :

- १) आयुर्विमा : मानवी जीवनाचा विमा
- २) प्रतिफल : मोबदला
- ३) मुक्त संमती : कोणत्याही दडपणाशिवाय एखाद्या गोष्टीसाठी दिलेली सहमती
- ४) विमेयहित : आर्थिक हितसंबंध
- ५) संभाव्यता : शक्यता.

१.५ तुमची प्रगती तपासा भाग १

अ) १) करार	२) संभाव्यता	३) नुकसान भरपाई
४) हमी	५) आयुष्याचा	
ब) १) सहकार्याचा	२) सामाजिक / आर्थिक	३) जोखमीची
४) धर्मादाय	५) जुगार	
क) १) बरोबर	२) बरोबर	३) चूक
४) चूक	५) चूक	

तुमची प्रगती तपासा भाग २

अ) १) संमतीने व स्वेच्छेने	२) लेखी	३) विमेयहित
४) अमर्याद	५) दोन	६) शक्यता
७) नुकसान भरपाई		
ब) १) चूक	२) बरोबर	३) चूक
४) बरोबर	५) चूक	६) चूक
७) बरोबर	८) चूक	९) बरोबर

- ६) विम्याची तत्त्वे थोडक्यात विषद करा.
- ७) विमा म्हणजे काय हे सांगून विम्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- ८) विम्याची आवश्यकता विशद करा.
- ९) विम्याचे आर्थिक महत्त्व स्पष्ट करा.
- १०) विम्याचे वाणिज्याच्या दृष्टीने महत्त्व सांगा.
- ११) विमा एक सामाजिक सुरक्षिततेचे साधन स्पष्ट करा.

१.८ अधिक वाचनासाठी संदर्भ :

- १) M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance.
- २) Kothari and Bell - Principles & Practics of Insurance.
- ३) जोशी, मानकर - विमाशास्त्र
- ४) पाटील, शहा - विमाशास्त्र.
- ५) विमाशास्त्र - सिम, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
- ६) विमाशास्त्र - मानकर मोहिते
- ७) Prof. B. V. Valgadde, Dr. D.B. Girigosavi, Dr. S. R. Pawar - Insurance.

घटक - २

आयुर्विमा

अनुक्रमणिका :

- २.० उद्दिष्टे
- २.१ प्रस्तावना
- २.२ विषय विवेचन
 - २.२.१ अर्थ व व्याख्या
 - २.२.२ आयुर्विमाचे स्वरूप
 - २.२.३ आयुर्विमा उत्पादने
 - २.२.३.१ आजीवन विमा
 - २.२.३.२ हयातीतील विमा
 - २.२.३.३ मुदती विमा योजना
 - २.२.३.४ निवृत्तीवेतन (पेन्शन) आणि वर्षासन (अॅन्युईटी) योजना
 - २.२.३.५ युलिप
- २.३ सारांश
- २.४ पारिभाषिक शब्द
- २.५ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न
- २.६ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे
- २.७ स्वाध्याय
- २.८ संदर्भ सूची
- २.० उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना-

- आयुर्विमाची संकल्पना व अर्थ समजेल.
- आयुर्विमाचे स्वरूप माहित होईल.

- आयुर्विम्ब्याची विविध उत्पादने उदा. आजीवन विमा, हयातीतील विमा, मुदती विमा, निवृत्ती वेतन योजना, वर्षासन विमा आणि याचबरोबर युलिप सारख्या आधुनिक उत्पादनांची माहिती होईल.

२.१ प्रस्तावना :

आयुर्विमा हा विम्ब्याचा एक महत्त्वाचा प्रकार आहे. आयुर्विमा म्हणजे माणसाच्या आयुष्याचा विमा होय. माणसाच्या जीवनात अकाली मृत्यू, अपघात, अपंगत्व, वृद्धत्व इत्यादि कारणांमुळे निर्माण होणारी आर्थिक अनिश्चिता कमी करण्याचा एक उत्तम मार्ग म्हणजे आयुर्विमा असे म्हणता येईल. संरक्षण आणि गुंतवणूक अशा दुहेरी हेतूने आयुर्विमा घेतला जातो. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबर गुंतवणूकीचा घटक ही महत्त्वाचा ठरतो. भारतात आयुर्विमा व्यवसायाची सुरुवात १८ व्या शतकात झाली. प्रारंभी ब्रिटिश आयुर्विमा कंपन्या फक्त ब्रिटिश नागरिकांचाच विमा उतरवित असत. कालांतराने भारतीय लोकांचाही आयुर्विमा उतरविला जाऊ लागला. १८७० मध्ये बॉम्बे म्युच्युअल लाईफ अँशुरन्स सोसायटी ही पहिली भारतीय विमा कंपनी स्थापन झाली. १९१२ मध्ये तत्कालीन सरकारने पहिला विमा कायदा संमत केल. १९३८ मध्ये नवा व्यापक विमा कायदा संमत करण्यात आला. १९५६ मध्ये देशातील आयुर्विमा व्यवसाय करणाऱ्या सर्व खाजगी कंपन्यांचे राष्ट्रीयकरण करून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. मल्होत्रा कमिटीच्या शिफारशी स्विकारून विमा नियामक आणि विकास कायदा, १९९१ मध्ये संमत करण्यात आला आणि विमा व्यवसाय खाजगी क्षेत्रास खुला करण्यात आला. आज देशात, भारतीय आयुर्विमा महामंडळाबरोबर १५ खाजगी कंपन्या आयुर्विमा व्यवसाय करित आहेत. प्रस्तुत घटकात आयुर्विमा प्रकाराचा संक्षिप्त परिचय करून दिला आहे.

२.२ विषय विवेचन :

२.२.१ आयुर्विम्ब्याची संकल्पना व अर्थ :

आयुर्विम्ब्याची संकल्पना 'मृत्यू संरक्षण' आणि 'हयातीचा लाभ' ह्या दोन मूलभूत घटकांवर आधारलेली आहे, मृत्यू/जोखीम संरक्षण घटकानुसार विमेदाराचा विशिष्ट मुदतीमध्ये मृत्यू झाला तर त्याच्या कुटुंबियांना ठराविक रक्कम दिली जाते. आणि हयातीचा लाभ ह्या घटकानुसार विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास विमा रक्कम दिली जाते. आयुर्विमा मानवी जीवनातील मृत्यूची जोखीम टाळू शकत नाही. तर ह्या जोखीममुळे विमेदाराच्या कुटुंबियाचे होणारे आर्थिक नुकसान काही प्रमाणात कमी करू शकतो. माणसाच्या आयुष्याची किंमत पैशात ठरविता येत नाही म्हणून आयुर्विम्ब्यामध्ये मृत्यूनंतर एक निश्चित रक्कम देण्याचे आश्वासन विमा कंपनी देत असते.

आयुर्विम्ब्याचा अर्थ समजाऊन घेण्यासाठी आयुर्विम्ब्याच्या काही व्याख्या पाहू-

विमा कायदा १९३८ : 'आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याचा विमा उतरविण्याचा करार करण्याचा व्यवसाय आहे. त्यानुसार माणसाचा मृत्यू झाल्यास किंवा त्याच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना

घडल्यानंतर विशिष्ट रक्कम देण्याची हमी घेतली जाते आणि त्यासाठी विशिष्ट मुदतीअखेर विम्याचा हप्ता भरावा लागतो.'

जे. एच्. मॅगी : “आयुर्विम्याच्या करारान्वये विमा कंपनी विमेदाराच्या मृत्यूच्या वेळी किंवा निश्चित केलेल्या वेळी, निश्चित व्यक्तीस, निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करते.”

● आयुर्विम्याची वैशिष्ट्ये :

- १) आयुर्विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार आहे. त्यामुळे त्याला करार कायद्यातील तरतुदी लागू होतात.
- २) आयुर्विम्यात मानवी आयुष्याशी संबंधित मृत्यू, अपंगत्व अशा जोखमीविरुद्ध आर्थिक संरक्षण दिले जाते.
- ३) आयुर्विमा हा एक निश्चित रक्कम देण्याचा करार आहे. कारण माणसाच्या मृत्यूची किंमत पैशात मोजता येत नाही. तो इतर विमा प्रकारांप्रमाणे नुकसान भरपराईचा करार नाही.
- ४) आर्थिक सहाय्य व बचत ह्या दुहेरी हेतूनी आयुर्विमा घेतला जातो.
- ५) आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन मुलामुलींच्या उच्च शिक्षणाची, लग्नाची तरतूद करता येते.
- ६) अपंगत्व, अपघात, वैद्यकीय उपचाराचा खर्च, आजारपणामुळे होणारी उत्पन्न हानी इत्यादी विशेष गरजा भागविण्यासाठी देखील आयुर्विमा उतरविला जातो.
- ७) घरबांधणी कर्जाचा किंवा इतर कर्जाचा आपल्या पश्चात कुटुंबियांवर आर्थिक भार पडू नये याची तरतूद आयुर्विमा पॉलिसीद्वारे करता येते.
- ८) आयुर्विम्यास करार कायद्यातील तरतुदीबरोबरच परमोच्च विश्वासाचे तत्त्व आणि विमेय हित तत्त्व ही दोन अतिरिक्त तत्त्वे लागू होतात.
- ९) आयुर्विमापत्र हे विमेदाराची संपत्ती असल्याने ते विकता येते, गहाण ठेवता येते, बक्षिस म्हणून देता येते.
- १०) आयुर्विमापत्र नामांकनाची सुविधा असते. म्हणजेच विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास विमा रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे ठरविता येते. विम्याचा प्रस्ताव सादर करताना किंवा विमापत्र चालू स्थितीत असताना नामांकन करता येते.

२.२.२ आयुर्विम्याचे स्वरूप (Nature of Life Insurance) :

आयुर्विम्याचे कार्य, त्याच्या विविध व्याख्या आणि वैशिष्ट्यावरून आयुर्विम्याचे स्वरूप स्पष्ट होते. हे स्वरूप आर्थिक आणि कायदेशीर अशा दोन प्रकारात सांगता येईल ते पुढीलप्रमाणे -

अ) आर्थिक स्वरूप :

आयुर्विम्याच्या माध्यमातून व्यक्ति आपल्या जीविताची आणि स्वतःवर अवलंबून असणाऱ्या व्यक्तींची भविष्यकाळात अनिश्चित घटनांमुळे उद्भवू शकणाऱ्या धोक्यापासून संरक्षण मिळावे म्हणून आर्थिक तरतूद करते. व्यक्तीच्या जीवनात अचानकपणे उद्भवलेला अकाली मृत्यू, अपघात, अपंगत्व, आजारपण, म्हातारपण इ. अनेक कारणामुळे आर्थिक अनिश्चितता निर्माण होते. आयुर्विमा हा अशी आर्थिक अनिश्चितता कमी करण्याचा एकमेव उत्तम मार्ग आहे. आयुर्विमा हा दिर्घकालीन करार असून विमेदार आर्थिक संरक्षणाबोबरच गुंतवणूकीच्या हेतूने विमा घेतो. थोडक्यात विमेदार आर्थिक स्वरूपात विमा हप्ता भरून आयुर्विमा करार करतो. या करारानुसार विमा कंपनी विमेदाराच्या हयातीत विमेदारास, त्याच्या मृत्यूनंतर कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण देते. व्यक्तीचे वृद्धापकाळात उत्पन्न कमी होते अशा व्यक्तीच्या गरजा कमी होत नाहीत. अशा प्रसंगी नियमित उत्पन्न मिळविण्याचा आयुर्विमा हा महत्वाचा मार्ग आहे. आयुर्विम्याद्वारे मुलामुलींच्या शिक्षण व विवाह खर्चाची तरतूद करणे, तसेच व्यक्तीच्या आजारपण, अपघात, अपंगत्व अशा अचानकपणे उद्भवणाऱ्या संकटाला आर्थिक दृष्ट्या सामोरे जाणे शक्य होते.

ब) कायदेशीर स्वरूप :

आयुर्विमा हा देखील एक करार आहे. यामध्ये एक पक्ष (विमा कंपनी) दुसऱ्या पक्षाने (विमेदार) दिलेल्या विमा हप्त्याच्या मोबदल्यात विमेदाराने करारामध्ये निश्चित केलेल्या वेळी किंवा मृत्यूनंतर त्याच्या वारसास निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करते. आयुर्विम्याला भारतीय करार कायद्याच्या तरतूदी लागू होतात. म्हणूनच त्याचे कायदेशीर स्वरूप पाहणे महत्वाचे ठरते. ते पुढीलप्रमाणे -

१) लेखी करार :

कोणताही करार कायदेशीर ठरण्यासाठी तो लेखी असावा लागतो. आयुर्विमा हा देखील एक कायदेशीर करार आहे. विमा कंपनी आणि विमेदार या दोघांच्यामध्ये झालेला तो लेखी करार असतो. सदर करारासाठी विमेदाराने दिलेला प्रस्ताव विमा कंपनीने स्विकारल्यानंतर रितसरपणे कायदेशीर हक्क व जबाबदाऱ्यांची सुरुवात होते.

२) करार पात्रता :

भारतीय करार कायदानुसार करार कायदेशीर होण्यासाठी करारात समाविष्ट असणाऱ्या व्यक्ति करारपात्र असाव्या लागतात. करार पात्रता म्हणजे करार करणारी व्यक्ति सज्जान म्हणजे वयाची १८ वर्षे पूर्ण करणारी, सुबुद्ध असावी. दिवाळखोर, वेडी अथवा भ्रमिष्ट असता कामा नये. अर्थात व्यक्ति अज्ञान असेल तर त्याच्यावतीने पालक विमा करार करू शकतात. तसेच आयुर्विमा कंपनी ही कायदेशीर मान्यताप्राप्त कृत्रिम व्यक्ति असल्याने ती करारपात्र असते.

३) प्रतिफल / मोबदला :

प्रतिफल म्हणजे कराराचे मुल्य होय. आयुर्विमा करारातील विमेदार हा विमा हप्त्याच्या स्वरूपात विमा

कंपनीस कराराचे मुल्य देतो. तर त्या बदल्यात विमा कंपनी विमेदारास अनपेक्षित संकटामुळे उद्भवणाऱ्या हानीची आर्थिक भरपाई करण्याची हमी देते.

४) विमेयहित :

विमेयहित म्हणजे विमित वस्तूत विमेदाराचे आर्थिक हितसंबंध असणे होय. विमेय हित असल्याशिवाय कोणत्याही व्यक्तीचा विमा उतरविता येत नाही. व्यक्तीचे स्वतःच्या आयुष्यात अमर्याद विमेयहित असते. तसेच पती-पत्नी, आई-वडील, अविवाहित मुले यांच्यामध्येही विमेयहित असल्याने विमेदार अशा व्यक्तींचा आयुर्विमा घेऊ शकतो. अर्थात विमेय हित नसल्याचे लक्षात आल्यास आयुर्विमा करार रद्द होवू शकतो.

५) कायदेशिर उद्देश :

एकमेकांना फसविण्याच्या उद्देशाने केलेला करार बेकायदेशीर ठरतो. आयुर्विमा करारातील समाविष्ट पक्षांचा उद्देश कायदेशीर असावा. आयुर्विमा कंपनी कायदेशीर कृत्रिम व्यक्ति असल्याने तिचा उद्देश कायदेशीर असतो. परंतु आयुर्विम्याच्या माध्यमातून विमा कंपनीला फसवून नफा मिळविणे हा विमेदाराचा उद्देश असेल तर असा करार विमा कंपनी रद्द करू शकते.

६) परस्पर विश्वास :

आयुर्विमा करार हा विमेदार आणि विमा कंपनी या दोघांच्या परस्पर विश्वासावर आधारलेला असतो. आयुर्विमा करार करताना विमेदाराने स्वतः विषयीची अथवा विमित व्यक्तीची संपूर्ण, सत्य व वस्तुनिष्ठ माहिती विमा कंपनीस देणे बंधनकारक असते. अन्यथा विमा कंपनी आयुर्विमा करार केव्हाही बंद करू शकते.

७) करारपूर्तता :

आयुर्विमा करार केल्यानंतर करारात नमूद केल्याप्रमाणे योग्य त्या रकमेचे विमा हप्ते वेळेवर भरणे हा करार पूर्ततेचा भाग आहे. तसेच आयुर्विमा कराराची मुदत संपल्यानंतर अथवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचे निधन झाल्यास करारातील नमूद रक्कम विमेदारास अथवा वारसास अदा करणे म्हणजे करारपूर्तता होय.

८) मुक्त संमती :

आयुर्विमा करार करण्यासाठी व्यक्तीवर कोणतेही दडपण, अप्रत्यक्ष दबाव अथवा सक्ती केलेली असू नये. म्हणजे थोडक्यात आयुर्विमा करार करण्यासाठी व्यक्तीची मुक्त संमती असावी. जर असा करार दडपण आणून, धाक दाखवून अथवा सक्तीने केल्याचे उघड झाल्यास करार रद्द होऊ शकतो.

९) दोन पक्ष :

भारतीय करार कायदानुसार कोणताही करार करण्यासाठी किमान दोन पक्ष असणे आवश्यक असते. आयुर्विमा करारामध्ये विमा कंपनी आणि विमेदार हे दोन पक्ष असतात.

२.२.३ आयुर्विमा उत्पादने / प्रकार (Life Insurance Products) :

समाजामध्ये विविध गटातील लोक राहतात. तसेच वेगवेगळ्या लोकांच्या आयुर्विमा बाबतीतील त्यांच्या गरजा निरनिराळ्या असतात. या गोष्टी विचारात घेऊन आयुर्विमा महामंडळाने अनेक प्रकारची आयुर्विमापत्रे सुरू केली आहेत. ज्या व्यक्तींना आपल्या हयातीतच आयुर्विमाची रक्कम मिळावी असे वाटते, आणि विमा मुदत संपण्यापूर्वीच त्यांचा मृत्यू झाला तर त्यांच्या कुटुंबियांना विमा रक्कम मिळावी असे वाटत असते, त्यांच्यासाठी आयुर्विमा महामंडळाने हयातीतील विमा पॉलीसी (Endowment policies) सुरू केल्या आहेत.

समाजातील कांही व्यक्तींना आपल्या हयातीत विमा रक्कम नको असते, परंतु आपल्या पश्चात आपल्या वारसाना विमाची रक्कम मिळावी असे वाटते अशा कुटुंबवत्सल लोकांच्यासाठी महामंडळाने आजीवन विमापत्रे (Whole life Policies) सुरू केल्या आहेत.

कांही व्यक्तींना म्हातारपणाची तरतूद करण्यासाठी म्हणजे म्हातारपणी त्यांना दरमहा ठराविक रक्कम पेन्शनसारखे मिळत रहावे असे वाटते. त्यांच्यासाठी वर्षासिन पॉलीसी (Annuities) सुरू केल्या आहेत.

कांही व्यक्तींना अल्प मुदतीसाठी विमा हवा असतो त्यांच्यासाठी मुदतीची विमापत्रे (Term Policies) सुरू केल्या आहेत. ही आयुर्विमाची उत्पादने / प्रकार पुढीलप्रमाणे

● आयुर्विमा पत्रांचे प्रकार /उत्पादने :

कोणत्याही समाजातील लोकांची आर्थिक, सामाजिक परिस्थिती सारखी नसते. त्यांचा व्यवसाय, व्यवसायातील जोखमीचे प्रमाण, उत्पन्न, आर्थिक गरजा, अपेक्षा, जीवनातील अग्रक्रम, अडीअडचणी भिन्नभिन्न असतात. ह्या वेगवेगळ्या प्रकारच्या लोकांच्या गरजांचे समाधान करण्यासाठी वेगवेगळ्या विमा योजना सादर कराव्या लागतात. आयुर्विमापत्रांचे /योजनांचे खालील चार गटात वर्गीकरण केले जाते.

१) आजीवन विमापत्रे (Whole life Policies)	विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या कुटुंबियांना विमा रक्कम देणारी विमापत्रे. विमाहप्ता विमेदार जिवंत असेपर्यंत भरावा लागतो.
२) हयातीतील विमापत्रे (Endowment Policies)	विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास किंवा मुदतीपूर्वी मृत्यू झाल्यास त्याच्या वारसास विमा रक्कम देणारी विमापत्रे.
३) मुदती विमापत्रे (Term Policies)	विमाच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे
४) वार्षिकी/वर्षासिन विमा (Annuities Policies)	वार्षिकी धारकास हयात असेपर्यंत एक विशिष्ट रक्कम दर ठराविक काळाने वार्षिक, सहामाही, तिमाही किंवा मासिक हप्त्याने देणारी विमापत्रे

प्रत्यक्ष व्यवहारात वरीलपैकी काही प्रकारांचे एकत्रीकरण करून अनेक नवीन योजना तयार केल्या जातात. तसेच विमापत्रावर जास्त संरक्षण मिळावे म्हणून जादा हप्ता आकारून पूरक लाभ दिले जातात.

३) एक हप्ता आजीवन विमापत्र :

ह्या विमा प्रकारामध्ये विमेदार हप्त्याची रक्कम एकदम म्हणजे एका हप्त्यात भरतो. आजीवन विम्यामध्ये एकल हप्ता दुर्मिळ असला तरी ही विमापत्रे दिली जातात. ज्या व्यक्तींना विम्यापेक्षा कर लाभांची जास्त गरज असते ते ही पॉलिसी घेतात. विम्याची रक्कम मात्र विमेदाराच्या मृत्यूनंतर दिली जाते. केवळ श्रीमंत व्यक्तीच अशा प्रकारचा विमा उतरविणे पसंत करतात. विमेदार अधिक वर्षे जगला तर हा विमा फायदेशीर ठरतो. मात्र जर विमेदार लवकर मृत्यू पावला तर हे विमापत्र कमी किफायतशीर ठरते. कारण हप्ता म्हणून मोठी रक्कम भरलेली असते. तसेच ज्या व्यक्तींना अचानक मोठा धनलाभ होतो त्या एक रक्कमी हप्ता भरून कुटुंबियांची तरतूद करतात.

४) परिवर्तनीय आजीवन विमापत्रे :

परिवर्तनीय आजीवन विमा योजनेमध्ये विमेदाराला ठराविक मुदतीमध्ये / मुदतीच्या अखेरीस आजीवन विमापत्राचे हयातीतील विमापत्र परिवर्तन करण्याचा विकल्प दिला जातो. सुरुवातीला याचे स्वरूप ७० वयापर्यंत हप्ते भरावे लागतील अशा आजीवन विमापत्राचे असते. तथापी ५ वर्षे पूर्ण होण्याअगोदर विमेदार त्याचे हयातीतील विम्यात रूपांतर करू शकतो. त्यासाठी नव्याने वैद्यकीय तपासणी करावी लागत नाही. असे रूपांतर करून घेतले तर त्यावेळी असलेल्या वयाप्रमाणे हप्त्याचा दर, विम्याच्या अटी लागू होतात. ज्या व्यक्तींना खूप मोठ्या रक्कमेचे विमा संरक्षण हवे आहे. पण सुरुवातीला जास्तहप्ता भरणे शक्य नाही मात्र ५ वर्षांनंतर हप्ता वाढला तरी चालू शकेल अशा व्यक्तीसाठी हा प्रकार उपयुक्त आहे.

२.२.३.२ हयातीतील विमापत्रे :

अतिशय लोकप्रिय असा हा आयुर्विमा प्रकार आहे. हयातीतील विमापत्रामध्ये विम्याची रक्कम ठराविक मुदतीनंतर देय होते. मुदत संपताच विमेदार हयात असल्यास त्याला ती मिळते. म्हणजेच विमेदार आपल्या हयातीत विम्याचे लाभ उपभोगू शकतो. जर निवडलेल्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विम्याची रक्कम त्याच्या वारसास दिली जाते. आपल्या विमापत्राचे पैसे प्रत्यक्ष विमेदाराला मिळत असल्यामुळे आजीवन विमापत्रापेक्षा हयातीतील विमापत्रे विमा ग्राहकांमध्ये अधिक लोकप्रिय झाली आहेत.

● हयातीतील विमापत्राची वैशिष्ट्ये :

- १) विम्याची रक्कम व मुदत विमेदार स्वतः ठरवितो. उदा. १ लाख रुपयांचा २० वर्षे मुदतीचा हयातीतील विमा.
- २) विमा हप्ते निवडलेल्या मुदतीपर्यंत किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास तोपर्यंत भरावे लागतात.
- ३) हप्ते भरण्याची मुदत विम्याच्या मुदतीपेक्षा कमीही निवडता येते.
- ४) हप्ते संपल्यानंतर विमेदार हयात असल्यास विम्याची पूर्ण रक्कम त्याला मिळते.

- ५) मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विम्याची रक्कम वारसाला दिली जाते.
- ६) कमीत कमी तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर पुढील हप्ते भरणे बंद झाले तर पॉलिसी कमी रक्कमेसाठी आपोआपच पेडअप होते.

● हयातीतील विम्याचे फायदे :

- १) नियमित बचत हा हयातीतील विम्याचा मुख्य फायदा आहे. विमेदाराने ठरलेल्या मुदतीपर्यंत नियमितपणे हप्ते भरले तर मुदत संपताच त्याला ही रक्कम मिळते. त्यातून तो आपल्या विविध गरजा भागवू शकतो.
- २) बचतीबरोबर कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त करून देता येते. विमेदाराचा मुदतीपूर्वी केव्हाही मृत्यू झाला तर त्याच्या वारसांना विम्याची रक्कम मिळते.
- ३) विमा घेतानाचे वय व निवृत्तीच्या वेळेचे वय लक्षात घेऊन विमेदार विमापत्राची मुदत ठरवू शकतो. आणि निवृत्तीनंतरच्या आयुष्याची तरतूद करू शकतो.
- ४) मुलांचे शिक्षण, विवाह, घरबांधणी अशा गरजांची आर्थिक तरतूद करणे शक्य होते.
- ५) आजीवन विम्याप्रमाणे तहहयातीत हप्ते भरावे लागत नाहीत. वृद्धापकाळात हप्ते भरण्याची जबाबदारी पडत नाही.

● हयातीतील विमापत्राचे तोटे :

- १) आजीवन विम्यावरील दरापेक्षा जास्त दराने हप्ता भरावा लागतो.
- २) निर्धारित मुदतीनंतर मिळालेल्या विमा रक्कमेचा विमेदाराकडून योग्य विनियोग होईल असे नाही.
- ३) विमेदाराला हयातीत विम्याचे पैसे मिळाल्याने कुटुंबाला आर्थिक संरक्षण प्राप्त होत नाही. त्यासाठी पुन्हा वेगळी तरतूद करावी लागते.

● हयातीतील विमापत्रांचे प्रकार :

हयातीतील विमापत्रांचे विविध प्रकार प्रचलित आहेत. त्यापैकी प्रमुख प्रकारांची माहिती खालीलप्रमाणे-

१) सर्वसाधारण हयातीतील विमापत्र :

या विमापत्रामध्ये कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण आणि गुंतवणूक यांचा योग्य मिलाफ घडवून आणलेला असतो. विम्याची रक्कम विशिष्ट मुदत संपल्यानंतर किंवा मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास त्यावेळी देय होते. विम्याच्या मुदतीनंतर विमेदार हयात असेल तर त्याला विम्याची रक्कम मिळते. तो मुदतीपूर्वी मृत पावला तर विमा रक्कम त्याच्या वारसांना मिळते. विमा हप्ते निवडलेल्या मुदतीपर्यंत किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास तोपर्यंत भरावे लागतात. विमेदार आपले वय, गरज व हप्ते भरण्याची कुवत

विचारात घेऊन विम्याची रक्कम व मुदत निवडू शकतो. हयातीतील बहुतेक विमापत्रे या प्रकारची असतात.

२) शुद्ध हयातीतील विमापत्र :

या योजनेनुसार विमेदार विशिष्ट मुदतीच्या अखेरीस जिवंत राहिला तरच विम्याचे पैसे मिळतात. त्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तर काहीही रक्कम दिली जात नाही. मुदतीच्या विम्याच्या तुलनेत या विमापत्राचा हप्ता खूप अधिक असतो.

३) संयुक्त जीवन हयातीतील विमापत्र / हयातीतील संयुक्त विमा :

हे विमापत्र दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या आयुष्यावर संयुक्तरित्या दिले जाते. एकाच विमापत्रांतर्गत दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या आयुष्याचा संयुक्तरित्या विमा उतरविला जातो. हे विमापत्र पती-पत्नी किंवा भागीदार यांच्यासाठी अधिक उपयुक्त असते. विम्याची रक्कम कोणाही विमेदाराचा विम्याच्या मुदतीत मृत्यू झाल्यावर किंवा मुदतीच्या अखेरीस दिली जाते. विमा हप्ते मुदत संपेपर्यंत किंवा तत्पूर्वी पहिल्या विमेदाराच्या मृत्यू दिनांकापर्यंत भरावे लागतात. संयुक्त जीवन विम्याच्या बाबतीत खालील इतर मुद्दे लक्षात ठेवावे लागतात.

- १) विमापत्रामध्ये संयुक्त हित निर्माण करण्यासाठी सर्व विमेदारांचे संयुक्त आयुष्य घोषपत्र आवश्यक असते.
- २) प्रत्येक भागीदारांच्या आर्थिक हितसंबंधाचे स्वरूप ठरविण्यासाठी भागीदारीपत्राचा काळजीपूर्वक अभ्यास केला जातो.
- ३) प्रत्येक विमेदाराच्या जोखमीचे स्वतंत्रपणे परिक्षण केले जाते.
- ४) बोनस फक्त मूळ विमा रक्कमेवर लागू होतो.

४) विवाह हयातीतील विमापत्र / निश्चित मुदतीचा हयातीतील लग्नाचा विमा :

मुलांच्या लग्नाच्या खर्चाची तरतूद करण्याच्या उद्देशाने विवाह हयातीतील विमापत्रे घेतली जातात. विमापत्राची मुदत ५ ते २५ वर्षे असते. १८ वर्षे पूर्ण ते ६० वर्षे वयाच्या व्यक्तींना हे विमापत्र घेता येते. मुलीच्या लग्नाच्या वेळेस पैसे मिळतील अशा रीतीने विम्याची मुदत निवडू शकतो. भारतीय आयुर्विमा महामंडळ किमान तीस हजार रुपये रक्कमेचे विमापत्र देते. विमेदाराला विम्याची रक्कम निवडलेल्या मुदतीअखेर एकरक्कमी मिळते. त्याऐवजी ही रक्कम दहा सहामाही हप्त्यात घेण्याचा विकल्प विमेदाराला असतो. पहिला हप्ता पक्वता दिनांकास देय होतो. ह्या पॉलिसीचे वैशिष्ट्य असे की विमेदाराचा विम्याची मुदत संपण्यापूर्वी मृत्यू झाला तरी विमा रक्कम मुदत संपल्यानंतरच देय होते. विमा हप्ते निवडलेल्या मुदतीअखेरपर्यंत किंवा विमेदाराचा मृत्यू या मुदतीत झाला तर तोपर्यंत भरावे लागतात ह्या विमापत्रावर बोनस मिळतो. बोनसची रक्कम मूळ रक्कमेबरोबर निवडलेल्या मुदतीच्या अखेरीस दिली जाते. मात्र विमेदाराच्या मृत्यूनंतर हप्ते भरणे बंद झाले तरीही मूळ मुदती अखेर पर्यंत बोनस लागू होत राहतो. अपघाती विम्याचा

लाभदेखील ह्या विमापत्रावर मिळतो. त्याचे वाटप मृत्यूनंतर लगेचच होते. त्यासाठी विमापत्राची मुदत संपण्याची वाट पहावी लागत नाही. विमेदाराने तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर पुढील हप्ते भरणे थांबविले तर पॉलिसी आपोआप कमी विमा रक्कमेत रूपांतरीत होते. मात्र पॉलिसी पेडअप केल्याच्या तारखेनंतर जाहीर झालेला बोनस मिळत नाही.

५) शिक्षण वर्षासन योजना / मुलांचा हयातीतील विलंबित विमा :

ही खऱ्या अर्थाने वर्षासन योजना नसून एक सामान्य हयातीतील योजना असते. मुलांच्या शिक्षणासाठी पैशाची तरतूद करणे या उद्देशाने ही योजना घेतली जाते. अपत्य जेव्हा उच्च शिक्षण घेण्याच्या वयाचे होईल तेव्हा विमा रक्कम मिळेल अशा बेताने विम्याची मुदत निवडली जाते. हे विमापत्र विवाह हयातीतील विमापत्राप्रमाणे असते. विमा रक्कम, संरक्षण, मुदत, लाभ इत्यादी बाबतच्या अटी दोन्ही विमापत्रावर सारख्याच असतात. आपल्या मृत्यूनंतर मुलांचे शिक्षण पूर्ण होण्यास अडचण येऊ नये तसेच त्यांचे लग्न कार्य व्यवस्थितपणे पार पडावे म्हणून विमेदार ही विमापत्रे घेतात.

मुलांचे वय १ ते १८ वर्षे असताना पालक किंवा जवळचे नातेवाईक हा विमा घेऊ शकतात. मुलाची जोखीम सुरू होण्याचे वय १८ की २१ हे पालकाने विमा प्रस्ताव करताना ठरवावे लागते. विमा घेतल्यापासून मुलाला वय वर्षे १८ किंवा २१ होईपर्यंत मुदतीस विलंबित टप्पा असे म्हणतात. विलंबित टप्प्यामध्ये मुलास मृत्यू आल्यास पॉलीसी रद्द होते आणि भरलेले हप्ते पालकास मिळतात. विलंबित मुदतीत पालकास मृत्यू आल्यास विमा रद्द होत नाही. मुलाचे वय १८ किंवा २१ ओलांडल्यानंतर जोखीम टप्पा सुरू होतो. मुलास १० वर्षांच्या मुदतीसाठी वैद्यकीय तपासणीशिवाय विमा दिला जातो. त्यापेक्षा अधिक मुदतीसाठी विमा हवा असल्यास वैद्यकीय तपासणी आवश्यक ठरते.

६) मनी बॅक पॉलीसी (Money Back Policy) :

सामान्यपणे हयातीतील विम्यांतर्गत विमा रक्कम विमेदारास मुदती नंतर मिळते. परंतु मध्यंतरीच्या काळात आर्थिक समस्या निर्माण झाल्यास विमा रकमेचा उपयोग होत नाही. या अडचणीवर उपाय म्हणून विमा मुदतीत दर पाच वर्षांनंतर विमा रक्कमेच्या २०% रक्कम व विमा मुदतीनंतर बाकी रक्कम व विम्यावरील बोनसची रक्कम मिळण्याची तरतूद असणारी मनी बॅक पॉलीसी सुरू केली आहे. ही पॉलीसी पूर्ण मुदतीत संपूर्ण रक्कमेसाठी सुरू असते. मुदती अगोदर विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास विमा मुदती पूर्वी मिळालेल्या रक्कमेची वजावट न करता संपूर्ण रक्कम विमेदाराच्या वारसांना मिळते. या विम्यांतर्गत विमेदारास ठराविक मुदतीनंतर विमारक्कमेतील काही भाग मिळाल्यामुळे लग्न, शिक्षण, घर बांधणी या कार्यामध्ये सहाय्य होते.

२.२.३.३ मुदती विमा योजना (Term Insurance) :

हा विमा तीन ते सात वर्षे मुदतीसाठी दिला जातो. या विमा योजनेत विमा मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम दिली जाते व जर विमेदार विमा मुदतीनंतर हयात असल्यास विमा रक्कम किंवा

भरलेले विम्याचे हप्ते परत मिळत नाहीत. विमेदारास विमा मुदतीपर्यंत ठराविक विमा हप्ते भरावे लागतात. मुदतीचे विमे नफ्याशिवाय दिले जातात. या विम्यात विमा रक्कम स्थिर असते किंवा वाढती असते किंवा कमी होणारी असते. बंधक व्यवहारात बाकी कर्जाची काळजी घेण्यासाठी पूरक विमा म्हणून विमा रक्कम कमी होत जाणारा मुदती विमा उपयुक्त ठरतो. मुदती विम्यात बचतीचा भाग नसल्यामुळे हा विमा फारसा लोकप्रिय नाही. या विम्यात फक्त मृत्यू लाभाची तरतूद करण्यासाठी उपयुक्त ठरते.

● **मुदती विम्याची वैशिष्ट्ये :**

- १) हा विमा बचतीच्या दृष्टीने विमेदारास उपयुक्त नाही.
- २) विमामुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच वारसांना विमा रक्कम मिळते. म्हणून थोडक्यात केवळ मृत्यूलाभ तरतूदीसाठी उपयुक्त.
- ३) विमा मुदत संपेपर्यंत विमेदार ह्यात असेल तर त्याला कोणताही विमा लाभ मिळत नाही.
- ४) इतर अन्य विमा प्रकारापेक्षा विमा हप्त्याचे दर कमी असतात.

● **मुदती विम्याचे प्रकार :**

i) **निश्चित मुदती विमा (Fixed / Level Term Insurance)**

हा विमा दोन वर्षासाठी दिला जातो. या योजनेत विमा रक्कम पॉलीसी सुरू झाल्यानंतर दोन वर्षांच्या आत विमेदारास मृत्यू आल्यास दिली जाते. या योजनेसाठी एकरकमी विमा हप्ता भरावा लागतो. हा विमा नफ्याशिवाय दिला जातो. या योजनेत विमेदारास वैद्यकीय तपासणीचा खर्च सोसावा लागतो. या पॉलीसीमध्ये कर्ज किंवा समर्पण मूल्य मिळत नाही.

ii) **नुतनीकरण मुदती विमा (Renewable Term Policy)**

विमा मुदत संपल्यानंतर या प्रकारच्या पॉलीसीचे पुढील ठराविक कालखंडामध्ये नुतनीकरण करता येते. यासाठी वैद्यकीय तपासणीची आवश्यकता नसते. परंतु वयानुसार विमाहप्त्यात बदल केला जातो. ज्या लोकांची प्रकृती खालावत चाललेली आहे. त्यांच्यासाठी ही पॉलीसी उपयुक्त ठरते. ही पॉलीसी वयाच्या ५५ वर्षापूर्वीपर्यंत नुतनीकरण करता येते.

iii) **परिवर्तनीय मुदती विमा (Convertible Term Policy)**

या विमा योजनेअंतर्गत विमेदार मुदती विम्याचे परिवर्तन हयातीतील विम्यात किंवा मर्यादित हप्त्यांचा हयातीनंतरच्या विम्यात करू शकतो. ही सवलत विमेदारास वैद्यकीय तपासणी शिवाय प्राप्त होते. परंतु असे परिवर्तन परिवर्तनीय विम्याची मुदत संपण्याअगोदर दोन वर्षापूर्वी करून मिळते. यासाठी विमा कंपनीच्या अटी व शर्ती लागू होतात. हा विमा फक्त समाजातील प्रथम वर्गातील लोकांच्या आयुष्यासाठी लागतो. ज्यांच्या जीवनात अनेक प्रकारचे धोके असतात उदा. सैन्यातील जवानांच्यासाठी हा विमा मिळत नाही. स्त्री विमेदारानाही ही पॉलीसी मिळत नाही. नोकरीच्या सुरुवातीच्या काळात उत्पन्न कमी असल्यामुळे ज्यांना हयातीतील विम्याचे

हप्ते देणे शक्य नसते परंतु कालांतराने उत्पन्न वाढल्यामुळे ज्यांना हयातीतील विमा हवा असतो अशा लोकांच्यासाठी परिवर्तनीय मुदती विमा उपयुक्त आहे.

iv) वाढता मुदती विमा (Increasing term Insurance) :

या विमा प्रकारात मिळणारा लाभ दरवर्षी वाढत जातो. अर्थात विमा हप्त्यात देखील वाढ होते. वाढत्या महागाईवर उपाययोजना म्हणून हा विमा उपयुक्त आहे. कांही आपत्कालीन परिस्थितीत संरक्षित विमा रक्कमेपेक्षा जास्तीची नुकसान भरपाई या विमा पक्षांतर्गत दिली जाते.

v) घटता मुदती विमा (Decreasing Term Insurance) :

या विमा प्रकारात विमा रक्कम दरवर्षी कमी कमी होत जाते. विशिष्ट मुदतीनंतर या विम्याची रक्कम संपते. म्हणजेच मुदतीनंतर विमेदारास कांहीही रक्कम मिळत नाही. कर्जाच्या परतफेडीसाठी हा विमा उपयुक्त आहे. उदा. कर्जदाराचे मुदतीत निधन झाल्यास कर्जफेड विमा कंपनी करते. मात्र कर्जमुदत संपेपर्यंत विमेदार हयात असेल तर त्याने ते कर्ज फेडलेले असल्याने विमा कंपनीची जबाबदारी संपुष्टात येते.

२.२.३.४ निवृत्ती वेतन योजना (Pension Plans) :

नियत वयोमानानुसार निर्धारित कालखंड संपल्यानंतर व्यक्ती सेवेतून निवृत्त होते. निवृत्तीनंतरच्या कालावधीत व्यक्तिला मिळणारा आर्थिक लाभ म्हणजे निवृत्ती वेतन होय. प्रत्येक नोकरदार व्यक्ती नियत वयोमानानुसार ठराविक वय झाल्यानंतर अथवा नोकरीचा, सेवेचा निर्धारित कार्यकाल पूर्ण केल्यानंतर सेवेतून मुक्त होते. हा कार्यकाल अथवा वयाची मर्यादा ही प्रत्येक राज्यसरकार, केंद्रसरकार अथवा खाजगी क्षेत्रातील कामगारांसाठी नियोक्ता ठरविते. साधारणपणे सेवेचा कार्यकाल ३३ वर्षे, ३६ वर्षे असतो. तसेच वयोमर्यादा ५८ वर्षे, ६० वर्षे अथवा कांही ठराविक पदासाठी ६२ वर्षे ते ६५ वर्षे इतकी असते.

हा सेवेचा कार्यकाल अथवा वयोमर्यादा संपल्यानंतरच्या उर्वरित आयुष्यासाठी लागणारी आर्थिक तरतूद म्हणून निवृत्ती वेतनाकडे पाहिले जाते. सरकारी, निमसरकारी अथवा कांही आस्थापनामध्ये व्यक्ती सेवेत असतानाच निवृत्ती वेतनासंबंधीची तरतूद केली जाते. परंतु अनेक खाजगी क्षेत्रातील आस्थापनामध्ये अशी सोय नसते. अशावेळी व्यक्तीने स्वतःच आपल्या भविष्यासाठी अशी तरतूद करणे गरजेचे ठरते. अशा परिस्थितीमध्ये उपयुक्त ठरतील अशा निवृत्ती वेतन योजना विमा कंपन्यांनी सुरू केल्या आहेत.

● फायदे :

- १) विमेदाराने स्वतःच्या उत्पन्न मिळविण्याच्या कालखंडात केलेल्या बचतीचा उपयोग निवृत्तीनंतर नियमित उत्पन्न मिळण्यासाठी होतो.
- २) बहुतांश नोकरदारांचे नोकरी हेच उत्पन्नाचे एकमेव साधन असते. अशा व्यक्तिसाठी निवृत्तीनंतर उपयुक्त.
- ३) निवृत्ती वेतना व्यतिरिक्त योजना धारकास विमा संरक्षण ही मिळते.

४) भारतीय आयकर कायदा कलम ८० सी नुसार निवृत्तीवेतन योजने अंतर्गत गुंतवलेल्या रकमेवर आयकर सूट मिळते.

● **दोष :**

- १) निवृत्त होण्यापूर्वी अथवा विशिष्ट मुदत संपण्यापूर्वी योजनेतून बाहेर पडता येत नाही.
- २) इतर गुंतवणूक पर्यायापेक्षा निवृत्ती वेतन योजनेतून मिळणारा परतावा तुलनेने कमी असतो.
- ३) योजनाधारकाची रक्कम दिर्घकाल अडकून पडते. तसेच निवृत्तीपूर्वी त्याला असणाऱ्या रकमेचा वापर करता येत नाही.

● **वर्षासन विमा योजना (Annuity Plans) :**

अनेकदा व्यक्तिकडे ठराविक काळात भरपूर पैसा उपलब्ध असतो. अशा व्यक्तींना सेवा निवृत्तीनंतर पेन्शनप्रमाणे दरवर्षी ठराविक रक्कम मिळावी अशी अपेक्षा असते. अशा व्यक्तींच्यासाठी विमा कंपन्यांनी वर्षासन विमा सुरू केला आहे. वर्षासनामध्ये नियमित स्वरूपात ताबडतोब किंवा भविष्यकाळात उत्पन्न मिळावे म्हणून विमा कंपनीबरोबर करार केला जातो. विमेदाराला वर्षासनाच्या स्वरूपात किती रक्कम मिळावी असे वाटते त्या प्रमाणात एकरकमी किंवा ठराविक काळापर्यंत विमा कंपनीकडे नियमितपणे हप्ते भरावे लागतात.

वर्षासन विमा हा मुलामुलींच्या शिक्षणाच्या आणि लग्नाच्या खर्चाची तरतूद, घर बांधणी खर्चाची तरतूद करता यावी म्हणून घेता येतो. अर्थात असे असले तरी भारतात प्रमुख्याने वर्षासन विमा योजना या केवळ निवृत्ती वेतन योजनेच्या स्वरूपातच उपलब्ध आहेत.

वर्षासन विमा हा विमा कंपनीने दिलेला दिर्घकालीन गुंतवणूकीचा पर्याय आहे. वर्षासनाच्या माध्यमातून विमेदाराच्या खरेदी रकमेचे रूपांतर आयुष्यभर नियमित रकमेमध्ये केले जाते. असे असले तरी वर्षासन विमा योजनेच्या कांही मर्यादाही आहेत. जरी निर्धारित काळापूर्वी रक्कम काढली तर त्यावर दंड आकारणी केली जाते. त्या रकमेवर प्रचलित दराप्रमाणे आयकर आकारला जातो. जर ही रक्कम वयाच्या ५९.५ वर्षापूर्वी काढली तर १०% फेडरल टॅक्सही दंड म्हणून आकारला जाऊ शकतो.

● **वर्षासनाचे प्रकार :**

१) **स्थगित वर्षासन (Deferred Annuity Plan)**

या योजने अंतर्गत विमेदार ठराविक काळ नियमितपणे किंवा एकरकमी हप्ता भरून निर्धारित काळानंतर, नियमितपणे निवृत्त वेतनाप्रमाणे रक्कम मिळवू शकतो. या योजनेमध्ये गुंतवलेल्या रकमेवर आयकर सवलत प्राप्त होते. निवृत्तीचे वय विचारात घेऊन विमेदार स्वतः वर्षासनाचा कालावधी निश्चित करू शकतो.

२) **तात्काळ वर्षासन (Immediate Annuity Plan)**

या योजनेअंतर्गत विमेदार ठराविक रक्कम एकरकमी विमा कंपनीकडे भरतो. असा हप्ता भरल्यानंतर

लगेचच दुसऱ्या महिन्यापासून वर्षासन मिळण्यास सुरुवात होते. या योजनेलाही आयकर सवलत लागू होते. तसेच विमेदाराचा अकाली मृत्यू झाल्यास संबंधित रक्कम वारसाला मिळते.

२.२.३.५ युनिट लिंक्ड इन्शुरन्स प्लान (Unit Linked Insurance Plan) :

गेल्या काही वर्षापासून भांडवल बाजारातील गुंतवणूकीत मोठ्याप्रमाणात वाढ झाली आहे. त्यामुळे निवेशक (गुंतवणूकदार) आपला निधी अशा तऱ्हेने उपयोगात आणू इच्छितात की ज्यायोगे भांडवली लाभ आणि भांडवली बाजारातील तेजीचा लाभ मिळू शकेल. ही व्यवसाय संधी ओळखून विमा कंपन्यांनी युनिट लिंक्ड इन्शुरन्स पॉलीसी सुरू केल्या आहेत, त्यांना 'युलिप' असे म्हणतात. युलिप योजनेअंतर्गत आयुर्विमा संरक्षण आणि गुंतवणूक यांची योग्य प्रकारे एकत्रीत मांडणी केलेली असते. या योजनेत विमा हप्त्यापोटी ठराविक रक्कम भरतो. यासाठी विमा कंपनीची अट अशी असते की, किमान हप्ता रु. १०,००० किंवा १५,००० असावा व तो ५०० रु. किंवा १००० रु. च्या पटीत असावा. पॉलीसीची मुदत किमान पाच वर्षे असते. हप्ता एकेरी पद्धतीने किंवा वार्षिक, सहामाही, तिमाही किंवा मासिक भरता येतो. विमा मुदतीत विमेदारास मृत्यू आल्यास विमा रक्कम मिळते. ही रक्कम सामान्यपणे वार्षिक हप्त्याच्या पाच पट असते. विमा हप्त्यातील कांही रक्कम मृत्यू संरक्षणासाठी व बाकी रक्कम विमेदारांनी निवडलेल्या निधित गुंतविली जाते. गुंतवणूकीसाठी वाढलेला हप्ता दुसऱ्या व तिसऱ्या वर्षात जास्त असतो. आणि नंतरच्या वर्षात त्याहून जास्त असतो. कारण दरवर्षी सर्वच आकार लावले जात नाहीत. गुंतवणूकीसाठी वाटप झालेला हप्ता हा निवडलेल्या निधीत त्या दिवशी विद्यमान असलेल्या किंमतीस ठराविक युनिट्स विकत घेण्यासाठी वापरला जातो. या किंमतीस नक्त संपदा मूल्य (NAV) म्हटले जाते. ही दररोज भागबाजारातील तेजीमंदीमुळे बदलते. युलिप योजनेत मृत्यूलाभ निश्चित असतो. परंतु पक्वता लाभ निश्चित नसतो. बाजाराच्या स्थितीवर पक्वता लाभ अवलंबून असतो. युलिप योजनेबरोबर कांही विमा कंपनी अन्य लाभ विमेदाराना देत आहेत त्यामध्ये प्रामुख्याने कांही कंपन्यांनी पॉलीसीधारकाना कॅव्हाही अतिरिक्त हप्ता भरण्याची सोय केली आहे. तसेच कांही कंपन्या अंशिक किंवा पूर्ण निर्गमनाची परवानगी देतात.

ही विमापत्रे भांडवल बाजाराशी निवडक साधनांशी संलग्नित असतात. म्हणजेच, विमापत्राची आश्वासित रक्कम व बोनस भांडवल बाजारातील ठराविक साधनांतील गुंतवणूकीच्या कामगिरीवर अवलंबून असते. ह्या विमापत्रांच्या हप्त्यांची रक्कम निवडक समभागामध्ये किंवा कर्जरोख्यांमध्ये गुंतविली जाते. भारतीय आयुर्विमा बाजारात युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडिया ह्या म्युच्युअल फंडाने सर्वप्रथम 'युलिप' विमापत्रे १९७१ मध्ये सादर केली. त्यानंतर जवळजवळ तीन दशकांनी भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने आपली पहिली युनिट संलग्न विमा योजना सादर केली. नंतर ओम कोटक महिंद्रा, आयसीआयसीआय, बिल्टा सन लाईफ अशा अनेक खाजगी कंपन्यांनी आपली युनिट संलग्न विमापत्रे बाजारात आणली.

व्याख्या : "युनिट संलग्न विमा योजना म्हणजे अशी योजना होय की जिच्यामध्ये विमा व गुंतवणुकीचे लाभ एकाच एकात्म योजनेद्वारे दिले जातात. जे पारंपरिक विमा योजनेत मिळत नाहीत." - विकीपिडिया, ज्ञानकोष

● वैशिष्ट्ये :

- १) आयुर्विमा संरक्षण व दीर्घकालीन संपत्ती निर्मितीची संधी यांचा मिलाफ युलिप मध्ये केलेला असतो. फंडाच्या कामगिरीवर लाभांचे प्रमाण अवलंबून असते.
- २) ह्यापैकी काही भाग आयुर्विमा संरक्षणासाठी वापरला जातो आणि उर्वरित भाग युलिपधारकांच्या निवडीप्रमाणे समभागात किंवा ऋणपत्रात गुंतविला जातो.
- ३) पारंपरिक विमापत्रांच्या तुलनेत युलिपची मुदत कमी असते.
- ४) युलिपमध्ये युलिपधारकाला रक्कम वाढविण्याचे, योजनेत बदल करण्याचे स्वातंत्र्य असते.
- ५) पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपला अधिक रोखता असते. युलिपधारक ठराविक मुदतीनंतर केव्हाही आपले युनिट विकून रोख पैसे मिळवू शकतो.

● युलिप योजनांचे फायदे :

१) लवचिकता : एकदा घेतलेल्या योजनेमध्ये विमेदार त्याच्या सोयीनुसार केव्हाही अतिरिक्त गुंतवणूक करू शकतो. पारंपरिक विमापत्रात अशी सुविधा नसते.

२) आयुर्विमा संरक्षण रक्कम ठरविण्याचे स्वातंत्र्य : युलिप योजनामध्ये विमेदारास किती आयुर्विमा संरक्षण हवे आहे ते निवडण्याचे स्वातंत्र्य मिळते. बहुतांश युलिप योजनात वार्षिक हप्त्याच्या दहा पट रक्कमेइतके आयुर्विमा संरक्षण मिळते. कंपनीच्या धोरणानुसार कमाल संरक्षण रक्कम वार्षिक हप्त्याच्या शंभर पट किंवा त्यापेक्षा अधिक इतकी असू शकते.

३) रोखता : युलिपमध्ये अंशतः रक्कम काढण्याचा पर्याय दिला जातो. सामान्यपणे त्यासाठी काही शुल्क/खर्च आकारला जात नाही. युलिपधारक अडचणीच्या वेळी हा पर्याय वापरून आपली गरज भागवू शकतो. अशा तऱ्हेने युलिपना रोखता प्राप्त होते.

४) योजना बदल सुविधा : युलिपधारक परिस्थितीनुसार मूळ योजना बदलू शकतो. म्हणजेच सहभाग फंडाऐवजी ऋण फंड किंवा बाजाराशी संबंधित फंड यांची निवड करू शकतो.

५) कर सवलत : युलिपचे हप्तेही पारंपरिक विमा योजनेच्या हप्त्यासारखेच व्यक्तीच्या उत्पन्नातून वजावटीस पात्र असतात. त्यामुळे दोन्ही ठिकाणी सारखीच करसवलत मिळते. तसेच मुदती अखेर मिळणारी रक्कमही ठराविक अटीनुसार करमाफ असते.

६) पारदर्शकता : युलिप योजनांमध्ये पारंपरिक विमा योजनांपेक्षा अधिक पारदर्शकता असते. कारण आपली गुंतवणूक समभागामध्ये किंवा कर्जरोख्यांमध्ये किंवा मुद्रा बाजारामध्ये व्हावी हे युलिपधारक ठरवित असतो. त्यानुसार प्रत्येक फंड योजना व तिचे व्यवस्थापक वेगळे असतात. फंडातील गुंतवणूकीमधील बदलाची व युनिटसच्या नक्त मालमत्ता मूल्यांची माहिती पत्रकाद्वारे व संकेतस्थळावर नियमितपणे दिली जाते.

त्यामुळे युलिपधारकाला आपली गुंतवणूक वाढत आहे की कसे हे सतत कळत असते.

७) हेतू आधारित नियोजन : निवृत्ती नंतरच्या काळासाठी नियोजन, मुलाबाळांच्या शिक्षणासाठी तरतूद अशा महत्त्वाच्या हेतूसाठी युलिपद्वारे नियोजन करणे शक्य होते.

● तोटे :

१) जोखीम : युलिपवरील मोबदला हा थेट बाजारपेठ कामगिरीशी जोडलेला असल्यामुळे गुंतवणूकीतील संपूर्ण जोखीम युलिपधारकाला घ्यावी लागते.

२) अनेक प्रकारचे खर्च : युलिप योजनावर प्रशासकीय खर्च, हप्ता वाटप खर्च, फंड बदल खर्च, समर्पण खर्च असे अनेक खर्च द्यावे लागतात. हे खर्च युलिप हप्ता रकमेतून प्रथम काढून घेतले जातात. परिणामी विमा संरक्षणासाठी पुरेशी रक्कम उपलब्ध होत नाही. पारंपरिक विम्यामध्ये मात्र असे खर्च नसतात.

३) असमाधानकारक कामगिरी : देशातील युलिप योजनांची कामगिरी समाधानकारक दिसून येत नाही. त्याचा फटका युलिपधारकांना बसतो. बऱ्याच योजनांच्या बाबतीत युलिपधारकांच्या गुंतवणूकीत वृद्धी न होता घटच झाल्याचे आढळते.

४) जास्त विमाहप्ता : पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपसाठी जास्त हप्ता भरावा लागतो. परिणामी ती अधिक खर्चिक ठरतात.

५) समर्पण मूल्य नाही : पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपसाठी जास्त हप्ता भरावा लागतो. परिणामी ती अधिक खर्चिक ठरतात. तसेच युलिपला समर्पण मुल्याची सोय नाही.

युलिप योजना ही आयुर्विम्याच्या कुटुंबांना दीर्घकाळ सुरक्षितता देण्याच्या मूळ उद्देशापासून दूर जात असल्याचे लक्षात आल्यानंतर विमा उद्योगावर नियंत्रण ठेवणाऱ्या इर्डा ह्या शिखर संस्थेने डिसेंबर, २००५ मध्ये सर्व विमा कंपन्यांना युलिप योजनांचा आयुर्विमा व्याख्येत बसेल अशा पुनः आराखडा तयार करण्याचे निर्देश दिले. नवीन मार्गदर्शक सूचनाप्रमाणे ३० जून २००६ पासून युलिप योजनेची मुदत पाच वर्षापेक्षा कमी ठेवता येत नाही. एक हप्ता युलिपच्या बाबतीत सदर हप्त्याच्या १२५ टक्के इतकी आश्वासित रक्कम असली पाहिजे. तर इतर युलिपच्या बाबतीत वार्षिक हप्त्याच्या पाच पट इतकी विमा रक्कम असली पाहिजे. युलिपधारकांना युलिपवर कर्ज काढता येत नाही. मात्र तीन वर्षांनंतर अंशतः उचल करता येते. खास अधिकार बहाल केलेले विमा एजंट व सल्लागारच योजना विकू शकतात; सर्वच विमा एजंट व सल्लागार नाही. विमा कंपन्यांना ७५ टक्के रक्कम मान्यताप्राप्त प्रतिभूतिमध्येच गुंतवावी लागते. तसेच इतर प्रतिभूतिमध्ये २५ टक्क्यापेक्षा जास्त रक्कम गुंतविता येत नाही.

युलिप योजना व पारंपरिक विमा योजना-तुलना (ULIP Plans & Traditional Plans) :

युलिप	पारंपरिक योजना
१) मृत्यू जोखीम व्यतिरिक्त अधिकचा हप्ता विमेदाराच्या इच्छेनुसार गुंतविला जातो	१) सर्व हप्ते समान निधीत जातात आणि विमा कंपनीच्या इच्छेनुसार गुंतविले जातात.
२) गुंतवणुकीवरील परतावा बाजारपेठेतील परिस्थितीवर अवलंबून असतो व गुंतवणुकीची जोखीम विमेदारावर अवलंबून असते.	२) निश्चित व अनिश्चित लाभ असतात. अश्वासित लाभासाठी विमा कंपनीचा उचलताना व अनाश्वासित लाभ विमा कंपनीच्या कामगिरीवर अवलंबून असते.
३) या योजनेअंतर्गत विमेदारास कर्ज दिले जात नाही.	३) कर्ज दिले जाऊ शकते.
४) बोनस मिळत नाही परंतु काही पॉलीसी बाबत एकनिष्ठता बोनस मिळू शकतो.	४) नफ्यासह पॉलीसीमध्ये बोनस मिळतो.
५) विमा संरक्षणासाठीचा हप्ता अन्य आकार, व युनिटस् खरेदी इ. बाबतीत पारदर्शकता असते.	५) विमा संरक्षणाचा हप्ता, अन्य आकार गुंतवणूक इ. बाबत पारदर्शकता नसते.
६) लाभ बदलत असतात.	६) लाभ पूर्व निर्धारित असतात.
७) तोटा होऊ शकतो.	७) तोटा होणे अशक्य असते.

● तुमची प्रगती तपासा :

अ) रिकाम्या जागा भरा.

१) आयुर्विमा मृत्यूची जोखीम

अ) टाळू शकतो.

ब) दूर करू शकतो.

क) टाळू शकत नाही.

ड) कमी करू शकतो.

२) आजीवन विमापत्रावर हप्त्याचा दर

अ) जास्त असतो.

ब) कमी असतो

क) सामान्य असतो

ड) सांगता येत नाही.

३) विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे म्हणजे विमापत्रे होत.

..... विमापत्रे होय.

- ६) विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे म्हणजे
विमापत्रे होय.

२.३ सारांश :

आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याशी संबंधित विमा असतो. आयुर्विमाकरारामुळे विमेदाराला विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी मृत्यू आल्यास त्याच्या वारसाला विम्याचे पैसे मिळतात. त्यामुळे विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त होते. तर मुदतीनंतर ह्यात असल्यास विमेदाराला पैसे मिळाल्याने त्यास म्हातारपणासाठी तरतूद करणे, मुलांचे शिक्षण, लग्न अशा विशेष गरजा भागविणे शक्य होते. थोडा जादा हप्ता भरून अपघाती फायदा, अपंगत्वाचा फायदा, गंभीर आजारपण लाभ असे अतिरिक्त लाभ/फायदे मूळ विमापत्राबरोबर घेता येतात. त्यामुळे आयुर्विमा संरक्षणाची व्याप्ती वाढते. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबरच गुंतवणूकीचा घटकही महत्त्वाचा असतो.

आयुर्विम्याचे माणसाच्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण, वृद्धापकाळासाठी तरतूद, सक्तीची बचत, गुंतवणुकीचे साधन, करसवलत, मुलांच्याप्रती कर्तव्याचे पालन, आजारपण, अपघाती मृत्यू, पंगुत्व अशा विशेष गरजांची पूर्तता, कर्जफेडीची व्यवस्था, अडचणीच्या काळात कर्ज काढण्याची सुविधा अशा अनेक कारणामुळे आयुर्विम्यास पर्याय नाही. व्यवसाय सातत्य, कर्मचारी कल्याण, अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींचा विमा, अशा फायद्यामुळे व्यवसाय जगताला आयुर्विमा महत्त्वाचा वाटतो. अर्थव्यवस्थेच्या जलद विकासात आयुर्विमा लक्षणीय भूमिका बजावितो. भांडवल पुरवठ्यात वाढ, पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी अर्थसहाय्य, औद्योगिकरणाला चालना अशा मार्गांनी आयुर्विमा उद्योग देशाच्या आर्थिक विकासाला मोठे योगदान देतो. आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या दुर्बल घटकाला शेतकरी, भूमिहीन कामगार, कारागीर, यांना सवलतीच्या दरात विमा संरक्षण पुरवून आयुर्विमा उद्योग आपली सामाजिक जबाबदारी पार पाडतो. समाजाला आर्थिक स्वास्थ्य व सुरक्षितता मिळवून देतो.

२.४ महत्त्वाच्या संज्ञा / पारिभाषिक शब्द :

आयुर्विमा : व्यक्तीच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना घडल्यानंतर एक निश्चित रक्कम देणारा विमा प्रकार.

आजीवन विमापत्र : विमेदाराच्या मृत्यूनंतर वारसाला विमा रक्कम देण्याची तरतूद असणारे आयुर्विमापत्र म्हणजे आजीवन विमापत्र.

हयातीतील विमापत्र : विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विमा रक्कम देण्याची तरतूद असणारे आयुर्विमापत्र.

युलिप : आयुर्विमा संरक्षण व भांडवल बाजारातील गुंतवणूकीचे लाभ याचे मिश्रण असणारी योजना.

मुदती विमापत्रे : विमा मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे.

वर्षासन : नियमित अथवा एकरकमी हप्ता भरून नंतर आयुष्यभर किंवा विशिष्ट कालावधीसाठी नियमित रक्कम मिळणारी योजना.

संयुक्त जीवन विमा : दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या आयुष्याचा विमा.

२.५ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे :

अ) १) - क	२) - ब	३) - अ
४) - अ	५) - अ	६) - क
ब) १) चूक	२) बरोबर	३) चूक
४) बरोबर	५) बरोबर	
क) १) मृत्यू संरक्षण, हयातीचा लाभ	२) आयुर्विमा	३) लेखी
४) आर्थिक हितसंबंध	५) अजीवन	६) मुदती

२.६ स्वाध्याय :

अ) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) आयुर्विमा म्हणजे काय?
- २) आजीवन विम्याचे फायदे सांगा?
- ३) युलिपची वैशिष्ट्ये सांगा.
- ४) युलिपचे फायदे तोटे स्पष्ट करा.
- ५) निवृत्तीवेतन योजना स्पष्ट करा.
- ६) वर्षासन म्हणजे काय?

ब) दिर्घोत्तरी प्रश्न.

- १) आयुर्विम्याचा अर्थ व स्वरूप स्पष्ट करा.
- २) आजीवन विमापत्र म्हणजे काय ? आजीवन विमापत्रांचे फायदे-तोटे सांगा.
- ३) युलिपची वैशिष्ट्ये, फायदे व तोटे विशद करा.
- ४) हयातीतील विमापत्रांची वैशिष्ट्ये सांगून ती आजीवन विमापत्रापेक्षा कमी भिन्न आहेत हे स्पष्ट करा.
- ५) निवृत्तीवेतन आणि वर्षासन विमा योजना स्पष्ट करा.

क) टीपा लिहा.

- १) आजीवन विमा.
- २) मुदती विमा.
- ३) निवृत्ती वेतन विमा.
- ४) वर्षासन विमा.
- ५) हयातीतील विमापत्रे.
- ६) युनिट संलग्न विमा योजना

२.७ संदर्भ पुस्तके :

- १) M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance.
- २) Kothari and Bahi - Principles and Practice of Insurance.
- ३) Insurance Institute of India. आयुर्विमा.
- ४) पाटील व्ही. एस्., शहा एन. व्ही. : विमाशास्त्र.
- ५) H. Narayanan : Indian Insurance : A Profile.
- 6) Prof. Valgadde B. V., Dr. Girigosavi B.D., Dr. Pawar S.R., Mrs. Chavan (Udupi) P.D. – Insurance)

घटक - ३
आयुर्विमापत्र

अनुक्रमणिका

३.० उद्दिष्टे

३.१ प्रास्ताविक

३.२ विषय विवेचन

३.२.१ आयुर्विम्याची संकल्पना

३.२.२ आयुर्विम्याचे महत्त्व

३.२.३ आयुर्विमापत्र घेण्याची कार्यपध्दती

३.२.४ आयुर्विमा पत्राच्या अटी

३.२.५ आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविणे

३.३ सारांश

३.४ महत्वाच्या संज्ञा

३.५ स्वाध्याय

३.६ संदर्भ पुस्तके

३.० उद्दिष्टे :

प्रस्तुत घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांस

- आयुर्विम्याची संकल्पना व अर्थ समजण्यास मदत होईल.
- आयुर्विम्याचे व्यक्ती, व्यवसाय व अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व सांगता येईल.
- आयुर्विमापत्र घेण्याची कार्यपध्दती स्पष्ट करता येईल.
- आयुर्विमापत्राच्या अटीचे आकलन होईल.
- आयुर्विमा रक्कम मिळविण्याची कार्यपध्दती समजेल.

३.१ प्रास्ताविक :

आयुर्विमा हा विम्याचा एक महत्वाचा प्रकार आहे. आयुर्विमा म्हणजे माणसाच्या आयुष्याचा विमा होय. माणसाच्या जीवनात अकाली मृत्यू, अपघात, अपंगत्व, वृद्धत्व इत्यादी कारणांमुळे निर्माण होणारी आर्थिक अनिश्चिता कमी करण्याचा एक उत्तम मार्ग म्हणजे आयुर्विमा असे म्हणता येईल. संरक्षण आणि गुंतवणूक अशा दुहेरी हेतूने आयुर्विमा घेतला जातो. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबर गुंतवणूकीचा घटक ही महत्वाचा ठरतो. भारतात आयुर्विमा व्यवसायाची सुरुवात १८ व्या शतकात झाली. प्रारंभी ब्रिटिश आयुर्विमा कंपनी फक्त ब्रिटिश नागरीकांचाच विमा उतरवित असत. कालांतराने भारतीय लोकांचाही आयुर्विमा उतरविला जाऊ लागला. १८७० मध्ये बॉम्बे म्युच्युअल लाईफ अँशुरन्स सोसायटी ही पहिली भारतीय विमा कंपनी स्थापन झाली. १९१२ मध्ये तत्कालीन सरकारने पहिला विमा कायदा संमत केला १९३८ मध्ये नवा व्यापक विमा कायदा संमत करण्यात आला. १९५६ मध्ये देशातील आयुर्विमा व्यवसाय करणाऱ्या सर्व खाजगी कंपन्यांचे राष्ट्रीयकरण करून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. मल्होत्रा कमिटीच्या शिफारशी स्वीकारून विमा नियामक आणि विकास कायदा, १९९९ मध्ये संमत करण्यात आला आणि विमा व्यवसाय खाजगी क्षेत्रास खुला करण्यात आला. आज देशात, भारतीय आयुर्विमा महामंडळा बरोबर १५ खाजगी कंपन्या आयुर्विमा व्यवसाय करीत आहेत. प्रस्तुत घटकात आयुर्विमापत्र उतरविण्याची कार्यपद्धती, आयुर्विमा पत्राच्या विविध अटी आणि आयुर्विमा पक्षाच्या विविध अटी आणि आयुर्विमा रक्कम मिळविण्याची कार्यपद्धती यांचा संक्षिप्त परिणाम करून दिला आहे.

३.२ विषय विवेचन :

३.२.१ आयुर्विम्याची संकल्पना व अर्थ :

आयुर्विम्याची संकल्पना 'मृत्यू संरक्षण' आणि 'हयातीचा लाभ' ह्या दोन मूलभूत घटकांवर आधारलेली आहे. मृत्यू/जोखीम संरक्षण घटकानुसार विमेदाराचा विशिष्ट मुदतीमध्ये मृत्यू झाला तर त्याच्या कुटुंबियांना ठराविक रक्कम दिली जाते. आणि हयातीचा लाभ ह्या घटकानुसार विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास विमा रक्कम दिली जाते. आयुर्विमा मानवी जीवनातील मृत्यूची जोखीम टाळू शकत नाही. तर ह्या जोखीमुळे विमेदाराच्या कुटुंबियांचे होणारे आर्थिक नुकसान काही प्रमाणात कमी करू शकतो. माणसाच्या आयुष्याची किंमत पैशात ठरविता येत नाही म्हणून आयुर्विम्यामध्ये मृत्यूनंतर एक निश्चित रक्कम देण्याचे आश्वासन विमाकंपनी देत असते.

आयुर्विम्याचा अर्थ समजाऊन घेण्यासाठी आयुर्विम्याच्या काही व्याख्या पाहू

● विमा कायदा १९३८ :

'आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याचा विमा उतरविण्याचा करार करण्याचा व्यवसाय आहे. त्यानुसार माणसाचा मृत्यू झाल्यास किंवा त्याच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना घडल्यानंतर विशिष्ट रक्कम देण्याची हमी घेतली जाते आणि त्यासाठी विशिष्ट मुदतीअखेर विम्याचा हप्ता भरावा लागतो'.

● जे. एच. मॅगी :

‘आयुर्विम्याच्या करारान्वये विमा कंपनी विमेदाराच्या मृत्यूच्या वेळी किंवा निश्चित केलेल्या वेळी, निश्चित व्यक्तीस, निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करते.

● आयुर्विम्याची वैशिष्ट्ये :

१. आयुर्विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार आहे. त्यामुळे त्याला करार कायद्यातील तरतुदी लागू होतात.
२. आयुर्विम्यात मानवी आयुष्याशी संबंधित मृत्यू, अपंगत्व, अशा जोखमीविरूद्ध आर्थिक संरक्षण दिले जाते.
३. आयुर्विमा हा एक निश्चित रक्कम देण्याचा करार आहे. कारण माणसाच्या मृत्यूची किंमत पैशात मोजता येत नाही. तो इतर विमा प्रकारांप्रमाणे नुकसान भरपाईचा करार नाही.
४. आर्थिक सहाय्य व बचत ह्या दुहेरी हेतूनी आयुर्विमा घेतला जातो.
५. आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन मुलामुलींच्या उच्च शिक्षणाची, लग्नाची तरतूद करता येते.
६. अपंगत्व, अपघात, वैद्यकीय उपचाराचा खर्च, आजारपणामुळे होणारी उत्पन्न हानी इत्यादी विशेष गरजा भागविण्यासाठी देखील आयुर्विमा उतरविला जातो.
७. घरबांधणी कर्जाचा किंवा इतर कर्जाचा आपल्या पश्चात कुटुंबियांवर आर्थिक भार पडू नये याची तरतूद आयुर्विमा पॉलिसीद्वारे करता येते.
८. आयुर्विम्यास करार कायद्यातील तरतुदीबरोबरच परमोच्च विश्वासाचे तत्त्व आणि विमा हित तत्त्व ही दोन अतिरिक्त तत्त्वे लागू होतात.
९. आयुर्विमापत्र हे विमेदाराची संपत्ती असल्याने ते विकता येते, गहाण ठेवता येते, बक्षिस म्हणून देता येते.
१०. आयुर्विमापत्रात नामांकनाची सुविधा असते. म्हणजेच विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास विमा रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे ठरविता येते. विम्याचा प्रस्ताव सादर करताना किंवा विमापत्र चालू स्थितीत असताना नामांकन करता येते.

३.२.२ आयुर्विम्याचे महत्व :

वाढत्या औद्योगिक प्रगतीमुळे आणि वाहतूक व संदेशवहनातील क्रांतीमुळे मानवाच्या जीवनात जशी समृद्धी आली आहे. तसेच त्याच्या जीवनातील धोके, ताणतणाव व अनिश्चितता वाढली आहे. दहशतवाद्यांच्या व अतिरेक्यांच्या कारवाया, औद्योगिक अपघात, वाहतुकीतील अपघात इत्यादिमुळे त्याच्या जीवनातील सुरक्षितता कमी झाली आहे. त्यात पूर, भूकंप, चक्रीवादळे या सारख्या नैसर्गिक आपत्ती, प्रदूषण, पर्यावरणातील असंतुलन आदि घटनांनी भर घातली आहे. एका बाजूला माणसाचे उत्पन्न वाढत चालले आहे तर दुसऱ्या

५. विशेष गरजांची तरतूद :

प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या जीवनात अनेक आकस्मिक घटनांना तोंड द्यावे लागते. उदा. अपंगत्व, अपघात, आजारपण इत्यादीसाठी वैद्यकीय उपचारावर मोठा खर्च करावा लागतो शिवाय त्याची उत्पन्न क्षमता काही काळ कमी होते. किंवा कायमची नष्ट होते. अशा मोठ्या खर्चाची तरतूद आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन करता येते.

६. कर्जाची सोय :

आयुर्विमापत्राला चांगले तारण मूल्य असते. विमेदार आपली तात्कालिक गरज भागविण्यासाठी पॉलिसीच्या तारणावर विमा कंपनीकडून किंवा अन्य ठिकाणाहून कर्ज घेऊ शकतो.

७. कर लाभ :

आयुर्विम्या हप्त्यांची रक्कम व्यक्तीच्या उत्पन्नातून वजावटीस पात्र असते. त्यामुळे व्यक्तीला आपली करविषयक जबाबदारी कमी करण्यासाठी आयुर्विमा पॉलिसीचा फार उपयोग होतो. विशेषतः उच्च उत्पन्नगटातील लोकांना जास्त करलाभ मिळू शकतो. हा करलाभ लक्षात घेतला तर विमा हप्ता खूपच कमी पडतो.

८. धनकोपासून संरक्षण :

विमापत्राचे बेचन करून विम्याचे येणारे पैसे सावकाराच्या तावडीतून वाचविता येतात. मॅरिड बुईमेन्स प्रॉपर्टी अॅक्टखाली पत्नी व मुलांसाठी विमा घेतल्यास विमा रक्कमेवर सावकाराचा बोजा येत नाही.

९. नामनिर्देशनाची सोय :

आपला मृत्यू झाल्यास विम्याचे पैसे कोणाला देण्यात यावेत हे ठरविण्याची सोय नामनिर्देशन सुविधेमुळे विमेदाराला प्राप्त होते. त्यामुळे त्याच्या मृत्यूनंतर वारसाला विमा रक्कम सहजपणे मिळू शकते.

१०. कर्जफेडीची तरतूद :

घरबांधणीसाठी किंवा इतर कारणासाठी घेतलेल्या कर्जाचा भार मृत्यूनंतर आपल्या कुटुंबियांवर पडू नये म्हणून कर्जाच्या रक्कमेएवढी पॉलिसी घेऊन ती संबंधित वित्तपुरवठा कंपनीकडे, बँकेकडे तारण ठेवता येते.

ब) व्यवसायाच्या दृष्टिकोनातून महत्व :

व्यक्तीप्रमाणे व्यावसायिकांना आयुर्विम्याचे अनेक फायदे मिळू शकतात. आता त्यांची माहिती घेऊ.

१. व्यवसाय सातत्य :

बऱ्याचवेळा मृत्यू, अपघात किंवा आजारपण यामुळे व्यावसायिकाचा व्यवसाय बंद पडू शकतो. पैशाअभावी व्यवसाय पुढे चालू ठेवणे त्याच्या कुटुंबियांना शक्य होत नाही. व्यावसायिक आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन आपल्या मृत्यूनंतरही व्यवसाय अखंडितपणे चालू राहिल याची तरतूद करू शकतात. भागीदारीच्या व्यवसायात एखाद्या भागीदाराचा मृत्यू झाल्यास मृत भागीदाराच्या वारसाला व्यवसायातील भांडवल, नफ्यातील

हिस्सा घ्यावा लागतो. अशावेळी भागीदारानी संयुक्त आयुर्विमापत्र घेतले असल्यास व्यवसायावर कोणत्याही प्रकारचा आर्थिक ताण पडत नाही. पॉलिसीच्या रकमेतून मृत भागीदाराचे पैसे देता येतात. भागीदारी व्यवसाय बंद पडण्याचा धोका टाळता येतो.

२. अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींचा विमा :

प्रत्येक व्यवसाय संस्थेचे अस्तित्व काही अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींवर- तंत्रज्ञ, व्यवस्थापक, कार्यकारी संचालक वगैरे - अवलंबून असते. अशा व्यक्तींच्या खास ज्ञानामुळे, कौशल्यामुळे व अनुभवामुळे संस्थेची भरभराट होत असते. दुर्दैवाने अशा व्यक्तींचा मृत्यू झाला किंवा त्या संस्था सोडून गेल्या तर संपूर्ण संस्थाच कोलमडू शकते. ही जोखीम टाळण्यासाठी संस्था अति महत्त्वाच्या व्यक्तींचा आयुर्विमा उतरवू शकतात. आणि आपले 'मानवी भांडवल' सुरक्षित राखू शकतात. व्यवसायातील अति महत्त्वाची व्यक्ती संस्था सोडून गेल्यास किंवा तिचा अचानक मृत्यू झाल्यास विम्याच्या रकमेतून दुसऱ्या तज्ञ व्यक्तीची नेमणूक करणे शक्य होते. त्यामुळे संस्थेवरील संकट दूर होऊ शकते.

३. कर्मचारी कल्याण :

व्यवसाय संस्थांना कर्मचाऱ्यांप्रती काही जबाबदाऱ्या पार पाडाव्या लागतात. उदा. विशिष्ट वयानंतर निवृत्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना निवृत्ती वेतन द्यावे लागते. कामावर असताना अपघात झाला तर नुकसान भरपाई द्यावी लागते. कर्मचाऱ्यांबद्दलच्या ह्या कायदेशीर जबाबदाऱ्यांची तरतूद आयुर्विम्याद्वारे करता येते. त्यामुळे संस्थेवर आर्थिक भार पडत नाही. त्याशिवाय काही संस्था स्वेच्छेने कामगार कल्याणासाठी समूह विमा योजना राबवितात. मृत्यू, आजारपण अपघात आदि धोक्यापासून संरक्षण मिळाल्याने कामगारांच्या समाधानात वाढ होते. अशातऱ्हेने कर्मचारी कल्याणाचे एक आकर्षक साधन म्हणून आयुर्विमा काम करतो.

४. पत योग्यतेत वाढ :

ज्या व्यवसाय संस्थांनी आपल्या अतिमहत्त्वाच्या अधिकाऱ्यांचा आयुर्विमा उतरविला आहे त्यांची बँक व इतर वित्तीय संस्थांच्या दृष्टिने 'पत' वाढते. कारण अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींचा मृत्यू झाल्यास किंवा त्या संस्था सोडून गेल्यास त्याचा संस्थेच्या स्थैर्यावर व आर्थिक परिस्थितीवर विपरित परिणाम होत नाही आणि बँकेची/ वित्त संस्थांची कर्जे सुरक्षित राहतात.

क) अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व :

आयुर्विम्याचे समाजाच्या व एकंदर अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनातूनही महत्त्व मोठे असते.

१) सामाजिक स्वास्थ्यात वाढ : समाजातील दुर्बल घटक, कारागीर, वृद्ध, स्त्रिया, कामगार, शेतमजूर, अल्पभूधारक, विधवा, निराधार लोकांसाठी आयुर्विमा योजना सरकारने राबविल्या आहेत. त्यामुळे समाजातील अल्प उत्पन्न गटातील, वंचित गटातील लोकांना आर्थिक सहाय्य मिळते. तसेच समाजावरील त्यांचा भार कमी होतो. अशातऱ्हेने सामाजिक स्वास्थ्य टिकून राहण्यास व वाढण्यास मदत होते.

२) **भांडवल निर्मिती** : आयुर्विम्यामुळे देशातील कोट्यावधी लोकांना बचतीची सवय लागते. त्यातून मोठ्या प्रमाणावर भांडवल निर्मिती होते. त्यामुळे उत्पादन व गुंतवणुकीला चालना मिळते.

३) **रोजगारात वाढ** : देशात आयुर्विमा एजंटच्या माध्यमातून लाखो लोकांना स्वयं-रोजगार उपलब्ध होतो. आपल्या देशात आयुर्विमा निधीचा ठराविक भाग रस्ते बांधणी, वीजनिर्मिती, परिवहन, गृहनिर्माण, पाणी पुरवठा अशा सार्वजनिक सुविधांसाठी खर्च करावा लागतो. अशा योजनातून मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मिती होते. तसेच व्यवसायाना सातत्य राहिल्यामुळे लोकांचा रोजगार टिकून राहतो.

४) **आर्थिक विकासाला चालना** : आयुर्विमा कंपनी देशाच्या आर्थिक विकासासाठी प्रचंड निधी पुरवितात. त्यामुळे देशात चांगल्या पायाभूत सुविधा निर्माण होतात. उद्योगधंद्यांना समभाग व कर्जरोख्यांच्या रूपात भांडवल पुरवठा होतो. मागासलेल्या भागात औद्योगिक वसाहती उभारण्यासाठी कर्जपुरवठा होतो. परिणामी औद्योगिक विकासाला गती प्राप्त होते.

३.२.३ आयुर्विमा उतरविण्याची कार्यपद्धती :

देशात आयुर्विमा क्षेत्रात सध्या सार्वजनिक क्षेत्रातील भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि खाजगी क्षेत्रातील कंपन्या कार्यरत आहेत. त्यांच्यापैकी कोणाकडूनही आयुर्विमा उतरविता येतो. आयुर्विमापत्र घेण्याच्या कार्यपद्धतीतील टप्पे पुढीलप्रमाणे विशद करता येतात.

१. विमा कंपनीची निवड करणे :

देशात सध्या आयुर्विमा व्यवसाय भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि खाजगी क्षेत्रातील एचडीएफसी स्टॅन्डर्ड लाईफ, आयसीआयसीआय प्रुडेन्शियल, मॅक्स न्यूयॉर्क, ओम कोटक महिंद्रा, बिर्ला सनलाईफ, एसबीआय, आयएनजी वैश्य, बजाज अलायन्झ, टाटा एआयजी अशा खाजगी कंपन्यांकडून केला जात आहे. त्यांच्यापैकी कोणाकडून विमा उतरावा हे सर्वप्रथम ठरवावे लागते.

२. प्रस्ताव अर्ज भरणे :

विमा कोणत्या कंपनीकडून घ्यावा हे ठरविल्यानंतर संबंधित कंपनीकडे आयुर्विम्याचा प्रस्ताव विहित नमुन्यात सादर करावा लागतो. प्रस्ताव अर्ज विमा कंपनीने छापून घेतलेले असतात. ते विमा प्रतिनिधीमार्फत लोकांना उपलब्ध करून दिले जातात. काही कंपन्या प्रस्तावअर्ज इंटरनेटच्या माध्यमातून उपलब्ध करून देतात. प्रस्ताव हा विमा कराराचा पाया असल्याने त्यात विचारलेली सर्व माहिती संपूर्ण, सत्य व अचूक द्यावी लागते. आणि प्रस्ताव अर्जाच्या शेवटी असलेले घोषणापत्र भरावे लागते. त्यात असे नमूद केलेले असते की प्रस्ताव अर्जात प्रस्तावकाने केलेली विधाने सत्य व अचूक आहेत. जर त्यात एखादे विधान असत्य व चुकीचे असेल तर विमा कंपनीस विमा करार रद्दबातल ठरविण्याचा आणि भरलेली सर्व रक्कम जप्त करण्याचा अधिकार राहिल.

प्रस्ताव अर्ज म्हणजे विमा घेऊ इच्छिणाऱ्या व्यक्तीने विमा कंपनीला जोखमीच्या संदर्भात लागणारी सर्व माहिती देण्यासाठी भरावयाचा अर्ज होय.

५. विमा एजंटचा गोपनीय अहवाल :

विम्याच्या प्रस्तावावर एजंटने आपला गोपनीय अहवाल पाकिटातून विमा कंपनीकडे पाठविला पाहिजे. प्रस्तावकाच्या वैद्यकीय तपासणाची आवश्यकता असल्यास एजंटने हा अहवाल वैद्यकीय अधिकाऱ्याकडे पाठविला पाहिजे आणि तो प्रस्ताव अर्ज व वैद्यकीय तपासणीच्या अहवालासोबत विमा कंपनीकडे पाठविण्यास विनंती केली पाहिजे. जोखमीचे मूल्यमापन करण्यासाठी आणि प्रस्ताव स्विकृतीबाबत निर्णय घेण्यासाठी एजंटचा अहवाल महत्वाचा असतो. एजंटने आपल्या अहवालात विम्याचा हेतू, प्रस्तावकाचा परिचय, सवयी जीवनशैली व आर्थिक स्थिती विषयी शक्य तितकी संपूर्ण माहिती दिली पाहिजे. प्रस्तावकाची त्याला व्यक्तिगत माहिती नसेल तर विश्वसनिय सूत्रांकडून माहिती करून त्याआधारे अहवाल भरला पाहिजे. विमा एजंटच्या अहवालत नैतिक जोखमीबाबत अतिरिक्त माहिती देणे हा महत्वाचा हेतू असतो. कारण आयुर्विम्यात इतर विम्याप्रमाणे जोखमीचे प्रत्यक्ष मोजमाप करता येत नाही. विशेषतः आर्थिक कुवतीपेक्षा मोठ्या रकमेचा प्रस्ताव, जास्त वयाच्या व्यक्तीचा प्रस्ताव आदि परिस्थितीत नैतिक जोखीम मोठी असू शकते. पूर्वी विमा उतरलेला नसताना एकदम मोठ्या रकमेच्या विम्याची मागणी करणे, पहिले विमापत्र चालू असताना दुसऱ्या मोठ्या रकमेच्या विमा प्रस्ताव करणे या प्रकरणातही नैतिक जोखीम किती आहे याची तपासणी करावी लागते.

६. प्रस्तावाची छाननी :

प्रस्ताव अर्ज, वैयक्तिक निवेदन, एजंटचा अहवाल, वैद्यकीय तपासणीचा अहवाल या सर्व कागदपत्रातील माहितीची छाननी करून विमा कंपनी प्रस्तावाच्या स्विकृतीबाबत निर्णय घेते. प्रस्तावकाचे वय, आरोग्य व्यवसाय, उत्पन्न, सवयी याविषयी दिलेली माहिती खरी व परिपूर्ण असल्याची माहिती करून घेतली जाते. प्रस्ताव अर्ज, वैद्यकीय तपासणी अहवाल आणि एजंटच्या अहवालातील माहिती परस्परांशी सुसंगत आहे का ते पाहिले जाते. दुर्धर रोग, आजार इत्यादीबाबत आवश्यकतेनुसार वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्याकडून तज्ञ मत मागविले जाते. महिला प्रस्तावकांच्याबाबतीत वैवाहिक व मातृत्व स्थितीबाबतची माहिती तपासली जाते. नंतर प्रस्ताव अर्जाचे प्रमाणित प्रस्ताव, दुय्यम दर्जाचे प्रस्ताव आणि अपात्र प्रस्ताव यापैकी योग्य त्या गटात वर्गीकरण केले जाते. प्रमाणित प्रस्ताव नेहमीच्या हसादराने स्विकारले जातात. अपात्र प्रस्ताव नाकारले जातात.

तर दुय्यम-दर्जाचे प्रस्ताव योग्य त्या बदलासह स्विकारण्याची तयारी दर्शविली जाते. प्रस्तावित रकमेपेक्षा कमी रकमेसाठी प्रस्ताव स्विकारणे, कमी मुदतीसाठी प्रस्ताव स्विकारणे, वेगळ्या योजनेसाठी प्रस्ताव स्विकारणे, जादा दराने हसे आकारणे विशिष्ट जोखमी वगळणे, विशिष्ट अटी घालणे असे बदल सुचविले जातात.

७. प्रस्ताव मंजूरी, नोंदणी व स्विकृती पत्र :

प्रस्ताव अर्ज कोणत्या अटीवर स्विकारला आहे ते प्रस्तावकाला कळविले जाते. मूळ प्रस्ताव सुधारित अटीवर स्विकारला असल्यास प्रस्तावकाची त्यास मान्यता घ्यावी लागते. प्रस्ताव अर्जाची विमा कंपनीच्या दप्तरात नोंद करावी लागते.

८. विमा हसा भरणे :

सर्वसाधारणपणे प्रस्तावक प्रस्ताव अर्जासोबत हप्त्यासाठी काही रकम ठेव म्हणून विमा कंपनीकडे पाठवित

असतो. विम्याचा पहिला हप्ता भागविण्यास ही रक्कम पुरेशी असल्यास ती पहिल्या हप्त्याकडे वर्ग केली जाते. पहिला हप्ता भरल्याच्या तारखेपासून विमा कंपनीची जोखीम सुरू होते. जर सुधारित अटीवर प्रस्ताव स्विकारला असल्यास हप्त्याची रक्कम वाढते. अशावेळी प्रस्तावकाने हप्त्यापोटी ठेवलेली रक्कम आणि हप्त्याची प्रत्यक्ष रक्कम यातील फरक विमा कंपनीकडे भरावा लागतो. प्रस्तावकाने सर्व पूर्तता केल्यानंतर पहिला हप्ता समायोजित केला जातो. आणि पहिल्या हप्त्याची पावती दिली जाते. पहिला हप्ता भरल्यानंतर विमा करार पूर्ण होतो आणि विमा कंपनीची जबाबदारी सुरू होते.

९. विमापत्र देणे :

विमापत्र घेण्याचा कार्यपध्दतीतील हा शेवटचा टप्पा असतो. विमा कराराचा लेखी पुरावा म्हणून विमापत्र हा दस्तऐवज तयार केला जातो. त्यावर विमा रक्कमेप्रमाणे योग्य त्या किंमतीचा कोर्ट फी स्टॅम्प लावावा लागतो. विमा कंपनीच्या जबाबदार अधिकाऱ्याने विमापत्रावर आपली स्वाक्षरी केली पाहिजे. विमापत्रास एक पॉलिसी क्रमांक दिला जातो. विमा कंपनीशी/विमेदाराशी पत्रव्यवहार करताना हा पॉलिसी क्रमांक लिहावा लागतो. विमापत्रामध्ये पॉलिसी क्रमांक, विमापत्राची तारीख, विमा योजना, मुदत, रक्कम, हप्ता, हप्ता भरण्याची पध्दत, विमेदाराचे नांव, पत्ता, नामनिर्देशित व्यक्तीचे नांव, विमापत्राच्या अटी इत्यादी तपशील दिलेला असतो. विमापत्रावर विमा कंपनीच्या जबाबदार अधिकाऱ्याची सही असते.

३.२.४ आयुर्विमापत्राच्या अटी :

आयुर्विमापत्र हा विमा कराराचा पुरावा असतो. त्यात कराराचा विषय, अटी व शर्ती यांचा उल्लेख केलेला असतो. त्यावरून आयुर्विमा करार कोणत्या अटीवर अवलंबून आहे, विमेदाराला कोणते लाभ व सवलती दिल्या आहेत हे स्पष्ट होते. सर्वसाधारणपणे आयुर्विमापत्राच्या अटी व विशेषाधिकारांचे खालील प्रमाणे चार गटात वर्गीकरण करता येते.

● आयुर्विमापत्राच्या अटी :

अ) विमाकराराचे स्वरूप व कायदेशीर परिणाम स्पष्ट करणाऱ्या अटी :

विमा हप्ता भरणे, नामांकन व अभिहस्तांकनाची सूचना, वयाचा पुरावा, जोखमीची सुरुवात, विशिष्ट प्रसंगी विमापत्र रद्द होणे, निर्विवादाचे तत्त्व.

ब) विमा संरक्षणाची व्याप्ती मर्यादित करणाऱ्या अटी :

आत्महत्या, जोखमीचा व्यवसाय, प्रवास, निवास व व्यवसाय, युध्दाची जोखीम.

क) विम्यासंबंधीच्या लाभांमध्ये भर घालणाऱ्या अटी व विशेषाधिकार :

सवलतीचे दिवस, बंद पडलेल्या विमापत्राचे पुनरुज्जीवन, विमापत्र जप्त न करण्याचे नियम, हप्तामुक्त विमापत्रे, समर्पण मूल्य, कर्जे, पूर्व दिनांकन, विमापत्रातील बदल.

ड) वाढीव फायदे किंवा पूरक लाभ देणाऱ्या अटी :

अपघाताचा फायदा, अपंगत्वाचा लाभ, बोनस लाभ इत्यादी

अ) विमापत्राचे स्वरूप व कायदेशीर परिणाम स्पष्ट करणाऱ्या अटी :

या पहिल्या गटातील अटी विमेदाराच्या माहितीसाठी दिलेल्या असतात. त्या विमेदाराची विमाकराराविषयी जबाबदारी स्पष्ट करतात. या गटातील समाविष्ट अटी खालीलप्रमाणे असतात.

१. विमा हप्ते भरणे :

विमा कराराचा मोबदला म्हणून पहिला हप्ता भरावा लागतो त्यानंतर विमापत्र चालू राहण्यासाठी नियमितपणे देय तारखेपूर्वी किंवा सवलतीच्या मुदतीमध्ये हप्ते भरावे लागतात. हप्ते भरणे हे विमेदाराचे कर्तव्य असते. त्यासाठी विमा कंपनीने सूचना देण्याची आवश्यकता नसते. तरी देखील विमा कंपनी विमेदाराला हप्ता भरण्याची लेखी आगाऊ सूचना पाठवित असतात. हप्ता एकरकमी, वार्षिक, सहामाही, तिमाही, मासिक पध्दतीने भरता येते. तसेच पगारातून हप्त्याची कपात केली जाऊ शकते. वार्षिक व सहामाही हप्त्यांच्या बाबतीत हप्ता रकमेत काही सूट दिली जाते. त्याचप्रमाणे मोठ्या रकमेचा विमा उतरविल्यास हप्त्यात सूट मिळते. सामान्यपणे हप्ता विमा कंपनीच्या ज्या शाखेतून विमापत्र घेतले आहे त्या शाखेत रोख किंवा चेकने भरला पाहिजे. हप्त्याची रक्कम एजंटकडे दिली तरी चालते. अलिकडे इंटरनेट सुविधेमुळे काही विमा कंपनी हप्ता कोणत्याही शाखेत भरण्याची मुभा देतात.

२. जोखमीची सुरुवात :

जोखमीची सुरुवात पहिला हप्ता भरण्याची तारीख किंवा विमा प्रस्ताव स्वीकृतीची तारीख यापैकी जी उशीरा येईल त्या तारखेपासून होते. जर विमापत्र विशिष्ट अटीवर दिले असल्यास विमेदाराने त्या अटींची पूर्तता केल्यानंतर जोखीम सुरू होते.

३. विशिष्ट प्रसंगी विमापत्राची जप्ती :

जर विमाहप्ते वेळेवर भरले नाहीत किंवा विमा कराराच्या कोणत्याही अटीचे उल्लंघन केले किंवा प्रस्ताव अर्ज, वैयक्तिक निवेदन, घोषपत्र आणि संबंधित कागदपत्रामध्ये महत्वपूर्ण माहितीच्या बाबतीत एखादे असत्य किंवा चुकीचे विधान केलेले आढळल्यास विमा कायद्यातील तरतुदीनुसार विमापत्र रद्द होते. विमापत्रावरील सर्व लाभ बंद होतात. आणि भरलेले हप्ते जप्त होतात. एवढेच नाही तर विमा रक्कम अगोदरच मिळालेली असल्यास ती विमा कंपनीस परत करावी लागते.

४. वयाचा पुरावा :

प्रस्ताव अर्जामध्ये नमुद केलेल्या वयानुसार विम्याचा हप्ता आकारला जातो. विमेदाराचे प्रत्यक्ष वय प्रस्ताव अर्जात नमूद केलेल्या वयापेक्षा अधिक असल्याचे आढळल्यास त्या वयानुसार येणारी सुरुवातीपासूनची हप्त्याची रक्कम आणि प्रत्यक्ष भरलेली हप्त्याची रक्कम यातील फरक दर सहामाहीस आकारणी केलेल्या व्याजासहित वसूल

करून घेतली जाते. जर ही फरकाची व्याजासह रक्कम विमेदाराने न देता तसेच हमे भरणे चालू ठेवले तर विम्याची रक्कम देताना हमा फरकाची व्याजासह देय रक्कम कापून घेतली जाते आणि उर्वरित रक्कम विमेदाराला किंवा त्याच्या वारसाला दिली जाते. याउलट विमेदाराचे प्रत्यक्ष वय प्रस्तावात नमूद केलेल्या वयापेक्षा कमी असल्याचे आढळल्यास हप्त्याची जादा आकारलेली रक्कम विमेदारास बिनव्याजी परत केली जाते. जर विमेदाराचे खरे वय विचारात घेतले तर तो विशिष्ट विमा योजना/अटीवर विमा मिळण्यास अपात्र ठरत असेल तर विमा योजना किंवा योजनेच्या अटी बदलण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

आयुर्विम्यात विमेदाराचे वय मान्य व्हावे लागते. अन्यथा विम्याचा दावा दिला जात नाही. प्रस्तावकाने वयाचा पुरावा प्रस्ताव अर्जाबरोबर न चुकता विमा कंपनीकडे पाठविला पाहिजे.

५. नामांकन / नामनिर्देशन / वारसानोंद :

विमा कायदा १९३८ च्या कलम ३९ मध्ये नामांकन/नामनिर्देशनासंबंधी तरतूद करण्यात आली आहे. त्यानुसार विम्याची मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विमापत्राची रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे विमेदार केव्हाही ठरवू शकतो. त्यास नामांकन करणे असे म्हणतात.

नामनिर्देशनाच्या बाबतीत खालील गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

- नामनिर्देशन सुरुवातीलाच प्रस्ताव अर्जात करता येते. प्रस्तावक आपल्या मृत्यूनंतर ज्या व्यक्तिला विम्याचे पैसे मिळावेत असे वाटते तिचे वय प्रस्तावकाशी असलेले नाते प्रस्ताव अर्जात नमूद करू शकतो. तर विमा कंपनी नामनिर्देशित व्यक्तीचे नांव व नाते यांची नोंद विमापत्राच्या दस्तऐवजाच्या अनुसूचीमध्ये/ परिशिष्टामध्ये करते.
- प्रस्ताव अर्ज सादर करताना नामनिर्देशन केले नसल्यास विमापत्र मिळाल्यानंतर केव्हाही विमाकंपनीस तशी सूचना देऊन करता येते. मात्र विमा कंपनी विमापत्रावर पृष्ठांकन करून किंवा एक स्वतंत्र कागद विमापत्रास चिकटवून त्याची नोंद करते.
- नामनिर्देशित व्यक्तीस विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विम्याची रक्कम स्विकारण्याचा अधिकार प्राप्त होतो. विम्याच्या रकमेवर मालकी हक्क मिळत नाही. असा हक्क वारसा कायदानुसार विमेदाराच्या मृत्यूपत्रानुसार ठरविला जातो. एका पेक्षा अधिक व्यक्तींच्या नावे नामनिर्देशन करता येते. अशा परिस्थितीत विमा रक्कम त्या सर्वांना संयुक्तपणे किंवा त्यांच्यापैकी हयात असलेल्यांना देय असते. प्रत्येक नामनिर्देशित व्यक्तीस विमा रक्कमेचा विशिष्ट हिस्सा द्यावा अशी तरतूद करता येत नाही.
- जेव्हा नामनिर्देशित व्यक्ती अज्ञान असेल तेव्हा एका प्रतिनिधीची नेमणूक केली पाहिजे. ह्या प्रतिनिधीने त्याच्या नेमणूकीस संमती दिली पाहिजे. प्रस्ताव अर्जावर किंवा विमापत्रावर स्वाक्षरी करून संमती व्यक्त केली जाते. अज्ञानाच्या वतीने त्याचा प्रतिनिधी विम्याची रक्कम स्विकारू शकतो. जर विमेदाराच्या मृत्यूच्या वेळेस अज्ञान व्यक्ती सज्ञान झाली असेल तर प्रतिनिधीची नेमणूक रद्द होते.

- जर नामनिर्देशित व्यक्ती अज्ञान असेल आणि प्रतिनिधीची नियुक्ती केलेली नसेल तर विम्याची रक्कम मृत विमेदाराच्या कायदेशीर वारसांना दिली जाईल.
- विमेदाराला अगोदर केलेले नामनिर्देशन रद्द करण्याचा व पृष्ठांकनाद्वारे नवीन नामनिर्देशन करण्याचा अधिकार असतो.
- विमेदाराने विमापत्राचे बेचन केल्यास नामनिर्देशन आपोआप रद्द होते. नामनिर्देशित व्यक्तीकडून विमेदाराला काहीही मोबदला मिळण्याची आवश्यकता नसते.
- जर नामनिर्देशित व्यक्ती विमेदाराच्या मृत्यूनंतर पण मृत्यू दावा भागविण्यापूर्वी मृत झाली तर विमापत्राची रक्कम मयत विमेदाराच्या संपत्तीचा हिस्सा बनते आणि त्याच्या वारसांना दिली जाते. नामनिर्देशित व्यक्तीचा विमेदाराच्या अगोदर मृत्यू झाला तर नामनिर्देशन संपुष्टात येते. अशावेळी दुसऱ्या व्यक्तीच्या नावाने नामनिर्देशन करता येते.

६. विमापत्राचे अभिहस्तांकन/बेचन :

विमापत्र हे विमेदाराची मालमत्ता असते. त्यामुळे तिचे मालकी हक्क दुस-याला हस्तांतरित करता येतात. विमापत्राचे अभिहस्तांकन म्हणजे विमापत्रातील सर्व हक्क मालकी व हितसंबंध दुसऱ्या व्यक्तीस/संस्थेस हस्तांतरित करणे होय. विमा कायदा, १९३८ च्या कलम ३८ मध्ये आयुर्विमा पत्राच्या अभिहस्तांकनासंबंधी तरतुदी केलेल्या आहेत. त्या खालील प्रमाणे सांगता येतील.

१. अभिहस्तांकन करणारी व्यक्ती करार करण्यास पात्र असली पाहिजे.
२. अभिहस्तांकन कर्ता विमापत्रधारक असला पाहिजे. त्याला विमापत्रावर संपूर्ण हक्क व परिपूर्ण मालकी असली पाहिजे.
३. विमापत्राचे अभिहस्तांकन मोबदला घेऊन किंवा न घेताही करता येते.
४. अभिहस्तांकन विमापत्रावर पृष्ठांकन करून किंवा स्वतंत्र कराराद्वारे करता येते.
५. बेचनकर्त्याने बेचनपत्रावर किमान एका साक्षीदाराच्या उपस्थितीत आपली स्वाक्षरी केली पाहिजे.
६. विमापत्रावरील पृष्ठांकन किंवा स्वतंत्र करारात विमापत्राच्या हस्तांतराचा किंवा अभिहस्तांकनाचा तपशील स्पष्टपणे नमूद केलेला असला पाहिजे.
७. अभिहस्तांकनाची लेखी सूचना विमाकंपनीस दिली पाहिजे. सूचनेसोबत पृष्ठांकित केलेले विमापत्र किंवा अभिहस्तांकन पत्र किंवा त्याची प्रमाणित प्रत पाठविली पाहिजे.
८. अभिहस्तांकनाची सूचना मिळाल्यानंतर विमा कंपनी तिची आपल्या दप्तरात नोंद करते आणि लेखी पोच देते.
९. अभिहस्तांकनानंतर विमापत्राची मालकी, अधिकार व हितसंबंध अभिहस्तांकन करून घेणाऱ्या व्यक्तीकडे/संस्थेकडे हस्तांतरित होतात.

१०. विमापत्राचे बेचन (अभिहस्तांकन) कोणत्याही प्रचलित कायद्याच्या विरोधी असता कामा नये.
११. अभिहस्तांकन बिनशर्त किंवा सशर्त असू शकते. बिनशर्त अभिहस्तांकनाच्याबाबतीत अभिहस्तांकन कर्त्याचे विमापत्रातील सर्व अधिकार, मालकी व हितसंबंध अभिहस्तांकनीकडे हस्तांतरित होतात. बिनशर्त अभिहस्तांकन रद्द करता येत नाही. अभिहस्तांकनकर्त्याचे विमापत्रातील सर्व अधिकार मालकी व हितसंबंध संपुष्टात येतात.
- सशर्त अभिहस्तांकनाच्या बाबतीत मात्र विशिष्ट परिस्थिती उद्भवल्यानंतर विमापत्राचे अधिकार, मालकी व हितसंबंध आपोआप अभिहस्तांकन कर्त्याकडे परत येतात. उदा. कर्जाची परतफेड झाल्यावर किंवा मुदत संपल्यावर अभिहस्तांकनकर्ता हयात असल्यास किंवा अभिहस्तांकनीचा मृत्यू अभिहस्तांकन कर्त्याच्या अगोदर झाल्यास अभिहस्तांकन करणाऱ्याकडे विमापत्राची मालकी येते.
१२. बेचन घेणारी व्यक्ती विमेदाराच्या मृत्यूनंतर परंतु विम्याची रक्कम मिळण्यापूर्वी मृत पावली तर ही रक्कम बेचन घेणाऱ्या व्यक्तीच्या वारसांना देय असते.

७. निर्विवादाचे तत्व :

विमा कायदा १९३८ च्या कलम ४५ नुसार विमा कंपनीला विमा कराराच्या तारखेपासून दोन वर्षांनंतर विमेदाराने प्रस्ताव अर्जात असत्य, चुकीचे विधान केले होते किंवा महत्वाची माहिती दडवून ठेवली होती असे कारण सांगून विमा करार रद्द करता येणार नाही. विमा कंपनीकडून विमेदारास किंवा त्याच्या वारसास निष्कारण त्रास दिला जाऊ नये या उद्देशाने ही तरतूद करण्यात आली आहे. कारण विमा करार अस्तित्वात आल्यानंतर फार वर्षांनी विमा कंपनीने प्रस्तावातील विधानाच्या सत्यतेबाबत आक्षेप घेतला तर विमेदार त्याचे समाधानकारकपणे निराकरण करू शकणार नाही आणि त्याला विम्याचे लाभ मिळण्यात अडचणी येतील. तथापी विमेदाराने हेतुपूर्वक, फसवणूकीच्या हेतूने अशी कृती केली असल्याचे विमा कंपनी सिध्द करू शकली तर तिला विमापत्रावर योग्य ती कारवाई करता येईल. अशा परिस्थितीत तिला विमा कायद्यातील सदर कलम लागू होणार नाही.

ब) विम्याची व्याप्ती मर्यादित करणाऱ्या/निर्बंधात्मक अटी :

या गटातील अटी संरक्षणाची व्याप्ती मर्यादित करतात. विशिष्ट जोखमी वगळण्यासाठी ह्या अटी घातल्या जातात. दुसऱ्या शब्दात ज्या जोखमीविरूद्ध संरक्षण देणे विमा कंपनीस शक्य नसते त्यांचा उल्लेख यात केलेला असतो. जर ह्यापैकी एखादी जोखीम उद्भवली तर विमा कंपनी विमापत्राची सोड किंमत किंवा विमा रक्कमेचा ठराविक हिस्सा देते किंवा भरलेल्या हप्त्यांची रक्कम परत करते. निर्बंधात्मक अटीमध्ये खालील अटींचा प्रामुख्याने समावेश होतो.

१. आत्महत्या :

विमापत्र सुरुवात झाल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या आत विमेदाराने आत्महत्या केली तर विम्याची रक्कम दिली जात नाही, विमा करार रद्द होतो. मात्र त्याचा परिणाम त्रयस्थ व्यक्तीच्या हितसंबंधावर होत नाही. म्हणजेच ह्या मुदतीत एखाद्या व्यक्तीने किंवा संस्थेने योग्य मोबदला देऊन विमापत्राचे आपल्या नावे

अभिहस्तांकित करून घेतले असेल आणि विमेदाराने आत्महत्या केली तर विमा कंपनीला ह्या त्रयस्थ व्यक्ती /संस्थेचे पैसे द्यावे लागतात. उदा. क ने १ लाख रुपयांचा विमा उतरविला आणि चार महिन्यांनंतर विमापत्र बेचन करून बँकेकडून रु. २० हजार इतक्या रकमेचे कर्ज घेतले पुढे त्याच वर्षात त्याने आत्महत्या केली. बँकेने हे बेचन केलेले विमापत्र सादर केल्यावर विमा कंपनीस बँकेला रु. २० हजार इतकी रक्कम द्यावी लागेल. आत्महत्येच्या प्रकरणात अपघाती लाभ कधीच दिला जात नाही. स्वतःचे उत्पन्न नसलेल्या महिलांच्या बाबतीत विमा उतरविल्यापासून तीन वर्षांच्या कालावधीत आत्महत्या केली तर विम्याचे पैसे मिळत नाहीत.

२. अधिक जोखमीचे व्यवसाय :

काही व्यवसाय धोकादायक असतात. त्यात काम करणाऱ्या व्यक्तींच्या जीविताला अधिक धोका असतो उदा. कारखान्यातील यंत्रसामुग्रीवर काम करणारे कामगार, उंच इमारतीच्या बांधकामावरील कामगार, रसायने हाताळणारे संशोधक, स्फोटके निर्मिती कारखान्यातील कर्मचारी, घोड्यांच्या शर्यतीतील जॉकी वगैरे. सर्वसाधारणपणे धोकादायक व्यवसायाच्या कारणावरून विमापत्रामध्ये निर्बंध घातले जात नाहीत. परंतु अतिरिक्त जोखमीसाठी जादा हप्त्या आकारला जातो. व्यापारी हवाई प्रवास सेवेतील प्रवाशाला हवाई अपघात मृत्यू आला तरच दुहेरी अपघाताचा व अपंगत्वाचा लाभ मिळू शकतो, इतर व्यक्तींना नाही. जर एखादी व्यक्ती विमा पॉलिसी घेताना अशा अधिक जोखमीच्या व्यवसायात कार्य करीत असेल तर तिला सुरुवातीपासूनच वाढीव दराने हप्त्या भरावा लागतो. मात्र विमा घेतल्यानंतर व्यवसाय बदलून जोखमीच्या व्यवसायात प्रवेश केला तर व्यवसाय बदलाची सूचना विमा कंपनीला दिली पाहिजे असे बंधन काही विमा कंपन्या घालतात. अन्यथा जादा हप्त्या भरून घेतलेले अपघाताचे किंवा इतर फायदे मिळणार नाहीत.

३. प्रवास, निवास किंवा व्यवसाय :

काही बाबतीत विमेदाराने विदेशात प्रवास व वास्तव्य करण्यावर निर्बंध असू शकतात. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या पॉलिसीवर प्रवास, निवास किंवा व्यवसायाबद्दल कोणतेही बंधन नाही. जोखमीचा व्यवसाय सोडून इतर कोणताही व्यवसाय करण्याचे स्वातंत्र्य विमेदाराला असते.

४. युद्ध व इवाई उड्डाण जोखीम :

भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या विमापत्रावर युद्धाच्या जोखमीवर निर्बंध घातला जात नाही. हवाई उड्डाणाच्या बाबतीत जादा हप्त्या आकारून संरक्षण दिले जाते. जर जादा हप्त्या देण्याची विमेदाराची इच्छा नसेल तर हवाई उड्डाणाबाबत निर्बंध घालून विमापत्र दिले जाते.

क) विम्याच्या फायद्यामध्ये भर घालणाऱ्या अटी किंवा विशेषाधिकार :

विमा कराराच्या तरतुदींची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करावयाची ठरविल्यास विमेदाराला विमा करार जाचक व अलवचिक वाटेल. म्हणून विमेदाराला काही सवलती किंवा विशेषाधिकार देणाऱ्या अटी घातल्या जातात. त्यांची चर्चा पुढे केली आहे.

१. सवलतीचे दिवस :

विमा संरक्षण मिळविण्यासाठी व चालू ठेवण्यासाठी विमेदाराने निर्धारित हप्ते देय तारखेपर्यंत भरले पाहिजेत. हप्ते भरण्यासाठी विमेदारास देय तारखेनंतर काही दिवसांची मुदत दिली जाते, तिला सवलतीचे दिवस असे म्हटले जाते. मासिक हप्त्याच्या बाबतीत १५ दिवसांची आणि इतर सर्व बाबतीत ३० किंवा ३१ दिवसांची सवलत दिली जाते. सवलतीच्या दिवसात विमा हप्ता भरला गेला नाही तरी विमासंरक्षण चालूच राहते. सवलतीच्या दिवसामध्ये विमेदाराचा मृत्यू झाला तर देय हप्त्याची रक्कम कापून घेऊन विम्याची बाकी रक्कम दिली जाते. पगारातून हप्ते कपात योजनेखाली दिलेल्या विमापत्रांच्या बाबतीत सवलतीच्या दिवसांची अट लावली जात नाही. मालकाने पगारातून हप्ता कपात केला म्हणजे हप्ता देय मुदतीत भरला गेला असे गृहित धरले जाते. मालकाकडून हप्त्यांचा उशीरा भरणा झाला तरी चालते.

२. बंद पडलेल्या विमापत्रांचे पुनरुज्जीवन :

विमापत्रावरील हप्ता मुदतीत भरला नाहीतर विमापत्र बंद पडते. अशा बंद पडलेल्या विमापत्राचे पुनरुज्जीवन विमेदाराच्या हयातीत करता येते. परंतु ते विमापत्राची मुदत संपण्यापूर्वी आणि पहिल्या न भरलेल्या हप्त्याच्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या आत उरलेले हप्ते व्याजासहित भरून केले पाहिजे. सर्वसाधारणपणे विमाहप्ता थकल्यापासून सहा महिन्यांच्या आत पुन्हा चालू केला तर विमेदाराची वैद्यकिय तपासणी केली जात नाही. मात्र सहा महिन्यांनंतर पॉलिसीचे पुनरुज्जीवन करावयाचे झाल्यास विमेदाराची वैद्यकिय तपासणी केली जाते. विमेदाराच्या आरोग्यासंदर्भात जोखीम वाढलेली आसल्यास पॉलिसीचे पुनरुज्जीवन करावयाचे की नाही हे ठरविण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो. पुनरुज्जीवन करण्याचे ठरविल्यावर विमाकंपनी विमापत्राच्या अटीत योग्य ते बदल करू शकते किंवा नव्या अटी घालू शकते. विमापत्राचे पुनरुज्जीवन करण्याचे विमा कंपनीने मान्य केल्यास विमेदाराला थकित हप्त्यांची व्याजासहित रक्कम भरावी लागते. ही रक्कम एकरकमी भरणे विमेदाराला शक्य नसेल तर पुढील दोन वर्षातील हप्त्यामध्ये ती विभागून देण्याची सवलत उपलब्ध आहे. तसेच विशिष्ट नियमामध्ये थकित हप्ते भरण्याऐवजी विमापत्राची तारीख पुढे ढकलण्याची सवलतही उपलब्ध असते. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाकडे बंद पडलेल्या विमापत्रांच्या पुनरुज्जीवनासाठी सामान्य पुनरुज्जीवन योजना, विशेष पुनरुज्जीवन योजना, हप्तेबंदीने पुनरुज्जीवन योजना आणि कर्ज देवून पुनरुज्जीवन अशा विविध योजना विमेदारांच्या सोयीसाठी उपलब्ध आहेत.

३. विमापत्र जप्त न करण्याचे नियम :

विमेदाराने आपल्या विमापत्रावर हप्ते भरणे बंद केले तरी विमापत्र रद्द न करण्याची महत्वाची सवलत विमा कंपनी विमेदारांना देतात. त्यानुसार विमापत्रावर तीन वर्षांचे हप्ते भरलेले असतील आणि पुढील हप्ते थकित झाले असतील तर विमापत्र पेड अप होते व विमा रक्कम पेड अप रक्कमेइतकी कमी केली जाते. नंतर त्या विमापत्रावर पुढील हप्ते भरावे लागत नाहीत. पेडअप तारखेपर्यंत जमा झालेला बोनस मिळू शकतो पण त्यापुढील कालावधीचा बोनस मिळत नाही.

दुसऱ्या सवलतीनुसार जर किमान तीन वर्षांचे हप्ते भरलेले असतील आणि नंतरचे हप्ते भरलेले नसतील

आणि विमेदाराचा मृत्यू पहिल्या न भरलेल्या हप्त्या देय दिनांकाच्या सहा महिन्यांच्या आत झाला तर विम्याची संपूर्ण रक्कम दिली जाते. मात्र त्यातून न भरलेले हप्ते वजा केले जातात. ह्याला दावा सवलत असे म्हणतात. जर हप्ते किमान पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी भरलेले असतील तर ही सहा महिन्यांची मुदत एका वर्षाइतकी वाढविली जाते.

४. हप्त्यामुक्त किंमत :

जेव्हा विमेदार आपल्या विमापत्रावरील हप्ते भरणे बंद करतो परंतु सोड किंमत घेत नाही तेव्हा विमापत्र कमी रकमेसाठी चालू राहते. एकूण भरावयाचे हप्ते व भरलेले हप्ते यांचे जे प्रमाण असेल त्या प्रमाणात विम्याची मूळ रक्कम कमी केली जाते. ह्या रकमेस हप्त्यामुक्त किंमत असे म्हटले जाते. हप्त्यामुक्त रक्कम/किंमत विम्याच्या मुदतीअखेरीस किंवा विमेदाराच्या मृत्यूनंतर दिली जाते. हप्त्यामुक्त रक्कम काढण्याचे सूत्र खालीलप्रमाणे असते.

$$\text{हप्त्यामुक्त रक्कम} = \frac{\text{भरलेले हप्ते}}{\text{भरावे लागणारे हप्ते}} \times \text{विमा रक्कम}$$

उदा. विमा उतरविलेली रक्कम रू १ लाख इतकी आहे. भरावयाचे एकूण हप्ते २० आहेत तर भरलेले हप्ते १० आहेत. तर विमापत्राची हप्ते बंद रक्कम $१०/२० \times १००००० = \text{रू. } ५०,०००$ इतकी येईल.

हप्तेमुक्त किंमतीत/रकमेत हप्ते भरलेल्या मुदतीपर्यंत विमापत्रावर जमा झालेली बोनसची रक्कम मिळवली जाते.

विमापत्र हप्त्यामुक्त करण्यासंबंधीच्या अटी :

- विमापत्रावर किमान तीन वर्षांचे हप्ते भरलेले असले पाहिजेत. हप्तेबंद किंमत विमापत्राची मुदत संपल्यानंतर किंवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यानंतर दिली जाते.
- विमापत्र हप्तेबंद केल्यानंतर पुढील हप्ते भरावे लागत नाही. मात्र विमापत्र रद्द न होता कमी रकमेसाठी चालू राहते. जर विमापत्रावर तीन वार्षिक हप्ते भरले नाहीत तर अशा विमापत्राचे काहीही पैसे परत मिळत नाहीत.

५. सोडकिंमत/समर्पण मूल्य:

विमेदार दावा निर्माण होण्यापूर्वी केव्हाही आपले विमापत्र विमाकंपनीस समर्पित करू शकतो. विमापत्र समर्पित केल्यानंतर मिळणाऱ्या रकमेस सोडकिंमत किंवा रोख किंमत म्हटले जाते. सोडकिंमतीच्या बाबतीत खालील तरतुदी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

१. विमेदाराला आपल्या विमापत्रावरील हप्ते भरणे शक्य नसेल तर तो विमापत्र विमाकंपनीस परत करून विम्याचा करार रद्द करू शकतो.
२. कोणत्याही विमापत्राचे हप्ते तीन वर्षे भरले असतील तर त्या विमापत्रास सोडकिंमत प्राप्त होते. विमापत्र समर्पित केल्यावर त्याची सोडकिंमत लगेच रोख दिली जाते.

३. भरलेल्या हप्त्यांच्या किंवा हप्तेबंद किंमतीच्या विशिष्ट टक्के इतकी रक्कम सोड किंमत म्हणून दिली जाते. विमा कायदा १९३८ च्या कलम ११३ नुसार प्रत्येक विमा कंपनीने आश्वासित सोड किंमत दिली पाहिजे. ही किंमत भरलेल्या रक्कम हप्त्यांच्या (पहिल्या वर्षाचे हप्ते आणि अपघात,अपंगत्व अशा लाभासाठी आकारलेले जादा हप्ते वगळून) ३० टक्याहून कमी असता कामा नये.

काही विमा कंपन्या विशेष समर्पण मूल्य देऊ करतात. हे आश्वासित समर्पण मूल्यापेक्षा जास्त असते.

६. पूर्व दिनांकन :

आयुर्विमापत्राचे पूर्व दिनांकन करता येते. म्हणजेच जोखमीची तारीख मागे ओढली जाते. प्रस्तावकाला कमी वयाचा फायदा घेऊन विमा हप्ता कमी भरावा लागवा म्हणून जोखमीची तारीख त्या वर्षाच्या तीन महिने मागे ओढता येते. उदा. १० मार्च १९७८ रोजी जन्मलेल्या व्यक्तीने १० नोव्हेंबर २००६ रोजी विमा उतरविल्यास त्याचे जवळच्या जन्मतारखेस म्हणजे १० मार्च २००६ रोजी वय ३१ वर्षे इतके होईल आणि त्याला त्यानुसार हप्ता भरावा लागेल परंतु जोखमीची तारीख तीन महिने मागे ओढली तर ती १४ ऑगस्ट २००६ इतकी होईल आणि निकटच्या जन्मतारखेस (१० मार्च २००६ रोजी) त्याचे वय ३० वर्षे पूर्ण इतके होईल. त्यामुळे हप्ता कमी दराने आकारला जाईल.

विमापत्राचे पूर्व दिनांकन केल्यास मागे ओढलेल्या मुदतीचे सर्व हप्ते भरावे लागतात. तसेच तीन महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधीसाठी पूर्व दिनांकन करावयाचे झाल्यास तीन महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधीतील हप्त्यावर व्याज भरावे लागते. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने ही सुविधा पुरविली आहे.

७. कर्जे :

आयुर्विमा हा दीर्घ मुदतीचा करार असतो. विमेदाराला आयुर्विमापत्राचे पैसे दीर्घ काळ मिळत नाहीत. मध्यतरीच्या काळात त्याला पैशाची गरज भासल्यास विमापत्रावर कर्ज देण्याची सुविधा विमा कंपन्या पुरवितात. विमेदार आपल्या विमापत्राच्या तारणावर विमाकंपनीकडून किंवा बँकेकडून कर्ज काढू शकतो. कर्जाबाबतच्या अटी खालील प्रमाणे असतात.

१. कर्ज मिळण्यास पात्र होण्यासाठी किमान तीन वर्षांचे हप्ते भरणे आवश्यक असते. कर्जाची सुविधा सर्वच विमा योजनांवर उपलब्ध नसते हे लक्षात ठेवले पाहिजे.
२. सर्वसाधारणपणे विमापत्राच्या सोड किंमतीच्या ९० टक्यांपर्यंत कर्ज मंजूर केले जाते.
३. कर्जावर विमा कंपनीने ठरविलेल्या दराप्रमाणे व्याज आकारले जाते. हे व्याज दर सहामहिन्यांनी भरावे लागते. व्याजाचा हप्ता चुकल्यास चक्रवाढ पध्दतीने व्याजावर व्याज आकारले जाते.
४. विमेदाराला आपल्या विमापत्राचे विमा कंपनीच्या नावाने बिनशर्त बेचन करावे लागते. कर्जाच्या व्याजासहित परतफेडीसाठी तारण म्हणून विमाकंपनी बेचन केलेले विमापत्र आपल्याजवळ ठेवून घेते.
५. कर्जाची संपूर्णपणे किंवा अंशतः परतफेड विमापत्राच्या मुदतीत करता येते किंवा विमा कंपनी दावा रक्कमेतून

कर्जाची व्याजासह रक्कम कापून घेऊन उरलेली रक्कम विमेदाराला/नामनिर्देशित व्यक्तीला दिली जाते.

६. अगदी लहान रक्कमेची कर्जे दिली जात नाहीत. विमेदार विमापत्राच्या मुदतीमध्ये कितीही वेळा कर्ज काढू शकतो. अतिरिक्त कर्ज मंजूर करतांना थकित व्याज, काही असल्यास, कापून घेतले जाते.
७. कर्ज मिळण्याची पध्दत सोपी असते. साध्या कागदावर अर्ज करता येतो. कर्जमंजूरी एका दिवसात मिळू शकते.
८. विमा कंपनीकडून कर्जाच्या परतफेडीची मागणी केली जात नाही. त्यामुळे विमेदाराने स्वतःला सतर्क राहून कर्जाची व व्याजाची वेळेवर परतफेड केली पाहिजे.

८. विमापत्रातील बदल :

विमापत्र घेतल्यानंतर विमेदार विमाकंपनीच्या संमतीने विमा कराराच्या अटीमध्ये काही बदल करू शकतो. सामान्यपणे विमेदार खालील प्रकारचे बदल करण्याची विनंती विमा कंपनीला करू शकतो.

विमा योजनेत/मुदतीत बदल	जादा हप्ते काढून टाकणे
विमा रक्कमेत घट	विमापत्राचे दोन/अधिक विमापत्रात विभाजन
हप्ते भरण्याच्या पध्दतीत बदल	विमापत्र नफ्यासहित किंवा नफाविरहित करणे
नावात बदल	अपघात लाभाची मागणी
नामनिर्देशनात बदल	विम्याची रक्कम हप्त्याहप्त्याने मिळण्याचा पर्याय

विमापत्रात काही दुरुस्त्या असतील तर त्या विमापत्र मिळाल्यावर लवकरच करून घेतल्या पाहिजेत.

● विमापत्रातील बदलासंबंधी पुढील गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

१. विमापत्र पूर्ण विमा रक्कमेसाठी चालू असले पाहिजे.
२. विम्याच्या मूळ करारावर परिणाम न करणारे बदल उदा. पत्त्यात बदल, नामनिर्देशनात बदल वगैरे सोडून इतर बदल विमापत्राच्या पहिल्या वर्षात करता येत नाहीत.
३. बदलामुळे विमा कंपनीची जोखीम वाढत असेल तर असे बदल करण्यास मान्यता दिली जात नाही. उदा. विम्याची मुदत वाढविणे, हप्ते भरण्याचा कालावधी वाढविणे, विमा योजना वाढीव जोखमीच्या योजनेत बदलून घेणे, वगैरे.
४. काही बदल विमापत्रावर योग्य ते पृष्ठांकन करून केले जातात. जर बदल मोठ्या स्वरूपाचे असतील तर अस्तित्वातील विमापत्र रद्द करून नवीन विमापत्र दिले जाते. उदा. विमापत्रात बदल करण्यासाठी ठराविक शुल्क आकारले जाते. मात्र चुकांची दुरुस्ती करण्यासाठी शुल्क आकारले जात नाही.

ड) वाढीव फायदे/पुरक लाभ देणाऱ्या अटी :

ह्या अटी जादा हप्त्या भरल्यावर विमेदाराला मूळ विमा संरक्षणाबरोबर काही वाढीव फायदे मिळवून देतात. त्यात प्रामुख्याने अपघाती फायदा, अपंगत्वाचा फायदा, बोनस इत्यादींचा समावेश होतो.

१. अपघाती फायदा :

विमेदार जादा हप्ते भरून मूळ विमापत्राबरोबर काही अधिक फायदे किंवा संरक्षण मिळवू शकतो. अपघाती फायदा हा त्यापैकी एक. हा फायदा घेतला तर विमेदाराला अपघातामुळे मृत्यू आल्यास विमा रक्कमेपेक्षा काही जादा रक्कम (सामान्यपणे दुप्पट) विमा कंपनीकडून मिळू शकते. यासाठी भरावा लागणारा अतिरिक्त हप्त्या कमी असतो. अपघातात झालेल्या इजेमुळे विशिष्ट दिवसांच्या आत (भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या विमापत्राबाबतीत १८० दिवसांच्या आत) विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच अपघाती फायदा मिळेल अशी अट विमा कंपनी घालू शकतात. अपघाती मृत्यूचा फायदा मिळविण्यास विमापत्र पात्र असले पाहिजे. सर्वस्वी बाहय, घातक/हिंसक किंवा दृश्य कारणामुळे अपघात घडला पाहिजे.

शारीरिक इजा अशा अपघातातून झालेली असली पाहिजे आणि ती इतर कोणत्याही कारणावर अवलंबून न राहता सर्वस्वी व प्रत्यक्षपणे विमेदाराच्या मृत्यूस कारणीभूत ठरली पाहिजे. दंगेधोपे, यादवी, युध्द, बंड, घोषित/अघोषित युध्द, शिकार, गिर्यारोहण, कोणत्याही प्रकारची शर्यत, हेतपुरस्कर स्वतःस केलेली इजा, आत्महत्या किंवा आत्महत्येचा प्रयत्न, दारूच्या किंवा मादक द्रव्याचा प्रभाव इत्यादि कारणामुळे झालेल्या मृत्यूचा अपघाती मृत्यूमध्ये समावेश होत नाही.

विमेदार युध्दात सहभागी झालेला कोणत्याही राष्ट्राच्या लष्कराच्या किंवा शस्त्रधारी सैन्याच्या सेवेत असताना किंवा कोणतेही भूदल, नौदल किंवा पोलिस दलात सेवा करताना झालेल्या अपघातामुळे मृत्यू झाल्यास तसेच कोणत्याही कायद्याचे उलंघन अपघाती मृत्यूस कारणीभूत ठरल्यास हा फायदा मिळत नाही.

हवाई उड्डाण किंवा एरोनॉटिक्समध्ये कोणत्याही हुद्यावर काम करणाऱ्या किंवा प्रत्यक्ष विमान चालू करताना किंवा विमानात कामावर असणाऱ्या कर्मचाऱ्याला मृत्यू त्या विमानास अपघात झाल्यामुळे आल्यास हा फायदा मिळणार नाही.

२. अपंगत्वाचा फायदा :

भारतीय आयुर्विमा महामंडळ काही आपल्या विमापत्रावर कोणताही जादा हप्त्या न घेता अपंगत्वाचा लाभ देते. अपघातामुळे विमेदार कायमचा अपंग झाल्यास हा लाभ मिळतो. त्यानुसार विमापत्रावरील पुढील हप्ते माफ होतात. पुरुष व स्त्रिया या दोघांनाही हा फायदा मिळू शकतो. मात्र धोक्याचा व्यवसाय, शारीरिक वैगुण्य किंवा प्रतिकूल वैयक्तिक इतिहास असणाऱ्यांना हा फायदा मिळत नाही. अपंगत्वाच्या फायद्याचे स्वरूप, मर्यादा व तो मिळविण्यासाठी पूर्ण कराव्या लागणाऱ्या तरतुदी खालीलप्रमाणे आहेत.

१. विमेदार जर अपघातामुळे पंगू होऊन उपजीविकेकरता पैसे मिळविण्यास असमर्थ ठरला तर पंगू झाल्याच्या तारखेपासून देय होणारे विमापत्रावरील पुढील सर्व हप्ते माफ होतात.

२. हा फायदा एकाच जीविताच्या पहिल्या रू. २०,००० च्या विम्यावरच फक्त मिळेल.
३. हा फायदा मिळविण्यास पात्र होण्यासाठी पंगुत्व येण्याच्या वेळी विमापत्र पूर्ण विमा रकमेसाठी चालू असले पाहिजे.
४. हा फायदा विमेदाराने त्याचे वय ७० वर्षे पूर्ण होईपर्यंत मिळू शकतो.
५. विमेदाराने आपल्या पंगुत्वाचा समाधानकारक पुरावा महामंडळाकडे १८० दिवसांच्या आत सादर केला पाहिजे.
६. पंगुत्वाचा दावा चुकीने मान्य केला आहे. असे जर केव्हाही आढळून आले तर महामंडळाने विमेदाराने तसे कळविल्याच्या तारखेनंतर विमापत्रावर लगेच होणारे पुढील सर्व हप्ते विमेदाराने भरावे लागतील आणि माफ केलेले हप्ते प्रचलित व्याजासह एक रक्कमी भरावे लागतील.

३. वाढीव अपंगुत्वाचा/पंगुत्वाचा फायदा :

विमेदाराने अपघातामुळे कायमचे पंगुत्व आल्यास पुढील हप्ते माफ होण्याचा आणि विमा रकमेइतकीच जादा रक्कम हप्त्याने मिळण्याचा लाभ जादा हप्त्या भरून मिळविता येतो. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने वाढीव पंगुत्वाच्या फायद्याबाबत खालील तरतुदी केल्या आहेत.

१. मूळ विमा रकमेएवढी जादा रक्कम मासिक हप्त्याने दहा वर्षात विभागून दिली जाईल. तथापी ही १० वर्षे संपण्यापूर्वीच विम्याचा दावा उपस्थित झाल्यास विमा रकमेबरोबर पंगुत्वाच्या लाभाच्या उरलेल्या हप्त्यांची रक्कम दिली जाईल.
२. एकाच व्यक्तीच्या आयुष्यावर सर्व विमा कंपन्यांनी दिलेल्या विमापत्रावर मिळणारी अशा प्रकारची जादा रक्कम जमेस धरता ही एकूण रक्कम रू. ५० लाखांपेक्षा जास्त होणार नाही.
३. विमापत्रावरील पुढील सर्व हप्ते माफ केले जातील.
४. पंगुत्व हे अपघाताने उद्भवलेले असले पाहिजे. तसेच ते संपूर्ण व कायम स्वरूपाचे असले पाहिजे. त्यावेळेस किंवा त्यानंतर पुढे केव्हाही विमेदाराला उपजीविकेसाठी पगार, कामाचा मोबदला किंवा फायदा मिळविण्याच्या दृष्टीने कोणतेही काम नोकरी व धंदा करणे अशक्य झाले पाहिजे.
५. अपघात झाल्यापासून १८० दिवसांच्या आत केवळ अपघातामुळेच (इतर कोणत्याही कारणामुळे नाही) पुढीलपैकी एखादी गोष्ट घडल्यास विमेदाराने कायमचे पंगुत्व आल्याचे मान्य केले जाईल. दोन्ही डोळ्यास कायमचे अंधत्व येणे किंवा दोन्ही हात मनगटापासून किंवा त्यावरील भागापासून तुटणे, दोन्ही पाय घोट्यापासून किंवा त्यावरील भागापासून तुटणे किंवा अशाच प्रकारे एक हात किंवा पाय तुटणे.
६. पंगुत्वाची संपूर्ण माहिती समाधानकारक पुराव्यासह विमा कंपनीस १८० दिवसांच्या आत कळविली पाहिजे. तसेच पंगुत्व मान्य करण्यापूर्वी किंवा मान्य केल्यानंतरही महामंडळाच्या वैद्याकीय अधिकाऱ्यास योग्य वाटेल त्याप्रकारे व वाटेल तितक्यावेळा तपासणी करूदिली पाहिजे.

४. बोनस :

विमा कंपनीच्या जबाबदारीचे मूल्यांकन केल्यानंतर लाईफ फंडामध्ये झालेल्या वाढीचा फायदा विशिष्ट प्रमाणात विमेदारांना दिला जातो. त्यास बोनस असे म्हणतात. बोनस मिळण्यासाठी विमापत्रावर काही जादा हप्ता भरावा लागतो. बोनसचा दर दरवर्षी जाहीर केला जातो. मात्र बोनसची रक्कम रोख न देता विमापत्रावर जमा करून ठेवली जाते आणि विमा दाव्याबरोबर ती दिली जाते. बोनस देण्याच्या विविध पध्दती असतात.

५. हप्ता माफीची तरतुद :

विशिष्ट घटना घडल्यानंतर विमापत्रावरील राहिलेले हप्ते माफ करण्याची तरतुद असे हया लाभाचे स्वरूप असते. विविध प्रकारच्या विमापत्रावर हा अतिरिक्त लाभ दिला जातो. मात्र त्यासाठी थोडा जादा हप्ता भरावा लागतो. वैयक्तिक विमापत्र धारकाला दुर्दैवाने पूर्णतः अपंगत्व आले तर पुढील हप्ते माफ केले जातात. त्याला अपंगत्वाचा फायदा लगेच मिळतो. तसेच विम्याची मुदत पूर्ण झाल्यावर पुन्हा विमा रक्कम बोनससह मिळते. बाल विलंबित योजनेमध्ये हा फायदा घेतला असल्यास प्रस्तावकाचा विलंबित काळात मृत्यू झाला तर पुढील हप्ते भरावे लागत नाहीत.

३.२.५ आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविणे :

प्रास्ताविक : आयुर्विमापत्र घेताना विमेदार आणि आयुर्विमा कंपनी यांच्यामध्ये जो करार झालेला असतो त्या करारातील वचनाची पूर्तता करण्याची मागणी करणे यास दावा असे म्हणतात. आशा दाव्याचे दोन प्रकार पडतात. एक म्हणजे विमापत्राची मुदत समाप्त झाल्याने आणि दुसरा म्हणजे मुदत समाप्ती पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्याने. म्हणून विमा करार पूर्ण होणे म्हणजे आयुर्विमा पत्राची रक्कम दावेदारास अदा करणे होय. ही विमा व्यावसायातील अत्यंत महत्त्वाची विक्रयोत्तर सेवा मानली जाते. आयुर्विमा पत्राची रक्कम विमेदारास अदा करणे ही उत्तम कार्यक्षम सेवा मानण्यात येते. आयुर्विम्यामध्ये विमापत्राची रक्कम ही एकतर विमाकराराची मुदत संपल्यानंतर किंवा विमापत्राची मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास देय होते. आयुर्विमा महामंडळाने विमापत्राची रक्कम अदा केल्यानंतर विमेदार आणि आयुर्विमा महामंडळ यांच्यातील विमा कराराची समाप्ती होते. आयुर्विमा व्यवसायात आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविण्याच्या दोन पद्धती आहेत त्यांची कार्यपद्धती खालीलप्रमाणे आहे.

१. मुदत समाप्तीनंतर रक्कम मिळविणे :

यास हयातीतील विमापत्राखाली विम्याची रक्कम अदा करणे असे म्हणतात. म्हणजे विमापत्राची मुदत पूर्ण होणे आणि विमेदार हयात असतो तेव्हा विमेदारास विमापत्राची रक्कम देय होते. अशी रक्कम या प्रकारात नामनिर्देशित व्यक्तीस विम्याची रक्कम दिली जात नाही. मात्र जर विमा पॉलीसी अन्य ठिकाणी कर्जासाठी तारण दिली असेल तर बेचनपत्रानुसार पॉलीसीची रक्कम अभिहस्तांकितिला दिली जाते. मुदत समाप्तीनंतर आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविण्याची पद्धत सरळ व सोपी आहे. त्यात पुढील अवस्थांचा समावेश होतो.

अ) आयुर्विमा महामंडळाकडून विमापत्राची मुदत संपणार असल्याचे कळविणे : साधारणपणे आयुर्विमा

महामंडळाकडून आयुर्विमा पत्राची मुदत संपणार असल्याची सूचना एक महिना अगोदर दिली जाते. या सूचनेमध्ये मुदत समाप्तीची निश्चित तारीख आणि विमापत्राची रक्कम मिळण्याची तारीख कळविली जाते आणि मुळ विमापत्र महामंडळाकडे सादर करण्याविषयी विनंती करण्यात येते.

ब) मूळ विमापत्र आणि डिस्चार्ज फॉर्म भरून पाठविणे : विमा कंपनीकडून विमापत्राची मुदत संपणार असल्याचे कळविल्यानंतर त्या अनुसार विमेदारास मूळ विमापॉलीसी, डिस्चार्ज फॉर्म आणि पैसे मिळविण्याची अगाऊ पोचपावती वयाच्या दाखल्याबरोबर आयुर्विमा महामंडळाच्या विभागीय कार्यालयाकडे पाठविणे.

क) पॉलीसीची रक्कम अदा करणे : वरीलप्रमाणे आयुर्विमा महामंडळास सर्व दस्तऐवज प्राप्त झाल्यानंतर. महामंडळाकडून विमेदारास रेखांकित धनादेशाने त्याच्या नोंदणीकृत पत्यावर रक्कम मुदत समाप्तीच्या तारखेस हातात पडेल अशा प्रकाराने पाठविण्याची व्यवस्था करण्यात येते.

२. विमेदाराच्या मृत्यूनंतर किंवा मुदत समाप्तीपूर्वी रक्कम देणे

जर विमेदार विमापत्राची मुदत समाप्त होण्याअगोदर मयत झाला तर त्याच्या किंवा तिच्या नामनिर्देशित केलेल्या व्यक्तीस विमापत्राची रक्कम दिली जाते. यालाच विमेदाराच्या मृत्यूनंतर किंवा मुदत समाप्तीपूर्वी रक्कम देणे असे म्हणतात. जर विमापत्राचे अभिहस्तांतरण एखाद्या ति-हाईत व्यक्तीस केले असेल तर विमापत्राची रक्कम ही अभिहस्तांतर स्विकारणाऱ्या व्यक्तीस (ति-हाईतास) मिळते. येथे एक गोष्ट लक्षात ठेवावी लागते की जर विमेदाराचा मृत्यू विमापॉलीसी सुरू झाल्याच्या तारखेपासून दोन वर्षांच्या आत झाला तर विमा कंपनीकडून गुप्तपणे विमेदाराच्या मृत्युची सखोल चौकशी करून मृत्यूची कारणे शोधण्यात येतात. साधारणपणे विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विमापत्राची रक्कम देण्याची खालील कार्यपद्धती अनुसरली जाते.

१) विमेदाराच्या मृत्युची बातमी कळविणे : ज्या व्यक्तीस विमापत्राची रक्कम मिळणार असते अशा वारसदाराने अथवा अभिहस्तांतर स्विकारणाऱ्या व्यक्तीने आयुर्विमा महामंडळाच्या विभागीय कार्यालयास विमेदाराच्या मृत्युची बातमी पत्राने कळविणे आवश्यक आहे. त्या पत्रामध्ये विमापत्राचा क्रमांक, मृत्युचा दिनांक आणि कारण नमूद करावे लागते. विमापत्राची देय रक्कम लवकरअदा करण्याच्या दृष्टीने विमापत्रक आणि कर्जासाठी विमापत्रक तारण दिले असेल तर अभिहस्तांतर करार विमाकंपनीस पाठविणे आवश्यक आहे. विमा पत्रकाची रक्कम मागणी करणारी व्यक्ती ही नामनिर्देशीत कि अभिहस्तांतर स्विकारणारी आहे हे स्पष्ट केले पाहिजे.

२) मृत्युचा पुरावा : विमापत्रकाच्या लाभार्थीनी विमेदाराच्या मृत्यूचा अधिकृत पुरावा विमा कंपनीनी विहित केलेल्या नमून्यात सादर करणे आवश्यक असते. या मृत्युच्या पुराव्यासोबत नगरपालिकेकडील मृत्यूचा दाखला, डॉक्टरांचे सर्टिफिकेट, दहन किंवा दफन सर्टिफिकेट, अपघात किंवा खून प्रकरणात पोलीस पंचनामा अहवाल, दावेदाराचे दाव्यासंबंधी स्टेटमेंट इत्यादीवरून मृत्यूचा पुरावा मिळू शकतो. तसेच विमाप्रतिनिधीचा गुप्त अहवाल देखील जोडणे आवश्यक असते. मृत्यू पुराव्यावरून विमा कंपनी मृत व्यक्ती हीच विमेदार असल्याची खात्री करून घेते. याबाबतचे सर्व नमूना फॉर्मस व्यवस्थित व पूर्ण भरून त्यावर सुयोग्य अशा

जबाबदार व्यक्तीची म्हणजे डॉक्टर, बँकमॅनेजर, प्राचार्य, अॅडव्होकेट, ग्रामपंचायतीचे सरपंच यांच्या पैकी एकाने साक्षांकित करणे आवश्यक असते. साधारणपणे खालील दस्तऐवजे ही विमेदाराच्या मृत्युचा पुरावा असतात.

अ) वादीचे लेखी निवेदन : जी व्यक्ती कायदेशीर विम्याची रक्कम मिळण्याची हक्कदार असते अशा वादी व्यक्तीने विमारक्कम मिळण्याकरीता आपले लेखी निवेदन विहित नमुन्यामध्ये सादर करावे लागते. यामध्ये त्याचे नांव, व्यवसाय, वय, कायमचा पत्ता, मृत्यू पावलेल्या विमेदाराशी असणारे नाते संबंध, विमेदाराच्या मृत्युची संपूर्ण माहिती, त्याचे आजारपण, औषधोपचाराची माहिती मागील तीन वर्षांची, डॉक्टरांचे नांव, हॉस्पिटलचे नाव, आजारपणाचे स्वरूप उपचारांची माहिती व तारीख इत्यादीचा तपशील द्यावा लागतो. कारण अंतिमता वादीलाच यावरील प्रत्येक बाबीसंबंधी उद्भवणाऱ्या शंकांचे निरसन करून सत्य माहिती द्यावी लागते.

ब) वैद्यकीय उपचार करणाऱ्या डॉक्टरांचे सर्टिफिकेट : मृत्यू पावलेल्या विमेदाराच्या आजारपणामध्ये अखेरच्या वेळी वैद्यकीय उपचार करणाऱ्या डॉक्टरांचे प्रमाणपत्र सादर करावे लागते. यामध्ये मृत्यू पावलेल्या विमेदाराचे नाव, व्यवसाय, पत्ता आणि वय याची माहिती असते. मृत्यूच्या प्राथमिक आणि मुख्य कारणव्यतिरिक्त आजारपणाची पार्श्वभूमी, पहिल्यांदा रोगाचे निदान केंव्हा झाले, उपचार कोणी केले, विमेदाराच्या सवयी कोणत्या होत्या, अन्य वैद्यकीय अधिकाऱ्यांनी कोणते उपचार केले, शवविच्छेदनाचा अहवाल, इ. ची माहिती द्यावी लागते. जर नैसर्गिक कारणाशिवाय खून, अपघात, आत्महत्या यासारख्या कारणांनी विमेदाराचा मृत्यू झाला असेल तर पोलीस पंचनामा अहवाल सादर करावा लागतो. याशिवाय नगरपालिकेतील मृत्युंच्या नोंदणीचे प्रमाणपत्र, पोलीस पाटलाचा रिपोर्ट सादर करावा लागतो.

क) दहन किंवा दफन प्रमाणपत्र : विमेदाराच्या धर्मानुसार ज्या दफनभूमीमध्ये दफन करण्यात आले किंवा ज्या ठिकाणी दहन करण्यात आले तेथील जबाबदार प्रमुख अधिकाऱ्याचे दहन किंवा दफन प्रमाणपत्र सादर करावे लागते. यामध्ये दफन/दहन केल्याचे गाव, स्मशान भूमीचे नांव इत्यादीचा तपशील असावा लागतो.

ड) ओळखपत्र : असे ओळखपत्र हे विमेदारास ओळखत असलेल्या जबाबदार अशा व्यक्तीने स्वतःच्या स्वाक्षरीने देणे आवश्यक आहे. मात्र अशी व्यक्ती ही विमेदाराशी व विमा रकमेवर हक्क सांगणाऱ्या व्यक्तीशी संबंधित नसली पाहिजे. मात्र अशा व्यक्तीने विमेदाराचा मृत्यू झाल्यानंतर त्याचा मृतदेह पाहिलेला असावा ही अट आहे.

इ) मालकाचे प्रमाणपत्र : विमेदार मृत्युसमयी ज्या ठिकाणी नोकरीस होता त्या संस्थेच्या मालकाचे प्रमाणपत्र विमेदाराच्या वारसदाराने सादर करावे लागते. यामध्ये मृत विमेदाराच्या मागील तीन वर्षातील नोकरीबाबतची माहिती, विमेदार शेवटी केंव्हा हजर होता, त्याच्या आजारपणाची पहिली तक्रार केंव्हा नोंदविण्यात आली. आजारपणाच्या काळात त्याने घेतलेल्या किरकोळ वैद्यकीय आणि अर्जितरजा यांची माहिती, आणि विमेदार मृत झाल्याची माहिती केंव्हा व कोणाकडून मिळाली याचा तपशील महामंडळाकडे उपलब्ध असणाऱ्या छापील फॉर्ममध्ये प्रमाणपत्र द्यावे लागते.

३. **विमाप्रतिनिधीचा गोपनीय अहवाल :** वरीलप्रमाणे पाच फॉर्म प्राप्त झाल्यानंतर विमा महामंडळ, विमाप्रतिनिधीस याबाबत सविस्तर चौकशी करून आपला स्वतंत्र गोपनीय अहवाल सादर करण्यास सांगते. विमा प्रतिनिधीच्या गोपनीय अहवालामध्ये विमेदाराच्या मृत्यूची तारीख, मृत्यूचे ठिकाण, मृत्यूची कारणे, मृत्यू आला त्यावेळची स्थिती, व सदरची माहिती प्राप्तीचा मार्ग इत्यादी तपशीलाचा समावेश असतो. असा गोपनीय अहवाल मागविण्याचे मुख्य कारण म्हणजे विमेदाराच्या वारसाने विमेदाराच्या मृत्युबाबत दिलेल्या माहितीची सत्यता पडताळून पाहणे होय.

४. **वयाचा पुरावा :** विमापत्र घेताना विमेदाराने आपल्या वयाचा दाखला दिला असेल तर तो ग्राह्य मानण्यात येतो. परंतु जर वयाचा दाखला सादर केला नसेल तर, वयाचा पुरावा मान्य होईल असा खालीलपैकी एक दाखला सादर करावा लागतो.

१. नगरपालीका किंवा महानगरपालीका यांच्याकडील जन्म-मृत्यूच्या नोंदीचा प्रमाणित उतारा.
२. ख्रिश्चन समाजामध्ये मुलांच्या नामकरणाच्या विधीच्या वेळी केलेल्या नोंदणीचा प्रमाणित उतारा ज्यामध्ये जन्मतारखेचा व वयाचा उल्लेख असला पाहिजे.
३. शाळा सोडल्याचा दाखला ज्यात वय किंवा जन्मतारीख नोंदविलेली असावी.
४. सरकारी नोकराबाबत प्रमाणित सेवा पुस्तकातील नोंदीचा उतारा.
५. जन्माच्यावेळी किंवा त्यानंतर ताबडतोब तयार करण्यात आलेली जन्मपत्रिका.

५. **वारसा हक्कपत्र :** विमेदाराने विमापत्र घेताना आपल्या पश्चात विमापत्राची रक्कम कोणास मिळावी अशा व्यक्तीच्या नावाचे नामनिर्देशन केले असेल तर किंवा विमापत्र घेतल्यानंतर महामंडळास नामनिर्देशीत व्यक्तीचे नाव कळविले असेल तर विमा कंपनी अशा नामनिर्देशीत व्यक्तीचा रक्कमेवरील हक्क मान्य करते. परंतु विमेदाराने नामनिर्देशन केले नसेल तर त्याच्या पश्चात विमारक्कमेवर हक्क सांगणाऱ्या वारसदारांनी न्यायालयाकडून मृत विमेदाराचे आपण वारस आहोत असे प्रमाणपत्र प्राप्त करून विमा रक्कमेवरील हक्काबाबतचे प्रमाणपत्र महामंडळास सादर करावे लागते.

६. **डिस्चार्ज फॉर्म भरून देणे :** वरीलप्रमाणे कागदपत्राची पूर्तता झाल्यानंतर ताबडतोब महामंडळाकडून वादीला डिस्चार्ज फॉर्म दिला जातो. वादीने तो डिस्चार्ज फॉर्म भरून त्यावर स्वतःची, एका लायक व्यक्तीची आणि न्यायाधिशाची सही घेवून महामंडळाकडे सादर करावा लागतो.

७. **विमापत्राचे पैसे देणे :** महामंडळास डिस्चार्ज फॉर्म प्राप्त झाल्यानंतर सर्व कायदेशीर बाबींची पूर्तता झाली आहे याची खात्री करून वारस व्यक्तीच्या नांवे विमा रक्कमेचा रेखांकित धनादेश काढते व तो वारसाच्या नोंदणकृत पत्त्यावर रजिस्टर पोस्टाने/स्पीड पोस्टाने पाठविला जातो. विमापत्राचे पैसे रोखीने कधीही अदा केले जात नाहीत.

आपली प्रगती तपासा

आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविणे

- मुदत समाप्तीनंतर विमापत्राची रक्कम मिळविणे ● विमेदाराच्या मृत्यूनंतर/मुदत समाप्तीपूर्वी रक्कम मिळविणे
- महामंडळाकडून विमापत्राची मुदत संपणार असल्याचे कळविणे
- विमेदाराच्या मृत्यूची बातमी कळविणे
- मृत्यूचा पुरावा
- मूळ विमापत्र व डिस्चार्ज फॉर्म भरून पाठविणे
- विमा प्रतिनिधीचा गोपनीय अहवाल
- विमापत्राची रक्कम अदा करणे
- वयाचा पुरावा
- वारसा हक्क पत्र
- डिस्चार्ज फॉर्म भरून देणे
- विमापत्राचे पैसे देणे

३.३ सारांश :

आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याशी संबंधित विमा असतो. आयुर्विमा करारामुळे विमेदाराला विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी मृत्यू आल्यास त्याच्या वारसाला विम्याचे पैसे मिळतात. त्यामुळे विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त होते. तर मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदाराला पैसे मिळाल्याने त्यास म्हातारपणासाठी तरतूद करणे, मुलांचे शिक्षण, लग्न अशा विशेष गरजा भागविणे शक्य होते. थोडा जादा हप्ता भरून अपघाती फायदा, अपंगत्वाचा फायदा, गंभीर आजारपण लाभ असे अतिरिक्त लाभ/फायदे मूळ विमापत्राबरोबर घेता येतात. त्यामुळे आयुर्विमा संरक्षणाची व्याप्ती वाढते. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबरच गुंतवणुकीचा घटकही महत्वाचा असतो.

आयुर्विम्याचे माणसाच्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण, वृद्धापकाळासाठी तरतूद, सक्तीची बचत, गुंतवणुकीचे साधन, करसवलत, मुलांच्याप्रती कर्तव्याचे पालन, आजारपण, अपघाती मृत्यू, पंगुत्व अशा विशेष गरजांची पूर्तता, कर्जफेडीची व्यवस्था, अडचणीच्या काळात कर्ज काढण्याची सुविधा अशा अनेक कारणामुळे आयुर्विम्यास पर्याय नाही. व्यवसाय सातत्य, कर्मचारी कल्याण, अतिमहत्वाच्या व्यक्तींचा विमा, अशा फायद्यामुळे व्यवसाय जगताला आयुर्विमा महत्वाचा वाटतो. अर्थव्यवस्थेच्या जलद विकासात आयुर्विमा लक्षणीय भूमिका बजावितो. भांडवल पुरवठ्यात वाढ, पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी अर्थसहाय्य, औद्योगिककरणाला चालना अशा मार्गांनी आयुर्विमा उद्योग देशाच्या आर्थिक विकासाला मोठे योगदान देतो. आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या दुर्बल घटकाला शेतकरी, भूमिहीन कामगार, कारागीर, यांना सवलतीच्या दरात विमा संरक्षण पुरवून आयुर्विमा उद्योग आपली सामाजिक जबाबदारी पार पाडतो. समाजाला आर्थिक स्वास्थ्य व सुरक्षितता मिळवून देतो.

आयुर्विमा उतरविताना प्रत्येक व्यक्तीला विमा कंपन्यांची कार्यपध्दती समजाऊन घ्यावी लागते. आज देशात भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि १५ खाजगी कंपन्या आयुर्विमा व्यवसायात कार्यरत आहेत. आयुर्विमा उतरण्याच्या त्यांच्या कार्यपध्दतीत थोडाफार फरक असू शकतो. परंतु सर्वसाधारणपणे ह्या कार्यपध्दतीत विमा कंपनीची निवड करणे, प्रस्तावअर्ज भरणे, वयाचा पुरावा सादर करणे. आवश्यकतेनुसार वैद्यकीय तपासणी करणे, विमा प्रतिनिधीने गोपनीय अहवाल देणे, प्रस्तावाची छाननी करणे. प्रस्ताव अर्जावर निर्णय घेणे, प्रस्ताव स्वीकृती कळविणे, पहिला विमा हप्ता भरणे आणि विमापत्र देणे अशा टप्प्यांचा समावेश होतो. आयुर्विमा उतरविताना प्रस्तावकाने विमा कंपन्यांच्या योजना, अतिरिक्त फायदे, हप्त्याची रक्कम यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून आपल्या गरजा भागविणारी योजना निवडली पाहिजे. विमा योजनेच्या अटी काय आहेत हे विमा प्रतिनिधीकडून जाणून घेतले पाहिजे. सामान्यपणे आयुर्विमा पत्राच्या अटी व विशेषाधिकारांचे विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट करणाऱ्या अटी, विमा संरक्षणाची व्याप्ती मर्यादित करणाऱ्या अटी, विमा फायद्यांमध्ये भर घालणाऱ्या अटी आणि वाढीव फायदे/लाभ देणाऱ्या अटी असे चार गटात वर्गीकरण केले जाते.

३.४ महत्वाच्या संज्ञा :

- **आयुर्विमा :** व्यक्तीच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना घडल्यानंतर एक निश्चित रक्कम देणारा विमा प्रकार.
- **परिपक्वता दावा :** विम्याची मुदत संपल्यानंतर विमेदाराने विमा रक्कम मिळविण्यासाठी केलेला दावा.
- **मृत्यू दावा :** विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विमा रक्कम मिळविण्यासाठी केलेला दावा.
- **सोड किंमत :** मुदतीपूर्वी विमापत्र विमा कंपनीस परत केल्यावर मिळणारी रोख रक्कम.
- **हप्त्यामुक्त किंमत :** विशिष्ट मुदतीनंतर हप्ते भरण्याचे थांबविल्यानंतर विमापत्राची कमी केली जाणारी रक्कम.
- **नामनिर्देशन :** विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विमा रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे नमूद करण्याची व्यवस्था.
- **अभिहस्तांकन/बेचन :** विमापत्रावरील अधिकार, मालकी व हितसंबंध दुसऱ्या व्यक्ती/संस्थेकडे हस्तांतरीत करण्याची प्रक्रिया.

३.५ स्वाध्याय :

अ) खालील दिलेल्या पर्यायातून योग्य पर्याय निवडून त्या पुढे (✓) अशी खूण करा.

१. आयुर्विमा मृत्यूची जोखीम

अ) टाळू शकतो

क) टाळू शकत नाही

क) दूर करू शकतो

ड) कमी करू शकतो

२. मुदतीपूर्वी विमापत्र विमा कंपनीस परत केल्यावर मिळणारी रोख रक्कम म्हणजे.
- अ) हसामुक्त किंमत क) विमा रक्कम
ब) सोड किंमत ड) बोनस
३. मासिक हसा भरण्यासाठी दिलेली सवलतीची मुदत इतक्या दिवसांची असते.
- अ) ७ क) ३०
ब) १५ ड) ५
४. विमापत्र हसामुक्त होण्यासाठी किमान वर्षांचे हप्ते भरावे लागतात.
- अ) २ क) ३
ब) ४ ड) ५
५. विमापत्राची मुदत संपल्यानंतर केल्या जाणाऱ्या दाव्यास म्हणतात.
- अ) पक्कता दावा क) अपघाती दावा
ब) मृत्यू दावा ड) या पैकी काही नाही
६. ही विमापत्राचे संरक्षण मर्यादित करणारी एक अट आहे.
- अ) जोखमीचे व्यवसाय क) अपंगत्व
ब) अपघाती मृत्यू ड) सवलतीची मुदत

ब) खालील विधाने चूक की बरोबर ते सांगा.

१. आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे. चूक/बरोबर
२. नामनिर्देशनामुळे विमेदाराचे विमापत्रावरील अधिकार नष्ट होतात. चूक/बरोबर
३. विमापत्राची सोडकिंमत विम्याची मुदत संपल्यानंतर दिली जाते. चूक/बरोबर
४. अपंगत्वाचा लाभ मिळविण्यासाठी विमेदाराला कायम स्वरूपाचे अपंगत्व आले पाहिजे. चूक/बरोबर
५. कोणाही व्यक्तीच्या आयुष्याचा विमा उतरता येतो. चूक/बरोबर

क) दीर्घोत्तरी प्रश्न

१. आयुर्विम्याचा अर्थ व महत्व स्पष्ट करा.
२. आयुर्विमापत्र घेण्याच्या पध्दतीने वर्णन करा.
३. आयुर्विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट करणाऱ्या अटी विशद करा.

४. आयुर्विमापत्राची रक्कम मिळविण्याची कार्यपध्दती स्पष्ट करा.

ड) टीपा लिहा.

१. वयाचा पुरावा
२. आयुर्विमापत्राचे अभिहस्तांकन
३. अपघाती फायदा
४. पंगुत्वाचा फायदा
५. सवलतीचे दिवस
६. बंद पडलेल्या विमापत्राचे पुनरुज्जीवन
७. सोड किंमत
८. हप्तामुक्त विमापत्र
९. विमापत्रातील बदल

३.६ संदर्भ पुस्तके

१. M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance
२. Kothari and Bahl - Principles and Practice of Insurance
३. Insurance Institute of India. आयुर्विमा
४. पाटील व्ही. एस., शहा एन. व्ही : विमाशास्त्र
५. H. Narayanan : Indian Insurance A Profile.

भारतातील आयुर्विमा व्यवसाय

अनुक्रमणिका :

४.० उद्दिष्टे

४.१ प्रस्तावना

४.२ विषय विवेचन

४.२.१ खाजगीकरणानंतर भारतातील आयुर्विमा व्यवसायात झालेली वृद्धी

४.२.२ आयुर्विमा महामंडळ आणि खाजगी आयुर्विमा यांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन

४.२.३ विमा नियामक विकास प्राधिकरण कायदा, १९९९

४.२.४ विमा नियामक विकास प्राधिकरण : संरचना, संघटन व कार्ये

४.३ सारांश

४.४ पारिभाषिक शब्द

४.५ स्वयंअध्ययन प्रश्न

४.६ अधिक वाचनासाठी संदर्भ

४.० उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना खालील गोष्टींबाबत माहिती होईल.-

- विमा व्यवसायाच्या खाजगीकरणाची पार्श्वभूमी लक्षात येईल.
- खाजगीकरणानंतर आयुर्विमा व्यवसायात झालेली वृद्धी अवगत होईल.
- आयुर्विमा महामंडळाच्या व खाजगी कंपन्यांच्या कामगिरीची माहिती होईल.
- विमा नियामक विकास प्राधिकरण कायदा व त्याचे संघटन याबाबत माहिती मिळेल.
- विमा नियामक विकास प्राधिकरणाची संरचना व कार्ये कळतील.

४.१ प्रस्तावना :

भारतामध्ये आयुर्विमा व्यवसाय हा प्रामुख्याने आयुर्विमा महामंडळाची मक्तेदारी राहिला आहे. सर्वप्रथम खाजगी कंपनी म्हणून स्थापन झालेल्या आयुर्विमा महामंडळाचे स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.

१९५६ मध्ये आयुर्विमा कायदा संमत करून आयुर्विमा व्यवसाय करणाऱ्या सर्व खाजगी कंपन्यांचे राष्ट्रीयीकरण करून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. त्यानंतर मल्होत्रा समितीच्या शिफारसीवर १९९९ मध्ये विमा नियामक विकास प्राधिकरण स्थापन करण्यात आले. विमा व्यवसायाचे खाजगीकरण करण्यात येवून व्यवसाय खाजगी कंपन्यांना खुला करण्यात आला. आजमितीस भारतीय आयुर्विमा महामंडळ या राष्ट्रीयकृत संस्थेव्यतिरिक्त २० हून अधिक खाजगी कंपन्या या व्यवसायात कार्यरत आहेत.

४.२ विषय विवेचन :

४.२.१ खाजगीकरणानंतर भारतातील आयुर्विमा व्यवसायात झालेली वृद्धी :

१९५६ साली राष्ट्रीयीकरण झाल्यानंतर आयुर्विमा महामंडळाने मोठ्या प्रमाणावर विस्तार वाढविला. परंतु विमा क्षेत्रात खऱ्या अर्थाने वेगवान वृद्धी १९९० नंतर म्हणजेच भारताने जागतिकीकरणाचे धोरण स्वीकारल्यानंतर झाली. विमा नियामक प्राधिकरणाच्या स्थापनेनंतर (१९९९) या क्षेत्रामधील नियंत्रण अधिक व्यापक झाले. आज भारतामध्ये २३ खाजगी व १ सार्वजनिक अशा २४ कंपन्या आयुर्विमा क्षेत्रात कार्यरत आहेत. तसेच विमा व्यवसाय करणाऱ्या प्रतिनिधींची संख्या गेल्या वीस वर्षात ४ लाखावरून सुमारे २४ लाखावर पोहोचली आहे. आयुर्विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांच्या कार्यालयांची संख्या याच कालावधीत दोन हजारावरून १० हजारापर्यंत पोहोचली. आयुर्विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांचे भागभांडवल याच दरम्यान रु. १६०० कोटींवरून सुमारे रु. ३० हजार कोटींपर्यंत पोहोचले आहे. व्यवसाय वृद्धीच्या बाबत नवीन विमापत्र प्रामुख्याने महत्त्वाची गणली जातात. गेल्या २० वर्षात विमापत्राच्या संख्येमध्ये २ कोटींवरून २७५ कोटी इतकी वाढ झाली आहे. या विमापत्रांच्या माध्यमातून संकलित झालेला हप्ता (Premium) सुद्धा मोठ्या प्रमाणात वाढल्याचे दिसते. ढोबल संकलन रु. ५०,०००/- कोटी वरून रु. ५ लाख कोटीपर्यंत वाढल्याचे दिसते. या सर्व कंपन्यांनी मिळवलेला नफा रु. ८०० कोटींवरून रु. ८००० कोटी पर्यंत जाऊन पोहोचला आहे.

४.२.२ भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि खाजगी आयुर्विमा कंपन्यांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन :

भारतामध्ये सन १९९० नंतर उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरणाचे वारे वाहू लागले. अर्थातच विमा क्षेत्रसुद्धा याला अपवाद नव्हते. सरकारी हस्तक्षेप कमी करून विविध क्षेत्रांमध्ये खाजगी कंपन्यांना परवानगी देण्यात आली. विमाक्षेत्रात दबदबा असलेल्या भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची (LIC) मक्तेदारी सुद्धा याच धोरणामुळे हळूहळू कमी झालेली दिसते. विमा नियमन आणि विकास प्राधिकरण ही यंत्रणा १९९९ मध्ये अस्तित्वात आली. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाव्यतिरिक्त असंख्य कंपन्या त्यामुळे या क्षेत्रात आल्या.

● भारतीय आयुर्विमा क्षेत्रातील कंपन्या :

आज भारतामध्ये आयुर्विमा क्षेत्रात २४ कंपन्या कार्यरत आहेत. त्यापैकी आयुर्विमा महामंडळ (LIC) ही एकमेव सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपनी असून इतर सर्व कंपन्या एकतर खाजगी किंवा सरकारी कंपन्यांच्या/बँकांच्या बरोबर भागीदारी करून स्थापन झालेल्या खाजगी कंपन्या आहेत. काही कंपन्या या परकीय विमा कंपन्यांशी भागीदारी करून अस्तित्वात आलेल्या आहेत. खाजगी क्षेत्रातील विमा कंपन्या खालीलप्रमाणे -

**तक्ता क्र. १ आयुर्विमा कंपन्यांनी गोळा केलेला एकूण विमा हप्ता
(Total Life Insurance Premium)**

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र		खाजगी क्षेत्र		एकूण	
	विमा हप्ता (रु.)	वाढीचा दर %	विमा हप्ता (रु.)	वाढीचा दर %	विमा हप्ता (रु.)	वाढीचा दर %
२०१०-११	२०३४७३.४०	९.३५	८८१६५.२४	११.०८	२९१६३८.६४	९.८७
२०११-१२	२०२८८९.२८	-०.२९	८४१८२.८३	-४.५२	२८७०७२.११	-१.५७
२०१२-१३	२०८८०३.५८	२-९२	७८३९८.९१	६.८७	२८७२०२.४९	०.०५
२०१३-१४	२३६९४२.३०	१३.४८	७७३५९.३६	१.३३	३१४३०.६६	९.४४
२०१४-१५	२३९६६७.६५	१.१५	८८४३३.४९	१४.३२	३२८१०१.१४	४.३९

(स्रोत : आय.आर.डी.ए. वार्षिक अहवाल (आकडे रु. कोटीत))

वरील आकडेवारीचा विचार करता भारतातीय आयुर्विमा क्षेत्राद्वारे गोळा केल्या जाणाऱ्या विमा हप्त्यामध्ये सार्वजनिक क्षेत्राचा एकाधिकार असल्याचेच चित्र दिसते. खाजगी क्षेत्राने गोळा केलेल्या एकूण विमा हप्त्यांपेक्षा दुपटीने जास्त प्रमाणात आयुर्विमा महामंडळाने विमा हप्ता गोळा केल्याचे दिसते. मात्रयासाठी जर २००३-०४ सालापासून उपलब्ध आकडेवारीकडे पाहिले असता खाजगी क्षेत्राने सदर निकषात जोरदार मुसंडी मारल्याचे दिसेल. दोन्ही क्षेत्रांचा एकत्रित विचार करता विमा हप्ता वाढीचा दर २०११-१२ ते २०१२-१३ या वर्षात नकारात्मक चिचि दर्शवितो आहे. मात्र मागील दोन वर्षात तो पुन्हा वाढीला लागल्याचे चित्र दिसते आहे, ज्यातही मागील वर्षाच्या आकडेवारीनुसार खाजगी क्षेत्राने चांगली प्रगती नोंदविल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. २ : बाजारातील हिस्सा (Market share)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)
२००५-०६	८५.७५	१४.५
२००६-०७	८१.९०	१८.१०
२००७-०८	७४.३९	२५.६१
२००८-०९	७०.९२	२९.०८
२००९-१०	७०.१०	२९.९०
२०१०-११	६९.७७	३०.२३

२०११-१२	७०.६८	२९.३२
२०१२-१३	७२.७०	२७.३०
२०१३-१४	७५.३९	२४.६१
२०१४-१५	७३.०५	२६.९५

(स्रोत आय.आर.डी.ए. वार्षिक अहवाल)

बाजारातील हिश्याचा विचार करता २०१४-१५ मध्ये आयुर्विमा महामंडळाचा बाजार हिस्सा ७३.०५% इतका होता तर खाजगी क्षेत्राचा हिस्सा २६.९५% होता. २०१३-१४ शी तुलना करता सार्वजनिक क्षेत्राचा हिस्सा घटला असून खाजगी क्षेत्राचा वाढला आहे. उपलब्ध सर्व आकडेवारीकडे पाहता सार्वजनिक क्षेत्र आपला बाजार हिस्सा ७०% पर्यंत स्थिर ठेवण्यात सन २०१०-११ सोडता यशस्वी झाले आहे, तर खाजगी क्षेत्र आपला हिस्सा वाढविताना दिसत आहे. सन २००५-०६ चा आकडेवारी संदर्भ घेता खाजगी आयुर्विमा क्षेत्र वेगाने प्रगती करते आहे असे म्हणता येईल.

तक्ता क्र. ३ नवीन जारी आयुर्विमा पत्र (New Life Insurance Policy Issued)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र		खाजगी क्षेत्र		एकूण	
	विमा हप्ता संख्या	वाढीचा दर %	विमा हप्ता संख्या	वाढीचा दर %	विमा हप्ता संख्या	वाढीचा दर %
२००३-०४	२६९.६८	--	१६.५८	--	२८६.२६	--
२००४-०५	२३९.७८	११.०९	२२.३३	३४.६८	२६२.११	-८.४४
२००५-०६	३१५.९०	३१.७५	३८.७१	७३.३५	३५४.६१	३५.२९
२००६-०७	३८२.२९	२१.०२	७९.२२	१०४.६५	४६१.५१	३०.१५
२००७-०८	३७६.१२	-१.६१	१३२.६१	६७.३९	५०८.७३	१०.२३
२००८-०९	३५९.१२	-४.५२	१५०.११	३.२०	५०९.२४	०.१०
२००९-१०	३८८.६३	८.२१	१४३.६२	-४.३२	५३२.२५	४.५२
२०१०-११	३७०.३८	-४.७०	१११.१४	-२२.६२	४८१.५२	-९.५३
२०११-१२	३५७.५१	-३.४७	८४.४२	-२४.०४	४४१.९३	-८.२२
२०१२-१३	३६७.८२	२.८८	७४.०५	-१२.२८	४४१.८७	-०.०१
२०१३-१४	३४५.१२	-६.१७	६३.६०	-१४.११	४०८.७२	-७.५०
२०१४-१५	२०१.७१	-४१.५५	५७.३७	-९.७९	२५९.०८	-३६.६१

(स्रोत : आय.आर.डी.ए. वार्षिक अहवाल - (आकडेवारी लाखात)

आयुर्विमा क्षेत्राद्वारे जारी केलेल्या नव्या विमापत्रांचा विचार करता सार्वजनिक क्षेत्र अथवा आयुर्विमा क्षेत्राची कामगिरी अत्यंत निराशाजनक दिसून येते. उपलब्ध आकडेवारी पाहता सदर क्षेत्राने नकारात्मक वाढ जास्त दर्शविली आहे. सन २०१४-१५ ची आकडेवारी पाहता -४१.५५% ही विमापत्रे जारी करण्यातील झालेली घट चिंताजनक आहे. काजगी क्षेत्राचा विचार करता सन २००८-०९ पर्यंत सकारात्मक असणारा वाढीचा दर त्यानंतर मात्र नकारात्मक झाला आहे. सन २०१३-१४ व २०१४-१५ चा विचार करता हा दर अनुक्रमे -१४.११% व -९.७९% आहे. तरीही त्यात सुधारणा झालेली आहे. संबंधित एकत्रित आकडेवारी विचारात घेता नव्याने विमापत्रे जारी होण्याचा नकारात्मक कलच स्पष्ट दिसून येतो. सदर दरात २०१३-१४ पासून -७.५०% ते २०१४-१५ मध्ये -३६.६१% अशी झालेली नकारात्मक वाढ चिंताजनक आहे.

तक्ता क्र. ४ आयुर्विमा कार्यालय संख्या (Number of Life Insurance Offices)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र	खाजगी क्षेत्र	एकूण	वाढीचा दर %
२००३-०४	२१९६	४१६	२६१२	--
२००४-०५	२१९७	८०४	३००१	१४.८९
२००५-०६	२२२०	१६४५	३८६५	२८.७९
२००६-०७	२३०१	३०७२	५३७३	३९.०२
२००७-०८	२५२२	६३९१	८९१३	६५.८८
२००८-०९	३०३०	८७८५	११८१५	३२.५६
२००९-१०	३२५०	८७६८	१२०१८	१.७२
२०१०-११	३३७१	८१७५	११५४६	-३.९३
२०११-१२	३४५५	७७.१२	१११६७	-३.२८
२०१२-१३	३५२६	६७५९	१०२८५	-७.९०
२०१३-१४	४८३९	६१९३	११०३२	७.२६
२०१४-१५	४८७७	६१५६	११०३३	(०.००९)

(स्रोत : आयआर.डी.ए. वार्षिक अहवाल)

देशात आयुर्विमा क्षेत्राचा वेगाने विकास होण्यासाठी सदर सेवा पुरवठा केंद्राची संख्या महत्त्वाची ठरते. सदर सेवा उपलब्धतेच्या किाणात वाढ म्हणजेच जास्तीतजास्त भौगोलिक क्षेत्र व लोकसंख्येला आयुर्विमा क्षेत्राच्या कक्षेत आणणे होय. आकडेवारी पाहता सन २००३-०४ ते २००८-०९ या वर्षात देशातील आयुर्विमा

कार्यालयाच्या संख्येत वेगाने वाढ झालेली दिसून येते. ज्यामध्ये खाजगी क्षेत्राने भरीव योगदान दिलेले दिसते आहे. खाजगी क्षेत्राच्या कार्यालय संख्येत सन २००३-०४ ते २००८-०९ या वर्षात साधारणतः प्रतिवर्षी दुपटीने वाढ झालेली दिसते आहे. याचवेळी सार्वजनिक क्षेत्रातील कार्यालयांची संख्या स्थिर दराने वाढते आहे. सदर आकडेवारीनुसार भारतात सन २०१४-१५ या वर्षात एकूण ११०३३ इतकी आयुर्विमा कार्यालये कार्यरत होती. सदर आकडेवारीचा विचार करता खाजगी क्षेत्राचे व्यवसाय जाळे वेगाने वाढविण्याची धडपड स्पष्टपणे दिसून येते आहे.

तक्ता क्र. ५ आयुर्विमा क्षेत्रातील गुंतवणूक (Investment of Life Insurance Sector)

(रक्कम कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र	खाजगी क्षेत्र	एकूण	वाढीचा दर %
२००३-०४	३४७९५९	४६६६	३५२६२५	--
२००४-०५	४१८२८९	१०१६३	४२८४५२	२१.५०
२००५-०६	४६३७७१	२३३८०	४८७१५१	१३.७०
२००६-०७	५५९२०१	४४९७९	६०४१८०	२४.०२
२००७-०८	६७८४०३	८७५६७	७६५९७०	२६.७८
२००८-०९	७९९५९३	११६७७२	९१६३६५	१९.६३
२००९-१०	९९२३३१	२२०१२८	१२१२४५९	३२.३१
२०१०-११	११४८५८९	२८१५२९	१४३०११८	१७.९५
२०११-१२	१२६९०७०	३१२१८८	१५८१२५८	१०.५७
२०१२-१३	१४०२९९१	३४१९०३	१७४४८९४	१०.३५
२०१३-१४	१५७४२९६	३८३१६९	१९५७४६६	१२.१८
२०१४-१५	१७८६३१२	४६१२१०	२२४७५२२	१४.८९२

(स्रोत : आय.आर.डी.ए. वार्षिक अहवाल)

आयुर्विमा क्षेत्राच्या विकास व वाढीसाठी सदर क्षेत्रात गुंतवणूक होणे आवश्यक आहे. वरील आकडेवारी विचारात घेता सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रांद्वारे सातत्याने सदर क्षेत्रात वाढीव गुंतवणूक केली जात असल्याचे सकारात्मक चित्र दिसते आहे. सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रांद्वारे होणाऱ्या गुंतवणूकीमधील अंतरसुद्धा वेगाने कमी होत चालल्याचे सदर आकडेवारीवरून दिसते आहे. सदर क्षेत्रातील एकत्रित गुंतवणूकीचा विचार करता सन २०१४-१५ साली सदर गुंतवणूक २२४७५२२ कोटी रुपये इतकी होती. जिच्यात मागील वर्षीचा विचार करता १४.८९% वाढ झाल्याचे दिसून येत आहे.

१४

तक्ता क्र. ६ : अदा भांडवल / कामकाज खर्च / भागधारक परतावा
(Paid up Capital Operating Expenses, Return to shareholders)

		२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५
अदा	सार्वजनिक क्षेत्र	५	१००	१००	१००	१०
भांडवल	खाजगी क्षेत्र	२३६५.८५	२४८३१.९२	२५४१८.७३	२५८३८.५१	२६१४४.१४
रु. कोटीत	एकूण	२३६६१.८५	२४९३१.९२	२५५१८.७३	२५९३८.५१	२६२४४.१४
कामकाज	सार्वजनिक क्षेत्र	१६९८०.२८	१४९१४.४०	१६७०७.६६	२३७६०.७०	२२३९५.४५
भांडवल	खाजगी क्षेत्र	१५९६२.०२	१४७४१.७०	१४८४४.७०	१३७०४.७१	१४४६६.१४
रु. कोटीत	एकूण	३२९४२.३०	२९६५६.१०	३१५२.३७	३७४६५.४१	३६८६१.५९
एकूण कामकाज खर्चाचे एकूण विमा हप्त्याशी गुणोत्तर		१.३०%	१०.३३%	१०.९९%	११.९२%	११.२३%
भागधारक	सार्वजनिक क्षेत्र	११३८	१२८१	१४३६	१६३४	१८०३
परतावा	खाजगी क्षेत्र	--	६१०	११५६	१७२३	१४३४
लाभांश	एकूण	--	१८९१	२५९२	३३५७	३२३७
रु. कोटीत						

(स्रोत : आय.आर.डी.ए. वार्षिक अहवाल.)

अदा भांडवल : सार्वजनिक क्षेत्रातील आयुर्विमा महामंडळाचे भांडवल हे सरकारने सन २०१०-११ मध्ये ९५ कोटी रुपये भर घालून १०० कोटी रुपये केले. त्याच वेळी खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांच्या भांडवलाची गुंतवणुकीमध्ये सातत्याने वाढ होत असताना दिसून येत आहे. व्यवसायास उपलब्ध संधी घेणे व व्यवसाय विस्तार हेतूने खाजगी कंपन्यांकडून या क्षेत्रातील भांडवली गुंतवणूक वाढविली जात असल्याचे दिसून येत आहे.

कामकाज खर्च : सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांचा कामकाजावर होणारा खर्च हा संस्थांच्या नफा क्षमतेवर परिणाम करणारा प्रमुख घटक आहे. सन २०१०-११ ते २०१२-१३ या वर्षाचा विचार करता खाजगी सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांच्या कामकाज खर्चात फार फरक दिसत नाही. मात्र त्यापुढील दोन वर्षात आयुर्विमा महामंडळाच्या कामकाज खर्चात फार मोठी वाढ झालेली दिसत आहे. मात्र याच काळात सदर कंपनीच्या कार्यालयांच्या संख्येत वाढ झालेली आहे तर विक्री केलेल्या आयुर्विमा पत्रात मोठीच घय झालेली दिसून येईल. तुलनेमध्ये खाजगी क्षेत्राकडून होणारा कामकाज खर्च फार मोठा घट अथवा वाढ दर्शवत नाहीये

मात्र याच वेळी दुसरीकडे सदर क्षेत्राच्या कार्यालयाची घटलेली संख्या हे त्याचे कारण असू शकते. सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्राच्या एकूण कामकाज खर्चाचे त्यांनी गोळा केलेल्या विमा हप्त्याच्या रकमेशी गुणोत्तर पाहता ते वरील पाच वर्षांच्या काळात सरासरी ११% पर्यंत दिसते व त्यात मोठी घय वा वाढ दिसत नाही. आयुर्विमा क्षेत्रातील कंपन्यांची नफा क्षमता वाढीसाठी सदर गुणोत्तर जितके कमी राहिल तितके सदर क्षेत्रासाठी लाभदायक असेल.

भागधारक परतावा लाभांश : भारतीय आयुर्विमा महामंडळ सरकारी कंपनी असल्याने सदर निकषांमध्ये खाजगी क्षेत्राची आकडेवारी महत्त्वाची ठरते. आयुर्विमा क्षेत्र खाजगी कंपन्यांसाठी खुले झाल्यानंतर सन २०११-१२ मध्येच प्रथमतः खाजगी क्षेत्रातील आय.सी.आय.सी.आय. प्रुडेन्शियल, बिल्रा सनलाईफ, रिलायन्स लाईफ आणि एस.बी.आय. लाईफ यांनी लाभांश दिले. खागी आयुर्विमा क्षेत्र लाभांश देण्याइतपत नफ्यात आल्याच्या गोष्टीचे हे एक द्योतक आहे.

तक्ता क्र. ७ गुंतवणुकीवरील उत्पन्न व निव्वळ नफा (Inestent Income & Profits) :

		२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५
गुंतवणुकी- वरील उत्पन्न	सार्वजनिक क्षेत्र	९५९४९	८४८५४	११७८०६	१४३२४४.३७	१६८०६३.५८
	खाजगी क्षेत्र	२४७१८	७०८३	२८८७८	४१८१९.६८	७८७०९.५४
रु. कोटीत	एकूण	१२१६६७	९१९३७	१४६६८४	१८५०६४.०५	२४६७६५.१२
निव्वळ नफा	सार्वजनिक क्षेत्र	११७२	१३१३	१४३७.५९	१६५६.६८	१८२३.७८
	खाजगी क्षेत्र	१४८५	४६६१	५५१०.४१	५९३१.३२	५७८७.२२
रु. कोटीत	एकूण	२६५७	५९७४	६९४८	७५८८	७६११

(स्रोत : आय.आर.डी.ए. वार्षिक अहवाल)

(टीप : खाजगी क्षेत्रातील निव्वळ नफा व सर्व खाजगी आयुर्विमा कंपन्यांनी नोंदविलेल्या निव्वळ नफा व तोटा आकड्यांच्या एकत्रिकरणाने काढला आहे.)

● **गुंतवणुकीवरील उत्पन्न :**

आयुर्विमा क्षेत्रात वाढणाऱ्या गुंतवणुकीवर मिळणारा परतावा अथवा उत्पन्न वाढेल त्या प्रमाणात आयुर्विमा कंपनीच्या कार्यात सुद्धा स्थिरता येऊ लागते. वरील पाच वर्षांची आकडेवारी पाहता सन २०१२-१३ पासून आयुर्विमा क्षेत्रातील कंपन्यांना त्यांच्या गुंतवणुकीवर मिळणाऱ्या उत्पन्नात भरघोस वाढ झाल्याचे दिसून येत आहे. सन २०१०-११ नंतर भांडवल बाजारातील मंदी व युनिट लिंकड विमापत्रांत जालेली घट तसेच विम्यासंबंधी नव्या नियमांमुळे सन २०११-१२ साठीच्या उत्पन्नात मोठी घट झाल्याचे दिसून येते आहे. सार्वजनिक क्षेत्राशी तुलना करता खाजगी क्षेत्राने गुंतवणुकीवर उत्पन्न मिळविण्याच्या वाढ दरात मागील तीन

वर्षात मोठी आगाडी घेतल्याचे दिसून येत आहे. दोन्ही क्षेत्रांचा एकत्रित विचार करता गुंतवणूकीवरील उत्पन्नात मागील तीन वर्षात अनुक्रमे ५९.५४%, २६.१५% आणि ३३.३४% इतक्या दराने वाढ दोन्ही क्षेत्रे सदर व्यवसायात सातत्याने आपली गुंतवणूक वाढवत असल्याचे दिसते आहे, त्यातही खाजगी क्षेत्राद्वारे होणाऱ्या गुंतवणूकीचा वाढीचा दर जास्त आहे.

६. कामकाज खर्चाचा विचार करता सार्वजनिक क्षेत्रात मागील दोन वर्षात सदर खर्च मोठ्या प्रमाणात वाढला असून खाजगी क्षेत्राच्या सदर खर्चाचा सरासरी विचार करता मोठा बदल दिसून येत नाही.

७. लाभांश घटकाचा विचार करता देशात उदरीकरणानंतर या क्षेत्रात आलेल्या कंपन्यांनी सन २०११ नंतर प्रथमतःच लाभांश देण्यास सुरुवात केली आहे. म्हणजेच खाजगी क्षेत्रातील कंपन्या नफाक्षम बनत आहेत असे म्हणता येईल.

८. गुंतवणूकीवरील उत्पन्न घटकाचा आर्थिक स्थिरतेच्या दृष्टिकोनातून विचार करता सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रांतील कंपन्यांनी चांगली कामगिरी केली आहे. विशेषतः खाजगी क्षेत्राने यामध्ये वेगाने प्रगती केली आहे.

९. व्यवसायाच्या आर्थिक कामगिरीचा मुख्य निर्देशक म्हणून व्यवसायाने मिळविलेल्या निव्वळ नफा या घटकाचा विचार करता सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रांनी मागील पाच वर्षात उत्तम कामगिरी नोंदविली आहे. विशेषतः खाजगी क्षेत्राची एकत्रित कामगिरी आकडेवारीत सार्वजनिक क्षेत्रापेक्षा सरस ठरत आहे.

● आयुर्विमा क्षेत्राच्या मूल्यमापनाचे निष्कर्ष :

भारतातील आयुर्विमा क्षेत्रातील कंपन्यांच्या कार्याचे आकडेवारीसह केलेल्या मूल्यमापनाचे आपणाला खालील निष्कर्ष काढता येतील.

१. भारतातील आयुर्विमा क्षेत्राचे जाळे वागाने विस्तारत असून त्याला सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रातील कंपन्यांनी हातभार लावला आहे.

२. उदारीकरणानंतर आयुर्विमा क्षेत्रात खाजगी कंपन्यांचा प्रवेश झाल्याने सदर सेवा क्षेत्राचे लाभ देशातील जनतेला मिळणे अधिक सोपे व सुकर बनले आहे.

३. भारतातील आयुर्विमा क्षेत्रात एकूण व्यवसायाच्या आधारावर सार्वजनिक क्षेत्रातील भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची अजून मक्तेदारी आहे. एकूण बाजार हिश्यातील ७०% पेक्षा जास्त हिस्सा आयुर्विमा महामंडळ अजून राखून आहे.

४. आयुर्विमा क्षेत्रातील कंपन्यांनी गोळा केलेला विमा हप्ता अगर जारी केलेली विमापत्रांची संख्या तसेच भांडवली गुंतवणूक पाहता खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांनी वेगाने प्रगती केल्याचे दिसून येत आहे.

५. आयुर्विमा क्षेत्रातील गुंतवणूकीचा विचार करता सार्वजनिक व खाजगी अशी झाली आहे. सदर

वाढीचा दर हा उत्तम असून याचा उपयोग सदर आयुर्विमा क्षेत्रातील कंपन्यांना आर्थिक स्थिरता प्राप्त करण्यासाठी होणार आहे.

निव्वळ नफा : मागील पाच वर्षातील आयुर्विमा क्षेत्रातील निव्वळ नफ्याच्या रकमेकडे पाहिले असता एकूण निव्वळ नफा रकमेत खाजगी क्षेत्राचा मोठा वाटा दिसत आहे, मात्र आयुर्विमा महामंडळाशी तुलना करता ही रक्कम २३ खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांची एकत्रित रक्कम आहे ही गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे. तसेच यातील सर्वच कंपन्या नफ्यात नाहीत हे सुद्धा विचारात घेणे आवश्यक आहे. सार्वजनिक क्षेत्राचा विचार करता आयुर्विमा महामंडळाच्या निव्वळ नफ्यात वाढीचा कल स्पष्ट दिसून येतो आहे. सन २०१४-१५ मध्ये आयुर्विमा महामंडळाचा निव्वळ नफा १८२३.७८ कोटी रु. इतका होता जो मागील वर्षाच्या म्हणजेच सन २०१३-१४ च्या १६५६.६८ कोटी रु. या रकमेशी तुलना करता १०.०८ जास्त आहे. खाजगी क्षेत्राचा विचार करता सन २०१०-११ नंतर प्रथमतःच अनेक खाजगी कंपन्या निव्वळ नफ्याच्या बाबतीत उत्तम आकडेवारी नोंदविताना दिसत आहेत. सन २०१०-११ चा विचार करता सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील निव्वळ नफ्यातील अंतर ३१३ कोटी रुपये इतके होते, जे नंतरच्या वर्षात फार वेगाने वाढलेले दिसत आहे. सन २०१४-१५ चा विचार करता हेच अंतर ३९६३ कोटी रुपयांपेक्षा जास्त आहे. वरील आकडेवारीवरून उत्तम कामगिरी नोंदवीत आहेत असे म्हणावे लागेल.

४.२.३ विमा नियामक व विकास प्राधिकरण कायदा १९९९

एप्रिल १९९३ मध्ये केंद्र सरकारने देशातील विमा उद्योगाच्या संरचनेचा अभ्यास करण्यासाठी आणि विमा उद्योग अधिक कार्यक्षम व स्पर्धात्मक बनविण्याच्या हेतूने उपाय योजना सूचविण्यासाठी रिझर्व्ह बँकेचे माजी गव्हर्नर श्री. आर. एन. मल्होत्रा यांच्या अध्यक्षतेखाली एक उच्चाधिकार समिती नेमली. सदर समितीने आपला अहवाल ७ जानेवारी १९९४ मध्ये सादर केला. त्यात सेबीच्या धर्तीवर एक वैधानिक स्वायत्त यंत्रणा स्थापन करण्याची आणि विमा उद्योगामध्ये खाजगीकरण करण्याची शिफारस करण्यात आली. त्यानुसार सरकारने सप्टेंबर १९९८ मध्ये विमा नियामक व विकास प्राधिकरण स्थापन केल्याची घोषणा केली. नंतर डिसेंबर १९९९ मध्ये लोकसभेत विमा नियामक व विकास प्राधिकरण विधेयक मंजूर करण्यात आले. त्यामुळे विमा नियामक व विकास प्राधिकरण कायदा, १९९९ अस्तित्वात आला.

● कायद्याची रचना :

विमा नियामक व विकास प्राधिकरण कायदा १९९९ मध्ये एकूण सहा प्रकरणामध्ये विभागला गेला आहे.

प्रकरण तपशील

पहिले कायद्याचे संक्षिप्त नाव, प्रारंभाची तारीख व व्याख्या

दुसरे विमा नियामक व विकास प्राधिकरण

तिसरे आंतरिम विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाच्या मालमत्तेचे व दायित्वाचे हस्तांतरण

चौथे प्राधिकरणाची कर्तव्ये, अधिकार व कार्ये
पाचवे वित्त, हिशोब व अंकेक्षण
सहावे संकीर्ण

● **विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाची उद्दिष्टे :**

प्राधिकरणाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे -

१) **विमा क्षेत्राचे नियमन करणे**

देशामध्ये आयुर्विमा व सर्वसाधारण विमा क्षेत्रांचे नियमन करणारी सर्वोच्च संस्था नव्हती. देशातील दोन्ही विमा क्षेत्रांचे नियमन करण्यासाठी प्राधिकरणाची स्थापना करून ही उणिव भरून काढण्याच्या हेतूने स्थापन करण्यात आली.

२) **विमा क्षेत्रांचा व्यापक विकास करणे**

आयुर्विमा व सर्वसाधारण विमा क्षेत्रांचा व्यापक विकास करण्यासाठी देशात स्पर्धात्मक बाजारपेठ निर्माण होणे आवश्यक ठरते. दोन्ही विमाक्षेत्रांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आल्यामुळे मक्तेदारी निर्माण झाली होती. त्याचा परिणाम विमा व्यवसायाच्या विकासावर प्रतिकूल परिणाम झालेला होता. म्हणून विमा क्षेत्राच्या खाजगीकरणद्वारे विकासाचा पाया व्यापक करण्यासाठी प्राधिकरणाची स्थापना करण्यात आली.

३) **खाजगी विमा कंपन्यांचे नियमन करणे**

केंद्र सरकारने दोन्ही विमाक्षेत्रे खाजगी कंपन्यांसाठी खुली करण्याचा निर्णय घेतला असल्याने खाजगी विमा कंपन्यांचे नियमन करणे हा प्राधिकरणाचा मुख्य उद्देश आहे.

४) **विमा क्षेत्रात विदेशी गुंतवणूक वाढविणे**

विमा क्षेत्रात विदेशी गुंतवणूक आकर्षित करण्यासाठी आयुर्विमा व सर्वसाधारण विमा क्षेत्र खाजगी कंपन्यांसाठी खुले करण्याचा उद्देश होता. ही विदेशी गुंतवणुकीत वाढ घडून त्या निधीचा विमा व्यवसायाच्या विकासासाठी होईल, या हेतूने स्थापन करण्यात आले.

५) **सार्वजनिक विमा महामंडळाच्या कामकाजाचे नियमन करणे**

सार्वजनिक क्षेत्रातील आयुर्विमा महामंडळ व सर्वसाधारण विमा महामंडळाच्या सध्याच्या विमा व्यवसायाचे नियमन करणे याही हेतूने प्राधिकरण स्थापन करण्यात आले. विमा योजना, विमाहप्ता, विमा कमिशन, विमा अधिकर्ते, विमा मध्यस्थ, नुकसान भरपाई इ. बाबींचे प्राधिकरण नियमन करील.

● **मुख्य कार्यालय :**

विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाचे मुख्य कार्यालय हैद्राबाद येथे स्थापन करण्यात आले आहे.

संचालक मंडळाची रचना आहे. संचालक मंडळाच्या संचालकांनी आपल्या कार्याचे चार प्रकारात विभाजन केले आहे. त्यानुसार १) आयुर्विमा, २) बिगर आयुर्विमा, ३) आयुर्मान अनुमान, ४) अर्थ व तपासणी असे कामाचे विभाजन केले आहे.

२) विमा सल्लागार समिती (Insurance Advisory Committee)

संचालक मंडळास विमाविषयक विविध बाबीसंबंधी सल्ला देण्यासाठी 'विमा सल्लागार समिती' स्थापन करण्यात आली आहे. या समितीवर जास्तीत जास्त २५ सदस्य असतात. त्याशिवाय प्राधिकरणाचे संचालक सुद्धा या समितीचे पदसिद्ध सदस्य असतात. तसेच प्राधिकरणाचे अध्यक्ष सदर समितीचे पदसिद्ध अध्यक्ष म्हणून कार्य करतात. विमा विषयक विविध बाबीसंबंधी नियमन, अधिसूचना, नियम इत्यादि करण्यासाठी ही समिती सल्ला देण्याचे कार्य करते. समितीची स्थापना प्राधिकरणामार्फत केली जाते.

३) विमा मंडळे (Insurance Councils)

विमा व्यवसायाचे नियमन व विकास करण्यासाठी सल्ला देण्याची जबाबदारी विमा मंडळाकडे सोपविण्यात आली आहे. त्यानुसार आयुर्विमा मंडळ व बिगर आयुर्विमा मंडळ अशी दोन मंडळे स्थापन करण्यात आली आहेत. दोन्ही मंडळांची कार्यालये मुंबई येथे आहेत.

४) विमा लोकपाल (Insurance Ombudsman)

विमाधारकावरील अन्याय, विमा व्यवसायातील भ्रष्टाचार, विमा महामंडळाच्या अधिकाऱ्यावरील भ्रष्टाचार आरोप, सर्वसामान्य जनतेच्या विम्यासंबंधी तक्रारी इत्यादी बाबत चौकशी करून निर्णय देण्यासाठी प्राधिकरणाने 'विमा लोकपाल' नेमले आहेत. प्राधिकरणाने देशातील सर्व राज्यासाठी १२ शहरामध्ये लोकपालांची नियुक्ती केली आहे.

५) अभिकर्ता प्रशिक्षण संस्था (Agents Training Institute)

प्राधिकरणाकडून विमा व्यवसायासाठी परवाना देण्यासाठी परीक्षा घेण्याचे व त्यासाठी प्रशिक्षण देण्याचे कार्य केले जाते. विमा व्यवसायाचा विकास हा विमा प्रतिनिधी (अभिकर्ता) जाळ्यावर अवलंबून असतो. ह्यासाठी नियुक्तीपूर्व प्रशिक्षण देणे, परीक्षा घेणे व परवाना देणे ही सर्व कामे 'अभिकर्ता प्रशिक्षण संस्थे'तर्फे केली जातात.

प्राधिकरणाने या कामासाठी खाजगी संस्थांना मान्यता दिली आहे. अशा मान्यताप्राप्त संस्थातर्फे अधिकृत्यासाठी परीक्षा घेण्याचे काम केले जाते. उत्तीर्ण झालेल्या प्रशिक्षणार्थींना अभिकर्ता म्हणून कार्य करण्याचा परवाना प्राधिकरणातर्फे देण्यात येतो.

● प्राधिकरणाची कार्ये :

१) आयुर्विमा किंवा सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करण्यासाठी अर्ज सादर केलेल्या अर्जदारांना नोंदणी दाखला देणे, नोंदणी दाखल्याबाबत नुतनीकरण, बदल, रद्दबदल, निलंबन करणे अथवा मागे घेणे.

- २) विमा प्रतिनिधी व मध्यस्थांसाठी आचारसंहिता, पात्रता व प्रशिक्षण याबाबत निकष ठरविणे.
 - ३) विमा कराराच्या अटी व शर्ती, विमापत्राचे अभिहस्तांकन, नामांकन, विमेयहित, विम्याचे दावे, विमापत्राचे समर्पणमूल्य इत्यादीबाबत विमापत्रधारकांच्या हितसंबंधाचे संरक्षण करणे.
 - ४) विमा व्यवसाय करण्याबाबत कार्यक्षमता वाढविणे.
 - ५) सर्वसाधारण विमा व्यवसायाबाबत विम्याचे दर, विम्याचे लाभ, अटी व शर्ती इत्यादी बाबींचे नियमन व नियंत्रण करणे.
 - ६) विमा कंपन्यांच्या निधी गुंतवणुकीचे नियमन करणे.
 - ७) विमा कंपनी आणि विमा मध्यस्थ यांच्यातील विवाद सोडविणे.
 - ८) विमा कंपन्यांनी हिशेब पुस्तके ठेवणे व हिशेबपत्रके सादर करणे, याबाबत मार्गदर्शक तत्त्वे ठरविणे.
 - ९) विमा कंपन्यांच्या अथवा विमा मध्यस्थांच्या पतदारीचा गाळा (Margin of Solvency) राखण्याबाबत नियमन करणे.
 - १०) ग्रामीण भागामध्ये किंवा सामाजिक क्षेत्रामध्ये आयुर्विमा व सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करण्याबाबत प्रमाण निश्चित करणे.
 - ११) विमा कंपन्या, विमा मध्यस्थ, विमा व्यवसायाशी संबंधित संस्था इत्यादिकडून माहिती मागविणे, त्यांची चौकशी करणे, तपासणी करणे.
 - १२) सर्व्हेअर्स व हानी मूल्यमापनकर्ते यांच्यासाठी आचारसंहिता निश्चित करणे.
 - १३) विमा व पुनर्विमा व्यवसायाशी संबंधित व्यावसायिक संघटनांचे नियमन करणे व त्यांच्या वाढीसाठी प्रयत्न करणे.
 - १४) विमा कंपन्यांच्या विमेदार सल्लागार समित्यांच्या कार्यावर देखरेख ठेवणे इत्यादी.
- याशिवाय जी कार्ये प्राधिकरणाकडे सोपविली जातात ती कार्ये करण्याचा अधिकार प्राधिकरणास आहे.

४.३ सारांश :

विमा व्यवसायाच्या खाजगीकरणामुळे विमाक्षेत्रात स्पर्धा निर्माण होऊन ग्राहकाला अधिक चांगली सेवा मिळू लागली आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील विमा कंपन्यांची कार्यक्षमता वाढण्यास मदत झाली आहे. तसेच विमा क्षेत्रात परकीय गुंतवणुकीस परवानगी दिल्याने विमा व्यवसायाच्या विकासास मदत होणार आहे.

४.४ पारिभाषिक शब्द :

Foreign Direct Investment (FDI) - थेट परकीय गुंतवणूक

IRDA (इर्डा) - विमा नियामक व विकास प्राधिकरण

४.५ स्वयं अध्ययन प्रश्न :

अ) रिकाम्या जागी योग्य शब्द लिहा.

- १) क्षेत्रातील व्यवसायावर नियंत्रण करण्यासाठी विमा नियामक विकास प्राधिकरण अशी स्वायत्त संस्था स्थापन करण्यात आली.
- २) विमा नियामक व विकास प्राधिकरण कायदा साली संमत करण्यात आला.
- ३) विमा क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणूक % पासून ४९% पर्यंत वाढविण्यास मंत्रीमंडळाने मंजूरी दिली आहे.
- ४) विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाचे येथे मुख्य कार्यालय आहे.

उत्तरे : १) विमा, २) १९९९, ३) २६%, ४) हैद्राबाद

ब) दीर्घोत्तरी प्रश्न

- १) विमा सेवाच्या खाजगीकरणाची गरज स्पष्ट करा.
- २) थेट परकीय गुंतवणुक म्हणजे काय ते सांगून त्याचे फायदे तोटे स्पष्ट करा.
- ३) विमा क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणुकीचे फायदे स्पष्ट करा.
- ४) विमा क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणुकीचे दोष स्पष्ट करा.
- ५) विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाची उद्दिष्टे सांगा.
- ६) विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाचे संघटन स्पष्ट करा.
- ७) विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाची कार्ये स्पष्ट करा.

क) टिपा लिहा.

- १) विमा क्षेत्राचे खाजगीकरण
- २) विमा क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणूक
- ३) विमा प्राधिकरण सदस्याची नियुक्ती व कालावधी
- ४) विमा प्राधिकरणाची कार्ये

४.६ अधिक वाचनासाठी संदर्भ :

- १) विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाचे संकेतस्थळ
- २) Principles and Practice of Insurance - M. N. Mishra
- ३) Principle and Practice of Insurance - S. N. Mishra.

अग्निविमा (Fire Insurance)

अनुक्रमणिका

- १.० उद्दिष्टे
- १.१ प्रास्ताविक
- १.२ विषय विवेचन
 - १.२.१ अग्निविमा अर्थ
 - १.२.२ अग्निविमा उतरविण्याची कार्यपद्धती
 - १.२.३ अग्निविम्यातील अटी
 - १.२.४ अग्निविमा पॉलिसीचे प्रकार
 - १.२.५ अग्निविमा करार रद्द करणे
 - १.२.६ अग्निविमा पॉलिसीची जप्ती
 - १.२.७ अग्निविम्याचे नूतनीकरण
 - १.२.८ नुकसान भरपाई मिळविण्याची कार्यपद्धती
- १.३ सारांश
- १.४ पारिभाषिक शब्द
- १.५ स्वयंअध्ययनासाठी प्रश्न
- १.६ स्वयंअध्ययन प्रश्नांची उत्तरे
- १.७ सरावासाठी स्वाध्याय
- १.८ अधिक वाचनासाठी संदर्भ ग्रंथ

१.० उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना पुढील बाबी समजतील

- अग्निविमा म्हणजे काय ?
- अग्निविमा उतरविण्याची व नुकसानभरपाई मिळविण्याची कार्यपद्धती
- अग्निविम्यातील अटी व अग्निविम्याचे प्रकार
- अग्निविमापत्र रद्द करणे व नूतनीकरण करणे.

१.१ प्रास्ताविक :

वाणिज्याच्या उत्क्रांतीमधूनच विमा व्यवसायाची उत्क्रांती झाली आहे. विशेषतः औद्योगिक क्रांतीनंतर उद्योग व व्यवसायात प्रचंड बदल झाले. उत्पादन, मालाचे संग्रहण, उत्पादनाच्या ठिकाणापासून बाजारपेठेपर्यंत मालाची वाहतूक या प्रक्रियेमध्ये मालाला अनपेक्षित कारणामुळे हानी पोहचू शकते. परिणामी विमा संरक्षण ही अत्यावश्यक सेवा बनली आहे.

मानवाची प्रगती ही अग्निच्या शोधामुळे झाली आहे. परंतु त्याचबरोबर अग्निमुळे मानवी जीवनात प्रचंड धोकेही निर्माण झाले आहेत. सागरी विमानंतर सतराव्या शतकामध्ये अग्निविम्याची सुरवात झाली. १९६६ मध्ये इंग्लंडमध्ये लागलेल्या मोठ्या आगीमुळे या विम्यास चालना मिळाली. यांत्रिकीकरण, मोठ्या प्रमाणावरील व मागणीपूर्व उत्पादन, व्यापाराचा वाढता व्याप यामुळे संभाव्य धोके आणि नुकसानीची शक्यता वाढली आहे. यामुळे अग्निविम्याचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे.

१.२ विषय विवेचन :

१.२.१ अग्निविमा अर्थ :

अग्निविम्याच्या व्याख्येवरून त्याचा अर्थ स्पष्ट होतो. विमा कायदा १९३८ प्रमाणे अग्निविम्याची व्याख्या पुढीलप्रमाणे-

“अन्य कोणत्याही विमा प्रकारांतर्गत अग्निविमा उतरविला असेल तर तो सोडून आग अथवा आगीच्या परिणामामुळे किंवा परंपरेनुसार अग्निविम्यात समाविष्ट होणाऱ्या धोक्यामुळे झालेले नुकसान भरून देण्याचा करार म्हणजे अग्निविमा होय.”

वरील व्याख्येवरून हे स्पष्ट होते की, अग्निविमा सोडून इतर कोणत्याही विमा प्रकारांतर्गत उदा. सागरी विमा, अपघात विमा इ. घेतलेला अग्निविमा हा अग्निविमा या कक्षेत येत नाही. म्हणजेच सागरी विम्यामध्ये जहाज अथवा त्यावरील मालाचा अग्निविमा घेतल्यास तो सागरी विमा म्हणूनच ओळखला जातो.

१.२.२ अग्निविमा उतरविण्याची कार्यपद्धती (Procedure of taking Fire Insurance Policy)

आगीच्या धोक्यापासून संरक्षण मिळावे म्हणून व्यक्ती आपल्या घरगुती वस्तुंचा अथवा मालमत्तेचा अग्निविमा उतरविते. अग्निविमा उतरविण्याची सर्वसाधारण कार्यपद्धती पुढीलप्रमाणे -

१. विमा कंपनीची निवड करणे :

आज अनेक सरकारी व खाजगी विमा कंपन्या अग्निविम्याचा व्यवसाय करित आहेत. यापैकी कोणत्या कंपनीकडे विमा घेणे सोईचे आहे हे प्रथम ठरवावे लागते. आज भारतामध्ये सर्वसाधारण विमा महामंडळांतर्गत अ) नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी, ब) न्यू इंडिया अॅशुरन्स कंपनी, क) ओरिएंटल फायर अॅण्ड जनरल इन्शुरन्स कंपनी आणि ड) युनायटेड इंडिया फायर अॅण्ड जनरल इन्शुरन्स कंपनी या चार सरकारी कंपन्या कार्यरत आहेत. तसेच १९९९ पासून आयसीआयसीआय लॉंबार्ड सारख्या खाजगी कंपन्या देखील अग्निविमा व्यवसाय करित

आहेत. या सर्व कंपन्यांची विमापत्रे, नियम इ. समानता असली तरी प्रत्येक कंपनीचा नावलौकिक, सेवातत्परता, कार्यक्षमता, सोय, वैयक्तिक संबंध इ. बाबींचा विचार करून विमेदाराला कंपनीची निवड करावी लागते.

२. प्रस्ताव अर्ज भरणे :

प्रस्ताव अर्ज छापील स्वरूपात विमा कंपनीच्या कार्यालयात उपलब्ध असतो. विमा कंपनीची निवड केल्यानंतर विमेदाराला प्रस्ताव अर्ज भरून विमा कंपनीकडे द्यावा लागतो. यामध्ये प्रामुख्याने विमेदाराचे नाव, पत्ता, व्यवसाय, मालमत्तेचे वर्णन, विमा रक्कम, मुदत, यापूर्वीचा अग्निविमा तपशील, विमा एजंट अथवा विकास अधिकाऱ्याची शिफारस, प्रस्तावकाची सही व तारीख इ. गोष्टींचा समावेश असतो.

प्रस्ताव अर्जामध्ये विमेय मालमत्तेची व इतर संबंधित माहिती ही खरी व वस्तुनिष्ठ स्वरूपात देणे प्रस्तावकावर बंधनकारक असते.

३. प्रतिष्ठेचा दाखला :

अग्निविमा हा नुकसानभरपाईचा करार आहे. तो परमोच्च विश्वास तत्त्वावर आधारित असतो. विमा करार करताना मालमत्तेची संपूर्ण, सत्य व वस्तुनिष्ठ माहिती प्रस्तावकाने द्यावी लागते. अनेकदा प्रस्तावक विमा कंपनीला फसविण्याच्या हेतूने खोटी व अपूर्ण माहिती देण्याची शक्यता असते. म्हणून विमा कंपनी प्रस्तावकाचा प्रामाणिकपणा, सचोटी, चारित्र्य तपासण्यासाठी त्याचेकडून प्रतिष्ठेचा दाखला मागविते. अर्थात हा दाखला घेणे अथवा न घेणे हे सर्वस्वी विमा कंपनीच्या मर्जीवर अवलंबून असते. जुन्या व परिचयाच्या ग्राहकाकडून असा दाखला घेण्याची आवश्यकता नसते.

४. प्रस्ताव अर्जाची छाननी :

विमा कंपनी आपल्या तज्ज्ञ अधिकाऱ्यामार्फत आलेल्या प्रस्ताव अर्जाची छाननी करते. प्रस्तावात नमूद केलेली जोखीम विमा कंपनीच्या कार्यक्षेत्र आहे का हे पाहिले जाते. जोखमीचे स्वरूप व मालमत्तेची किंमत विचारात घेऊन विमा हप्ता निश्चित केला जातो. प्रस्ताव अर्जात काही माहिती अपूर्ण असेल तर ती मागवून घेतली जाते. तसेच कोणत्या प्रकारचे विमापत्र द्यायचे हे ठरविले जाते. प्रस्ताव अर्जाची योग्य प्रकारे छाननी केल्यानंतर त्याची प्रस्तावपुस्तकात नोंद केली जाते. या प्रस्तावअर्जास तात्पुरता अनुक्रमांक दिला जातो.

५. मालमत्तेचे व धोक्याचे सर्वेक्षण :

ज्या मालमत्तेचा विमा उतरावयाचा आहे तिची किंमत अथवा जोखीम जास्त नसेल तर, प्रस्ताव अर्जानुसार जोखीम स्वीकारली जाते. परंतु जर जोखमीचे स्वरूप मोठे असेल तर विमा कंपनी आपल्या तज्ज्ञ अधिकाऱ्यामार्फत मालमत्तेची प्रत्यक्ष पाहणी करून संभाव्य धोक्याचे प्रमाण किती आहे याचा अहवाल मागविते. यामध्ये धोक्याचे प्रमाण, स्वरूप, धोक्याची व्याप्ती याची स्पष्ट नोंद केलेली असते. मालमत्तेच्या व धोक्याच्या सर्वेक्षणावरून विमा हप्ता निश्चित केला जातो. जर धोक्याचे प्रमाण खूपच जास्त असेल तर विमा

कंपनी दुसऱ्या एखाद्या विमा कंपनीकडे पुनर्विमा उतरवू शकते. सर्वेक्षण अहवालाच्या छाननीनंतर विमा करार करण्याबाबत निर्णय घेतला जातो.

६. प्रस्ताव अर्जाची स्वीकृती :

प्रस्ताव अर्जाची छाननी व धोक्याचे सर्वेक्षण केल्यानंतर अग्निविमा करारास स्वीकृती दिली जाते. तसेच विमेदार नवीन ग्राहक असल्यास प्रतिष्ठेचा दाखला मागवला जातो. भारतीय करार कायदानुसार प्रस्तावास स्वीकृती असणे आवश्यक असते. थोडक्यात अग्निविमा करार कायदेशीरपणे पूर्ण होण्यासाठी प्रस्ताव अर्जाची स्वीकृती महत्त्वाची असते. अर्थात प्रस्ताव स्वीकृती म्हणजे करार पूर्ण झाला असे नाही तर विमा कंपनीने ठरवून दिलेला विमा हप्ता भरल्यानंतरच करार पूर्ण होतो.

७. विमा हप्ता भरणे :

अग्निविमा प्रस्ताव रीतसर स्वीकारल्यानंतर विमा कंपनी प्रस्तावकाला विमा हप्ता भरण्यासाठी सूचनापत्र पाठविते. हा हप्ता तो रोख, डी.डी. अथवा चेकच्या स्वरूपात भरू शकतो. विम्याचा हप्ता भरल्यानंतरच अग्निविमा करार कायदेशीररित्या पूर्ण होतो. जर हप्ता चेकने भरला असेल तर त्याच्या प्रत्यक्ष वसुलीनंतर करार पूर्ण होतो. यानंतर विमा कंपनीची जोखमीची जबाबदारी सुरू होते.

८. कच्चे विमापत्र देणे :

विमेदाराने विमाहप्ता भरल्यानंतर विमा करार पूर्ण होतो. त्यानंतर विमा कंपनी विमेदारास 'अग्निविमापत्र' तयार करून पाठविते. परंतु ते तयार करण्यास काही वेळ लागत असल्याने दरम्यानच्या काळात विमेदारास एक 'कच्चे विमापत्र' (Cover note) पाठविते. यामध्ये मूळ विमापत्राप्रमाणेच विमेदाराचे नाव, पत्ता, विमा रक्कम, विम्याचा प्रकार, विमा मुदत, हप्ता रक्कम, मालमत्तेचे मूल्य इ. तपशील असतो. पक्के विमापत्र मिळेपर्यंतच्या काळात मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास या कच्च्या विमापत्राच्या आधारे नुकसान भरपाई दिली जाते.

९. पक्के विमापत्र देणे :

विमा करारानंतर एक ते दोन महिन्यांच्या कालावधीत विमा कंपनी विमेदारास पक्के विमापत्र तयार करून पाठवून देते. कच्चा विमापत्राप्रमाणेच यामध्ये सर्व माहितीची सविस्तर नोंद असते. उदा. विमेदाराचे नाव, पत्ता, विमा मुदत, विम्याची रक्कम, विमा हप्ता, मालमत्तेचे वर्णन, मालमत्तेचे मूल्य, स्वीकारलेले धोके, विम्याचा प्रकार, विम्याच्या अटी व शर्ती इ.

या विमापत्रावर योग्य रकमेचे मुद्रांकशुल्क लावून विमा कंपनीचा शिक्का व सक्षम अधिकाऱ्याची सही केली जाते.

१.२.३ अग्निविम्यातील अटी (Policy Conditions) :

अग्निविमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांचेतील लेखी करार असतो. अग्निविमा हा नुकसानभरपाईचा करार असल्याने यातील अटींना अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. नुकसान भरपाई देताना कोणतीही गुंतागुंत निर्माण

होऊ नये तसेच भविष्यकालीन कायदेशीर अडचणी दूर होण्यासाठी या अटीचा आधार घेतला जातो. या अटी खालीलप्रमाणे-

१. चुकीची माहिती न देणे :

अग्निविमा करार हा परमोच्च विश्वासतत्त्वावर अवलंबून असतो. या तत्त्वान्वये विमेदाराने सत्य व अचूक माहिती देणे बंधनकारक असते. ज्या संपत्तीचा विमा घ्यावयाचा आहे तिची संपूर्ण व खरी माहिती विमा कंपनीस दिली पाहिजे. या माहितीच्या आधारावर विमा कंपनी त्या मालमत्तेचा विमा उतरावा किंवा नाही याचा निर्णय घेते. जर अशी माहिती चुकीची, असत्य अथवा अपूर्ण दिल्याचे निदर्शनास आल्यास विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकारू शकते.

२. विमा हप्ता भरणे :

धोक्याचे व मालमत्तेचे स्वरूप विचारात घेऊन विमा कंपनी विमा हप्ता निश्चित करते. हा विमा हप्ता विमेदाराने आगाऊ भरणे ही विमा करारातील महत्त्वाची अट आहे. असा हप्ता भरून अधिकृत पावती घेतल्यानंतरच विमा संरक्षण सुरू होते. जर विमा हप्ता धनादेशाद्वारे भरला असेल तर त्याच्या प्रत्यक्ष वसुलीनंतरच विमा कंपनीची जबाबदारी सुरू होते.

३. वगळलेली हानी (Excluded Losses) :

कांही विशिष्ट प्रकारच्या हानीविरुद्ध विमा कंपनी विमा संरक्षण देत नाही. म्हणजेच ही हानी विमा करारातून वगळली जाते. यामध्ये प्रामुख्याने खालील हानीचा समावेश होतो.

- i) आगीच्या वेळी किंवा त्यानंतर चोरीमुळे होणारे नुकसान
- ii) मालमत्तेच्या अंगभूत उष्णतेमुळे, ज्वलन क्रियेमुळे झालेले नुकसान अथवा नियमित तापविणे, वाळविणे इ. क्रियेमुळे होणारे नुकसान.
- iii) सार्वजनिक हितासाठी, स्वच्छतेसाठी किंवा आरोग्यासाठी सरकारी अथवा स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या आदेशानुसार मालमत्ता नष्ट करण्याच्या हेतूने जाळल्यास होणारे नुकसान
- iv) भूगर्भांतर्गत लागलेल्या आगीमुळे मालमत्तेचे होणारे नुकसान.
- v) अप्पिक इंधनाचा वापर किंवा किरणोत्सर्जनामुळे झालेले नुकसान.

वरील हानी अग्निविम्यामध्ये अंतर्भूत होत नाही. अग्निविमापत्रामध्ये या वगळलेल्या हानीचा स्पष्ट उल्लेख केलेला असतो.

४. वगळलेले धोके (Excluded Perils) :

वगळलेल्या हानीप्रमाणेच कांही विशिष्ट धोक्यांचा समावेश अग्निविमा करारात केला जात नाही. अशा धोक्यांमुळे विमित मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास विमा कंपनी त्याची भरपाई देत नाही. अर्थात अशा वगळलेल्या

धोक्यांचा स्पष्ट उल्लेख विमापत्रामध्ये केला जातो. साधारणता खालील धोके अग्निविम्यातून वगळलेले आहेत.

- i) भूकंप, ज्वालामुखी अथवा इतर नैसर्गिक घडामोडी.
- ii) दंगे, क्रांती, लष्करी उठाव, सरकार विरुद्ध बंडाळी.
- iii) वादळ, अतिवेगवान वारे, चक्रीवादळ, झंझावात इ.
- iv) युद्ध, आक्रमण, शत्रुघाटांची कृत्ये, शीतयुद्ध, बंड इ.

वरील धोक्यामुळे होणाऱ्या नुकसानीचे प्रमाण खूप जास्त असते. या धोक्याविरुद्ध विमा कंपनी संरक्षणाची जबाबदारी स्वीकारत नाही.

५. वगळलेली मालमत्ता (Excluded Property) :

कांही विशिष्ट मालमत्तेच्या नुकसानीविरुद्ध विमा कंपनी संरक्षण देत नाही अशा मालमत्तेला “वगळलेली मालमत्ता” असे म्हणतात. अशा मालमत्तेचा स्पष्ट उल्लेख अग्निविमापत्रामध्ये केलेला असतो. या मालमत्तेचे आगीमुळे नुकसान झाल्यास विमा तिच्या भरपाईची जबाबदारी स्वीकारत नाही. साधारणपणे पुढील मालमत्ता अग्निविम्यातून वगळलेली आहे.

- i) सोने-चांदी, पैलू न पाडलेली रत्ने, हिरे, माणिक, पाचू इ.
- ii) विमेदाराने विश्वस्त म्हणून स्वतःच्या ताब्यात ठेवलेली मालमत्ता.
- iii) दलालीवर विकण्याच्या हेतूने विमेदाराने स्वतःजवळ ठेवलेली मालमत्ता.
- iv) रु. १००० पेक्षा जास्त किंमतीच्या दुर्मीळ, कलाकुसरीच्या वस्तु
- v) नकाशे, आराखडे, हस्तलिखिते, संकल्पचित्रे, नमुने इ.
- vi) तिकिटे, नाणी, कागदी चलन, धनादेश, हिशोब पुस्तके, संगणक नोंदी इ.
- vii) स्फोटक वस्तू, ज्वालाग्रही पदार्थ, स्वतःच्या ज्वलन क्रियेत जळणारी वस्तू उदा. कोळसा इ.

६. बदल :

ज्या मालमत्तेचा अग्निविमा उतरविला असेल त्या मालमत्तेत कोणताही बदल अथवा फेरफार करू नये अशी ही अट आहे. विमा कंपनीच्या पूर्व परवानगीशिवाय असा बदल केल्यास, विमा संरक्षण संपुष्टात येते. अर्थात केलेल्या बदलाची विमा कंपनीस कल्पना दिल्यास आणि त्याला विमा कंपनीची मान्यता असल्यास विमा करार रद्द होत नाही. या अटीन्वये पुढील बदल महत्त्वाचे मानले जातात.

- i) व्यवसायाची जागा बदलणे, व्यवसायाचे स्वरूप बदलणे, इमारतीमध्ये फेरबदल करणे की ज्यामुळे आगीचे धोके वाढतील.

- ii) ज्या इमारतीचा विमा घेतला आहे ती इमारत ३० दिवसांपेक्षा जास्त काळ वापराविना मोकळी असणे.
- iii) विमित मालमत्ता इतरत्र हलविणे
- iv) मृत्युपत्रानुसार अथवा कायदानुसार विमेयहित बदलणे अथवा हितसंबंध संपुष्टात येणे.

विमा कंपनीच्या परवानगीने वरील बदल करता येतात. या बदलामुळे धोक्याचे स्वरूप बदलणार असेल तर विमा कंपनी जास्तीचा विमा हप्ता मागू शकते.

७. इमारत पडणे / नासधूस होणे :

अग्निविमा करारामध्ये समाविष्ट नसलेल्या धोक्यामुळे विमा उतरविलेल्या इमारतीचा कांही भाग अथवा संपूर्ण इमारत पडल्यास अथवा तिची नासधूस झाल्यास विमा करार रद्द होतो. उदा. वादळ, पूर, भूकंप, दंगल इ. कारणामुळे इमारतीचे नुकसान होणे. अर्थात अशा कारणामुळे नुकसान झाल्यास त्याची लेखी सूचना ७ दिवसांचे आत विमा कंपनीस देणे विमेदारावर बंधनकारक आहे. अशी सूचना प्राप्त झाल्यानंतर विमा कंपनी करार रद्द करावा की सुरू ठेवावा याचा निर्णय घेते. साधारणतः विमा करारातील अटी व शर्तीमध्ये आवश्यक तो बदल करून विमा करार सुरू ठेवण्यास विमा कंपनी मान्यता देऊ शकते.

८. फसवणूक :

जर विमेदाराने विमा कंपनीला फसविण्याच्या हेतूने जाणीवपूर्वक नुकसान भरपाईचा खोटा दावा दाखल केला, खोटे निवेदन केले किंवा नुकसान भरपाई मिळावी म्हणून स्वतःच जाणीवपूर्वक आग लावली तर विमा करार संपुष्टात येतो. अशा वेळी विमा कंपनी नुकसान भरपाई देण्याचे नाकारू शकते. तसेच नुकसान भरपाई दिल्यानंतर विमेदाराने फसवणूक केल्याचे उघड झाल्यास दिलेली रक्कम विमेदाराकडून वसूल करण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

९. आगीची सूचना देणे :

विमित मालमत्तेला आग लागल्यानंतर विमेदाराने विमा कंपनीस ताबडतोब सूचना देणे आवश्यक आहे. तसेच आग लागल्यापासून पंधरा दिवसांचे आत नुकसान भरपाईचा दावा लेखी स्वरूपात करणे आवश्यक आहे. याबरोबरच इमारतीचा नकाशा, हिशोब पुस्तके, आगीचे कारण, नुकसानीचा तपशील, पुरावे, प्रतिज्ञापत्र इ. कागदपत्रे सहा महिन्यांच्या आत सादर करावी लागतात. अन्यथा विमा कंपनी नुकसान भरपाईचा दावा नाही असे समजून प्रकरण निकालात काढू शकते.

१०. विमा कंपनीचे अधिकार :

या अटीन्वये विमा कंपनीस खालील अधिकार प्राप्त होतात.

- i) नुकसानग्रस्त इमारतीमध्ये प्रवेश करणे.

- ii) इमारत व त्यातील मालमत्तेचा ताबा घेणे.
- iii) आवश्यकता वाटल्यास त्या इमारतीतून मालमत्ता हलविणे.
- iv) नुकसानीचा अंदाज घेण्यासाठी इमारतीची पहाणी व तपासणी करणे.
- v) विमित मालमत्तेपैकी शिल्लक मालमत्तेची विक्री करणे.

वरीलप्रमाणे अधिकाराचा वापर करून विमा कंपनी स्वतःचे नुकसान कमी करण्याचा प्रयत्न करते.

११. मालमत्तेची पुनर्स्थापना :

या अटीन्वये विमा कंपनी विमित मालमत्तेची नुकसान भरपाई रोख स्वरूपात न देता मालमत्तेची पुनर्स्थापना करून देते. यामध्ये नुकसान झालेली मालमत्ता दुरुस्त करून दिली जाते किंवा तशाच प्रकारची मालमत्ता पुनर्स्थापना करून दिली जाते. उदा. आगीमुळे इमारतीचा काही भाग पडल्यास तो बांधणी करण्याचा सर्व खर्च दिला जातो.

१२. मालकी हक्काचे समर्पण :

विमेदाराला विमित मालमत्तेच्या नुकसानीची भरपाई दिल्यानंतर या अटीन्वये नुकसान झालेल्या मालमत्तेचे मालकी हक्क विमा कंपनीकडे हस्तांतरीत होतात. या आधारे त्रयस्थ व्यक्ती नुकसानीस जबाबदार असेल तर त्याचेकडून नुकसान भरपाई वसूल करण्याचा अधिकार विमा कंपनीस प्राप्त होतो. हा अधिकार विमा कंपनीस आगीच्या घटनेनंतर अमर्याद कालावधीसाठी असतो. त्याला “मर्यादा कायदा” लागू होत नाही.

१३. वर्गणीचे तत्त्व :

जर विमेदाराने एकाच मालमत्तेचा विमा एकपेक्षा जास्त विमा कंपन्याकडे उतरविला असेल तर नुकसान भरपाई देताना सर्व कंपन्या मिळून एकत्रितपणे नुकसान भरपाई देतात. प्रत्येक कंपनीचा नुकसान भरपाईतील हिस्सा हा त्या कंपनीकडे उतरविलेल्या विम्याची रक्कम, एकूण विमा रक्कम, एकूण नुकसान इ. घटकांचा विचार करून ठरविला जातो. तसेच हा वाटा खालील सूत्राप्रमाणे ठरविला जातो.

विशिष्ट कंपनीकडील विमा रक्कम

$$\text{विशिष्ट कंपनीचा नुकसान भरपाईचा वाटा} = \frac{\text{-----}}{\text{एकूण विमा रक्कम}} \times \text{एकूण नुकसान}$$

१४. सरासरी तत्त्व :

विमेदाराने मालमत्तेच्या प्रत्यक्ष रकमेपेक्षा कमी रकमेचा विमा घेऊ नये म्हणून हे तत्त्व वापरले जाते. जर त्याने मालमत्तेचे मूल्य कमी दाखवून विमा घेतला असेल तर त्या प्रमाणात नुकसान भरपाई देखील कमी दिली जाते. उदा. ‘अ’ ने आपल्या रु. १,००,००० किंमतीच्या मालमत्तेचा विमा रु. ५०,००० इतकाच घेतला असेल आणि जर आगीमुळे मालमत्तेचे रु. ४०,००० नुकसान झाले तर हे संपूर्ण नुकसान भरून न देता ज्या प्रमाणात

विमा कमी रकमेचा घेतला आहे त्या प्रमाणात म्हणजेच ५०% इतकी (रु. २०,०००) नुकसान भरपाई मिळेल.

१५. कालमर्यादा :

या अटीनुसार विमेदाराने मालमत्तेचे आगीमुळे नुकसान झाल्यास १२ महिन्यांच्या आत नुकसान भरपाईचा दावा दाखल करणे आवश्यक आहे. या कालमर्यादित दावा दाखल न केल्यास विमा कंपनीची नुकसान भरपाईची जबाबदारी संपुष्टात येते. तसेच विमा कंपनीने दावा नाकारल्यास त्या दिनांकापासून १२ महिन्यांच्या आत न्यायालयात दावा दाखल करता येतो.

१६. लवाद :

नुकसान भरपाईच्या रकमेबाबत काही वाद निर्माण झाल्यास भारतीय लवाद कायदा १९४० प्रमाणे हा वाद लवादामार्फत मिटविला जातो. लवादाचा निर्णय हा अंतिम असून त्यावर अपील करता येत नाही. लवाद नेमण्यासाठी पुढील पद्धत वापरली जाते.

- i) विमेदार व विमा कंपनी हे एकमताने एका व्यक्तीची लवाद म्हणून नियुक्ती करू शकतात.
- ii) जर एकमत होत नसेल तर विमा कंपनी व विमेदार आपआपल्या पसंतीचा प्रत्येकी एक अशा दोन व्यक्तींची निवड करू शकतात.
- iii) जर दोन लवादामध्ये एकमताने निर्णय होत नसल्यास त्रयस्थ व्यक्तीची पंच म्हणून नियुक्ती केली जाते. या पंचांचा निर्णय दोन्ही पक्षावर बंधनकारक असतो.

१७. सागरी विमा :

जर मालमत्तेचा सागरी विम्यांतर्गत अग्निविमा उतरविला असेल आणि त्याच मालमत्तेचा अग्निविमा देखील घेतला असेल तर नुकसान भरपाई सागरी विम्यांतर्गत मिळेल. अर्थात ही अट सागरी विम्यामध्ये देखील असल्याने अशा नुकसानीची जबाबदारी अग्निविमा कंपनीकडे हस्तांतरीत केली जाते. प्रत्यक्षात विमा रकमेच्या प्रमाणात दोन्ही कंपन्या मिळून एकत्रितपणे नुकसान भरपाई देतात.

१८. इतर विमे :

जर विमेदाराने अन्य विमा कंपनीकडे विमा उतरविला असेल तर त्याची संपूर्ण माहिती अग्निविमा कंपनीला देणे बंधनकारक आहे. यामध्ये विमा रक्कम, विमा मुदत, विमा कंपनीचे नाव इ. माहिती असते. ही माहिती आगीच्या घटनेपासून १५ दिवसांचे आत लेखी स्वरूपात सादर करावी लागते. या माहितीच्या आधारे विमा कंपनी सरासरी तत्त्वाचा अवलंब करून नुकसान भरपाई देते.

१९. विमा रद्द करणे :

या अटीनुसार विमेदार व विमा कंपनी यांना विमा रद्द करण्याचा अधिकार मिळतो. विमेदार केव्हाही विमापत्र रद्द करू शकतो. तसेच विमा कंपनी विमेदारास १५ दिवसांची सूचना देऊन विमापत्र रद्द करू शकते. अर्थात विमा रद्द केल्यानंतर उरलेल्या कालावधीचा विमा हप्ता विमेदारास परत केला जातो.

२०. लेखी सूचना :

या अटीन्वये विमेदाराने विमा कंपनीस कोणतीही माहिती देताना ती लेखी स्वरूपात द्यावी. म्हणजे कंपनीबरोबरचे सर्व व्यवहार लेखी स्वरूपात असावेत.

वरील सर्व अटी विमापत्राच्या मागील बाजूस छापलेल्या असतात. या अटी दोन्ही पक्षावर बंधनकारक असतात.

१.२.४ अग्निविमा पॉलिसीचे प्रकार (Kinds of Fire Insurance Policies)

सुरवातीला आगीपासून नुकसान भरपाई ही एकच अग्निविमा पॉलिसी होती. परंतु धोक्याचे स्वरूप जसजसे बदलत गेले त्याप्रमाणे अग्निविम्याच्या पॉलिसीच्या प्रकारात भर पडत गेली. हे प्रकार पुढीलप्रमाणे -

१. सर्वसाधारण विमापत्र

या विमापत्रामध्ये आगीव्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही धोक्याचा समावेश नसतो. म्हणजेच केवळ आगीमुळे नुकसान झाल्यास भरपाई मिळते. इतर धोक्यामुळे नुकसान झाल्यास त्याच्या भरपाईची जबाबदारी विमा कंपनीवर नसते. उदा. चोरी, पूर, भूकंप इ. मुळे होणारे नुकसान. इतर विमापत्रांच्या तुलनेत या विम्याचा हप्ता कमी असल्याने बहुसंख्य विमेदार हे विमापत्र घेणे पसंत करतात.

२. निश्चित मूल्य विमापत्र

या प्रकारात नुकसान भरपाईची रक्कम अगोदरच निश्चित केली जाते. म्हणजेच मालमत्तेचे आगीमुळे नुकसान झाल्यास नेमकी किती रक्कम भरपाई म्हणून द्यायची हे विमाकरारामध्ये स्पष्टपणे नमूद केलेले असते. परिणामी विमित मालमत्तेचे आगीच्या वेळचे बाजारमूल्य विचारात घेतले जात नाही. प्रामुख्याने दुर्मीळ छायाचित्रे, हस्तकला व कलाकुसरीच्या वस्तू, मौल्यवान दागिने, ऐतिहासिक वस्तू इ. चे असे विमापत्र घेतले जाते. कारण अशा मालमत्तेचे मूल्य ठरविणे अवघड असते. सहसा असे विमापत्र दिले जात नाही.

३. विशिष्ट विमापत्र

या प्रकारामध्ये विमा कंपनी एखाद्या मालमत्तेची जास्तीत जास्त किती नुकसान भरपाई देईल हे स्पष्ट केलेले असते. त्यानुसार विमेदाराला तेवढ्या रकमेचा विमा घ्यावा लागतो. प्रत्यक्षात विमा रकमेपेक्षा जास्त नुकसान झाले तरी विमा रकमेइतकीच भरपाई दिली जाते. तसेच विमा रकमेपेक्षा कमी नुकसान झाल्यास जेवढे नुकसान झाले असेल तेवढी रक्कम भरपाई म्हणून दिली जाते.

४. सरासरी विमापत्र

या प्रकारामध्ये मालमत्तेचे मूल्य व विमा रक्कम यांचे प्रमाण विचारात घेऊन नुकसान भरपाईची रक्कम ठरविण्यात येते. यासाठी पुढील सूत्राचा वापर केला जातो.

विमा रक्कम

$$\text{नुकसान भरपाईची रक्कम} = \text{-----} \times \text{प्रत्यक्ष नुकसान मालमत्तेचे मूल्य}$$

उदा. 'अ' या विमेदाराने आपल्या १० लाख रु. किमतीच्या इमारतीचा विमा केवळ रु. ६ लाख इतका घेतला. आगीमुळे इमारतीचे रु. २ लाख इतके नुकसान झाले तर विमा कंपनी वरील सूत्राप्रमाणे नुकसान भरपाई देते.

$$\begin{aligned} \therefore \text{नुकसान भरपाई} &= \frac{६,००,०००}{१०,००,०००} \times २,००,००० \\ &= १,२०,००० \end{aligned}$$

विमेदाराने कमी मूल्याचा विमा घेऊ नये म्हणून हे विमापत्र सुरू करण्यात आले आहे. सर्वच विमा कंपन्या प्रत्येक विमा प्रकारात "सरासरी कलम" समाविष्ट करतात.

५. घोषित विमापत्र :

व्यापारी, व्यावसायिक, उद्योजक यांच्या गुदामातील मालसाठ्यात सातत्याने बदल होत असतात. परिणामी कोणत्या वेळी किती माल गुदामात आहे हे सांगणे कठीण असते. या विमापत्राद्वारे विमेदाराने गुदामातील बदलत्या मालसाठ्याचे घोषित केलेले मूल्य आधार मानून विमा उतरविला जातो. या विमापत्रातील महत्त्वाच्या तरतूदी पुढीलप्रमाणे -

- गुदामामध्ये असलेल्या मालाचे मूल्य विमेदार दरमहा घोषित करतो. या मूल्याच्या ७५% रकमेवर विमाहप्ता आकारला जातो.
- सरासरी मूल्य पद्धतीच्या आधारे जोखीम निश्चित केली जाते. यानुसार दररोजची, आठवड्याची किंवा महिन्याची गुदामातील मालाची सरासरी काढली जाते.
- वर्षा अखेरीस अगोदर दरमहा भरलेल्या विमा हप्त्याचे योग्य प्रकारे समायोजन केले जाते. त्यानुसार विमा हप्ता जास्त होत असेल तर तो परत केला जातो किंवा कमी पडत असेल तर मागवून घेतला जातो.

६. तरते / तरंगते विमापत्र :

जेव्हा एखाद्या विमेदाराच्या एकाच गावातील अथवा शहरातील वेगवेगळ्या ठिकाणी असलेल्या मालमत्तेसाठी एकच विमापत्र दिले जाते तेव्हा त्यास तरते विमापत्र असे म्हणतात. कारखानदार, व्यावसायिक यांची शहरात अनेक ठिकाणी गुदामे असतात. त्या प्रत्येक ठिकाणच्या मालाचा वेगवेगळा विमा घेणे गैरसोयीचे ठरते. अशा विमेदारांसाठी हे विमापत्र उपयुक्त ठरते. या विमापत्राची ठळक वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे -

////// ११५ ////

- i) विविध ठिकाणी असलेल्या मालमत्तेचे वेगवेगळे मूल्य घोषित करण्याची गरज नसते. त्या सर्व मालमत्तेचे एकत्रित मूल्य घोषित करून, त्या मूल्याचा विमा काढता येतो.
- ii) सर्व मालमत्ता एकाच शहरात / गावात असावी लागते.
- iii) या विमापत्राचा हप्ता इतर विमाप्रकारापेक्षा अधिक असतो.
- iv) विमा हप्ता ठरविण्यासाठी सरासरी कलम वापरले जाते.

७. पुनर्स्थापना मूल्य विमापत्र :

या विमापत्रा अंतर्गत मालमत्तेची नुकसान भरपाई रोख स्वरूपात न देता संबंधित मालमत्ता पूर्वस्थितीत आणणेसाठी जेवढा खर्च येईल तो खर्च विमा कंपनी भागवते. यंत्रसामग्रीचे नुकसान झाल्यास तशाच प्रकारची नवीन यंत्रसामग्री घेऊन दिली जाते किंवा पूर्वस्थितीत आणून दिली जाते. इमारत आगीमुळे पूर्ण नष्ट झाली तर ती पुन्हा आहे तशी बांधून दिली जाते, मग त्यासाठी कितीही खर्च येवो. अर्थात घसाऱ्याची रक्कम वजा केली जाते.

इमारत, यंत्रे यांच्या दिवसेंदिवस वाढत असणाऱ्या किंमती विचारात घेता हे विमापत्र खूपच उपयुक्त आहे.

८. आनुषंगिक हानी विमापत्र :

प्रत्यक्ष आगीबरोबरच आगीचा परिणाम म्हणून मालमत्तेचे नुकसान होण्याची शक्यता असते. अशा नुकसानीविरुद्ध विमा संरक्षण दिले जाते, त्यास आनुषंगिक हानी विमापत्र असे म्हणतात. उदा. आगीमुळे मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास उत्पादनात खंड पडतो, स्थिर खर्च व कामगारांचा पगार द्यावा लागतो, नफ्याचे नुकसान होते, कर्जावरील व्याज भरावे लागते इ. प्रकारची आनुषंगिक हानी होते. या विमापत्राअंतर्गत अशा आनुषंगिक हानीमुळे झालेले नुकसान विमा कंपनी भरून देते. अग्निविम्यासोबत हा विमा घ्यावा लागतो. त्यासाठी जादा दराने विमा हप्ता भरावा लागतो.

९. शिंपणक (स्प्रिंकलर) गळती विमापत्र :

बहुमजली इमारतीमध्ये आग लागल्यास अग्निशामक यंत्रणेमार्फत ती विझवणे अशक्य बनते. यासाठी स्वयंचलित पाण्याचा मारा करणारी शिंपणक (स्प्रिंकलर) यंत्रे बसविली जातात. अनेकदा या यंत्रातील तांत्रिक बिघाडामुळे आग लागलेली नसताना देखील पाण्याचा मारा केला जातो, किंवा स्प्रिंकलर यंत्राच्या गळतीमुळे मालमत्तेचे नुकसान होते. या नुकसानीविरुद्ध जो विमा उतरविला जातो त्यास “शिंपणक गळती” (स्प्रिंकलर लिकेज) विमापत्र असे म्हणतात. यामध्ये पुढील कारणामुळे शिंपणक यंत्रातून पाण्याचा मारा होऊन नुकसान झाल्यास नुकसान भरपाई मिळत नाही.

- i) आगीच्या उष्णतेमुळे
- ii) इमारत दुरुस्ती प्रसंगी
- iii) शिंपणक यंत्राची दुरुस्ती अथवा त्याची हलवाहलव

जिथे बहुमजली इमारती आहेत उदा. शिकागो-सेअर्स टॉवर, सिंगापूर - ट्विन टॉवर्स, दुबई - बुर्ज दुबई अशा प्रगत राष्ट्रात हा विमा खूप प्रचलित आहे.

१०. विशेष धोके विमा :

अग्निविम्यासोबत कांही विशेष धोक्याविरुद्ध विमा संरक्षण मिळण्यासाठी हा विमा घेतला जातो. यामध्ये प्रामुख्याने भूकंप, महापूर, चक्रीवादळ, अतिरेकी कारवाया, दंगल इ. बाबींचा समावेश होतो. या विम्याचा हप्ता अधिक दराने आकारला जातो.

११. सर्व समावेशक विमापत्र :

या विमापत्रांतर्गत आगीबरोबरच इतर सर्व प्रकारच्या धोक्याविरुद्ध विमा संरक्षण दिले जाते. उदा. संप, चोरी, दंगल, स्फोट इ. अर्थात इतर धोक्यांची यादी विमापत्रामध्ये स्पष्टपणे नमूद केली जाते. या विमापत्राचा हप्ता अधिक दराने आकारला जातो.

१२. समायोजन विमापत्र :

घोषित विमापत्राप्रमाणेच हा विमा आहे. यामध्ये विमादारास प्रथम आपल्या गुदामातील मालाचे मूल्य घोषित करावे लागते. त्यानुसार अग्निविमा उतरविला जातो. त्यानंतर गुदामातील मालसाठ्यात व त्याच्या मूल्यात बदल झाला तर विमा रक्कम समायोजित करण्याची सोय उपलब्ध करून दिली जाते.

१३. नफाहानी विमापत्र :

आगीचा परिणाम म्हणून अनेकदा उत्पादन कार्य बंद पडते. यामुळे व्यावसायिकाला होणारा नफा बुडतो. या नफ्याचे नुकसान भरून मिळावे म्हणून नफाहानी विमापत्र घेता येते. अर्थात आनुषंगिक हानी विमापत्रामध्ये “नफा हानी” अंतर्भूत आहे. आगीमुळे उत्पादन कार्य बंद पडले तरी विविध स्वरूपाचे खर्च उदा. भाडे, कामगारांचा पगार, व्याज, किमान वीज बिल, कर इ. करावेच लागतात. यामुळे नफ्यामध्ये प्रचंड घट होते. या विमापत्रान्वये या नफाहानीची भरपाई केली जाऊ शकते.

१४. वाहतुकीतील अग्निविमा :

माल वाहतुकीमध्ये असताना आगीमुळे होणाऱ्या नुकसानीविरुद्ध संरक्षण मिळावे म्हणून घेतलेल्या विम्यास वाहतुकीतील अग्निविमा असे म्हणतात. या विम्याचे संरक्षण माल वाहतुकीसाठी वाहनात चढविल्यापासून ते प्रवास पूर्ण होऊन माल उतरवून घेईपर्यंतच्या काळासाठी दिले जाते.

१.२.५ अग्निविमा करार रद्द करणे :

भारतीय करार कायदानुसार विमा करार हा कायदेशीर असतो. तो दोन पक्षातील लेखी करार आहे. या करारातील कोणत्याही पक्षाला योग्य ती पूर्व सूचना देऊन अग्निविमा करार रद्द करण्याचा अधिकार आहे. विमेदार कोणत्याही क्षणी विमा करार रद्द करू शकतो. अर्थात त्या तारखेपर्यंतचा विमा हप्ता विचारात घेऊन उर्वरित कालावधीची हप्त्याची रक्कम विमा कंपनी विमेदारास परत करते.

तसेच विमा कंपनीला विमा रद्द करावयाचा असल्यास त्याची १५ दिवस अगोदर विमेदारास सूचना द्यावी लागते. विमा रद्द केल्यानंतर उर्वरित काळाच्या विमा हप्त्याची रक्कम विमेदारास परत केली जाते.

१.२.६ अग्निविमा पॉलिसीची जप्ती :

काही विशिष्ट परिस्थितीत विमा कंपनीला अग्निविमा पॉलिसी जप्त करण्याचा अधिकार प्राप्त होतो. यामध्ये पुढील महत्त्वाच्या कारणांचा समावेश होतो.

- १) विमा हप्ता भरला नाही.
- २) चुकीच्या पद्धतीने धोक्याचे वर्णन केले किंवा परमोच्च विश्वासतत्त्वाचा भंग केला.
- ३) विमा कंपनीच्या पूर्व परवानगीशिवाय विमित मालमत्ता हलविल्यास किंवा हस्तांतर केल्यास किंवा त्यात बदल केल्यास.
- ४) जाणीवपूर्वक, सहेतुक मालमत्तेला आग लावल्यास
- ५) खोटा दावा दाखल केल्यास
- ६) नुकसानीचे पुरावे सादर करू न शकल्यास
- ७) विमा कराराच्या अटीविरुद्ध विमेदाराने कृती केल्यास

१.२.७ अग्निविम्याचे नूतनीकरण :

विमापत्राची मुदत संपण्यापूर्वी अथवा संपल्यानंतर ताबडतोब विमेदारास विमापत्राचे नूतनीकरण करता येते. विमा कंपनी मुदत संपत आल्याची सूचना विमेदारास देते व नूतनीकरणासाठी हप्ता भरण्याची विनंती करते. अर्थात तशी सूचना देण्याचे बंधन विमा कंपनीवर नसते. नूतनीकरणात पुढील बाबी महत्त्वाच्या आहेत.

- १) विमित मालमत्तेत कोणताही बदल झाला असल्यास तो विमा कंपनीला कळविण्याची कायदेशीर जबाबदारी विमेदारावर असते.
- २) विमा हप्ता भरल्यास सवलतीचे दिवस दिले जात नाहीत.
- ३) मुदत संपण्यापूर्वी विमा हप्ता भरून नूतनीकरण करण्याची जबाबदारी विमेदाराची असते.
- ४) बहुतांश वेळा विमा कंपनी मुदत संपण्याची लेखी सूचना देते.

१.२.८ नुकसान भरपाई मिळविण्याची कार्यपद्धती (Settlement of Claims) :

अग्निविमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे. या अंतर्गत विमा कंपनी विमादारास आगीमुळे अथवा करारात नमूद केलेल्या कारणामुळे मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास नुकसान भरपाई देते. यामध्ये दोन्ही पक्षाचे आर्थिक हितसंबंध गुंतलेले असल्याने त्यांना योग्य ती दक्षता घ्यावी लागते. साधारणपणे विमेदारास नुकसान भरपाई मिळविताना पुढील कार्यपद्धतीचा अवलंब करावा लागतो.

१. आगीची सूचना देणे :

विमित मालमत्तेस आग लागल्यानंतर विमेदाराने त्याची सूचना विनाविलंब विमा कंपनीस देणे आवश्यक असते. ही सूचना प्रथम फोनवरून व नंतर रीतसर लेखी स्वरूपात द्यावी लागते. त्याचबरोबर त्याने आग विझविण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न करावे लागतात. यासाठी तातडीने अग्निशामक दल व नजीकच्या पोलीस स्टेशनला कळविणे हे विमेदाराचे कायदेशीर कर्तव्य आहे.

आगीची सूचना देण्यात विलंब केल्यास त्याच्या हेतूविषयी शंका निर्माण होऊ शकते. तसेच त्रयस्थांच्या निष्काळजीपणामुळे आग लागली असेल तर त्यांचेवर कायदेशीर कारवाई करण्यास विमा कंपनीला अडचण येऊ शकते.

२. नुकसानीचा अंदाज करणे :

आग विझविल्यानंतर विमेदाराने मालमत्तेच्या नुकसानीचा अंदाज करावा लागतो. यासाठी पोलीस पंचनामा केला जातो. आगीमळे व आगीच्या परिणामामुळे झालेले नुकसान स्वतंत्रपणे दाखवावे लागते. आगीपासून माल वाचवताना झालेले नुकसान, पाण्याच्या माऱ्यामुळे अथवा आगीच्या वेळी चोरीमुळे झालेले नुकसान योग्यप्रकारे अंदाजित करावे लागते.

हा नुकसानीचा अंदाज व आगीचा संपूर्ण घटनाक्रम उदा. आगीची तारीख, वेळ, कारण, ती विझविण्यासाठी केलेले प्रयत्न, पोलीस पंचनामा इ.चा संपूर्ण तपशील लेखी पत्राद्वारे विमा कंपनीस कळवावा लागतो.

३. दावा अर्ज करणे :

आगीची सूचना व विमेदाराचे पत्र मिळाल्यानंतर विमा कंपनी आगीची व नुकसानीची प्राथमिक चौकशी करते. त्यानंतर विमेदारास भरपाई मागणी अर्ज पाठविते. विहित नमुन्यातील हा अर्ज विमेदाराने भरून विमा कंपनीला सादर करावा लागतो. यामध्ये प्रामुख्याने पुढील माहितीचा समावेश होतो.

- i) आगीची तारीख, वेळ, कारण व संपूर्ण तपशील
- ii) मालमत्तेचे एकूण मूल्य, वाचलेल्या मालमत्तेचे मूल्य व नुकसानीची रक्कम
- iii) मालमत्तेचा अन्य विमा कंपनीकडे विमा घेतला असेल तर त्याची माहिती.
- iv) भरपाई मागणीची रक्कम
- v) नुकसानीबाबतचे पुरावे

४. भरपाई अर्जाची छाननी :

विमेदाराकडून नुकसान भरपाई अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर विमा कंपनी आपल्या तज्ज्ञ अधिकाऱ्यामार्फत त्याची छाननी करते. यामध्ये प्रामुख्याने पुढील गोष्टी तपासल्या जातात.

- i) अग्निविमा कालावधी सुरू आहे का?
- ii) आगीचे नेमके कारण?
- iii) झालेले नुकसान विमा करारामध्ये समाविष्ट आहे का?
- iv) विमा घेतलेली मालमत्ता व नुकसान झालेली मालमत्ता एकच आहे का?
- v) सदर मालमत्तेत विमेदाराचे विमेयहित आहे का?
- vi) आगीची व नुकसानीची सूचना वेळेत दिली आहे का?

वरीलप्रकारे छाननी केल्यानंतर भरपाई मागणीची नोंद विमा कंपनी “भरपाई मागणी पुस्तकात” करते.

५. सर्वेक्षण अहवाल घेणे :

नुकसानीची रक्कम जास्त असेल तर विमा कंपनी नुकसानीचा सर्वेक्षण अहवाल मागवू शकते. यासाठी विमा कंपनी रीतसर परवाना असलेल्या व्यक्तीची सर्वेक्षक म्हणून नियुक्ती करते. या सर्वेक्षकाला विमेदाराने योग्य ती सर्व माहिती पुरवणे आवश्यक असते. या सर्वेक्षकाच्या अहवालाच्या आधारे विमा कंपनी भरपाई मागणी अर्ज निकालात काढते.

६. नुकसानीचे पुरावे देणे :

विमेदाराने आगीच्या सूचनापत्राबरोबरच नुकसानीचे पुरावे सादर करावे लागतात. ते दिले नसतील तर सर्वेक्षण अधिकाऱ्याकडे ते द्यावे लागतात. यामध्ये प्रामुख्याने माल खरेदीपत्र, मालसाठा नोंदवही, खरेदी विक्रीच्या नोंदी, दरपत्रके व इतर आवश्यक कागदपत्रांचा समावेश होतो. जर ही कागदपत्रेदेखील आगीत नष्ट झाली असतील तर तशा आशयाचे प्रतिज्ञापत्र विमेदाराने द्यावे लागते.

७. भरपाई मागणी मान्य करणे व रक्कम अदा करणे :

भरपाई मागणी अर्ज, सर्वेक्षण अहवाल व योग्य त्या पुराव्याच्या छाननीनंतर विमा कंपनी नुकसान भरपाई मागणी मान्य करते. ही भरपाईची रक्कम विमेदारास रेखांकित धनादेशाद्वारे पाठवून दिली जाते. अर्थात जर रक्कम नुकसानीपेक्षा जास्त दिली गेली असेल किंवा विमेदाराने आगीचे खोटे पुरावे दिल्याचे निदर्शनास आल्यास विमा कंपनी दिलेली भरपाई वसूल करू शकते.

१.३ सारांश :

आज वाणिज्याच्या विकासाबरोबर अग्निविम्याचे महत्त्व प्रचंड वाढले आहे. आगीपासून आणि आगीच्या परिणामामुळे होणाऱ्या नुकसानीविरुद्ध विमा संरक्षण मिळावे म्हणून अग्निविमा उतरविला जातो. भारतामध्ये सर्वसाधारण विमा महामंडळाबरोबरच इतर अनेक खाजगी विमा कंपन्या अग्निविमा व्यवसाय करतात. या सर्वांची कार्यपद्धत, नियम, अटी सारख्याच आहेत. परंतु विमेदार आपल्या सोईनुसार यापैकी एका कंपनीची निवड करू शकतो. अग्निविमा करारास नुकसानभरपाई तत्त्व, परमोच्च विश्वासतत्त्व, विमेयहित तत्त्व, वर्गणी

तत्त्व इ. तत्त्वे लागू होतात. विमा उतरविताना व नुकसान भरपाई मिळवताना गुंतागुंत निर्माण होऊ नये म्हणून विविध अटी विमा पत्रात नमूद केलेल्या असतात. विमेदार आपला व्यवसाय, धोक्याचे स्वरूप इ. विचारात घेऊन विविध प्रकारच्या विमापत्रातून योग्य त्या विमापत्राची निवड करू शकतो. विमा कंपनी व विमेदार योग्य ती पूर्वसूचना देऊन विमा करार रद्द करू शकतात. अग्निविमाकराराचे दरवर्षी नूतनीकरण करावे लागते. नुकसान भरपाई देताना विमा कंपनी आवश्यक ती चौकशी करून रेखांकित धनादेशाद्वारे देते.

१.४ पारिभाषिक शब्द :

- **विमेयहित** – वस्तूत विमेदाराचे आर्थिक हितसंबंध असणे.
- **कच्चे विमापत्र** – अंतिम विमापत्र तयार होईपर्यंत विमा कंपनीने विमेदारास दिलेले तात्पुरते विमापत्र.
- **लवाद** – विमेदार व विमा कंपनी यांचेतील वाद त्वरीत मिटवले जावेत म्हणून केलेली कायदेशीर व्यवस्था.
- **निश्चित मूल्य** – विमा घेताना मालमत्तेचे निर्धारित केलेले मूल्य.
- **दावा** – नुकसान भरपाई मिळण्यासाठी विमा कंपनीकडे रीतसर दाखल केलेला अर्ज.

१.५ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न :

अ) रिकाम्या जागी योग्य शब्द भरा.

१. अग्निविमा हा भरपाईचा करार आहे.
२. कांही विशिष्ट मालमत्तेच्या नुकसानीविरुद्ध विमा कंपनी संरक्षण देत नाही अशा मालमत्तेस असे म्हणतात.
३. विमेदाराने मालमत्तेच्या प्रत्यक्ष रकमेपेक्षा कमी रकमेचा विमा घेऊ नये म्हणून हे तत्त्व वापरले जाते.
४. निर्णय हा अंतिम असून त्यावर अपील करता येत नाही.
५. निश्चित मूल्य विमापत्रात रक्कम अगोदरच निश्चित केली जाते.

ब) खालील विधाने चूक की बरोबर ते सांगा.

१. अग्निविम्याची मुदत पाच वर्षे इतकी असते.
२. अग्निविम्याला परमोच्च विश्वास हे तत्त्व लागू होते.
३. एकाच शहरातील विविध ठिकाणच्या मालासाठी एकच विमापत्र दिले जाते त्यास तरते विमापत्र असे म्हणतात.

घटक -२
सागरी विमा

अनुक्रमणिका

२.० उद्दिष्टे

२.१ प्रास्ताविक

२.२ विषय विवेचन

२.२.१ सागरी विम्याची संकल्पना व अर्थ

२.२.२ सागरी विमा उतरविण्याची कार्यपद्धती

२.२.३ अग्निविमा व सागरी विम्यातील फरक

२.२.४ सागरी विमापत्रातील अटी/कलमे

२.२.५ सागरी धोके

६.२.६ सागरी हानी

६.२.७ सागरी विम्याचे प्रकार

२.३ सारांश

२.४ महत्वाच्या संज्ञा

२.५ स्वाध्याय

२.६ संदर्भ

२.० उद्दिष्टे :

सागरी विमा या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना -

- सागरी विम्याची संकल्पना, अर्थ व स्वरूप समजेल.
- सागरी विमा उतरविण्याची कार्यपद्धती समजण्यास मदत होईल.
- अग्निविमा व सागरी विम्यातील फरक सुलभपणे स्पष्ट करता येईल.
- सागरी विम्यातील अटी/कलमे यांचे आकलन होईल.
- सागरी धोके व सागरी हानी यांची माहिती मिळेल.
- विविध सागरी विमा प्रकार समजतील.

२.१ प्रास्ताविक :

विम्याच्या सर्व प्रकारामध्ये सागरी विमा हा सर्वात जुना प्रकार आहे. सागरी विम्याची सुरुवात बाराव्या शतकाच्या शेवटी इटलीमध्ये झालेली दिसून येते. भारतामध्ये एकोणिसाव्या शतकामध्ये सागरी विम्याचा विकास झाला. सागरी वाहतुकीमध्ये सागरी धोक्यांपासून होणारे नुकसान भरून देण्याच्या दृष्टीने 'सागरी विमा' अत्यंत महत्त्वाचा व प्राचीन विमा व्यवसाय आहे त्यामुळेच आंतरराष्ट्रीय व्यापारामध्ये सागरी विम्याचे महत्त्व अनन्यसाधारण असे दिसून येते. भारतामध्ये १९३८ साली विमा कायदा संमत करण्यात आला त्यामध्ये सागरी विम्यासंबंधी अनेक तरतुदी होत्या. परंतु सागरी विमा करार हा वैशिष्ट्यपूर्ण व क्लिष्ट स्वरूपाचा असल्याने 'सागरी विमा कायदा' १९६३ मध्ये संमत करण्यात आला.

२.२ विषय विवेचन :

२.२.१ सागरी विम्याची संकल्पना व अर्थ :

सागरी विमा कायदा १९६३ नुसार,

“सागरी विमा म्हणजे असा करार की ज्याद्वारे विमेदारांचे सागरी नुकसान म्हणजे सागरी प्रवासाशी संबंधित असणारे नुकसान करारात ठरविलेल्या पद्धतीने व मर्यादेपर्यंत भरून देण्याचे विमा कंपनी मान्य करते.”

यावरून सागरी विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील नुकसानभरपाईचा करार असतो हे स्पष्ट होते या विम्यामुळे सागरी नुकसान म्हणजेच समुद्रातील प्रवासात अपघाताने होणाऱ्या सागरी नुकसानीविरुद्ध संरक्षण नसते. सागरी विमा करार हा गुंतागुंतीचा असल्यामुळे हा करार तांत्रिकदृष्ट्या परिपूर्ण असावा लागतो.

सागरी विम्याचे स्वरूप व व्याप्ती खालीलप्रमाणे -

१) जहाजाचा विमा :

जहाज अथवा बोट यामध्ये प्रचंड भांडवल गुंतविलेले असते. त्यामुळे सागरी प्रवासात या जहाजांचा सागरी विमा उतरविणे आवश्यक असते. सागरी धोक्यांपासून संरक्षण मिळण्याकरिता जहाज मालक आपल्या जहाजांचा विमा उतरवितात.

२) जहाजावरील मालाचा सागरी विमा :

आयात निर्यात व्यापारासाठी सागरी मार्गाचा वापर मोठ्या प्रमाणावर केला जातो. जहाजाद्वारे अवजड यंत्रे, कच्चा माल, रसायने, अन्नधान्य, कागद, कापड, कोळसा, पेट्रोल इ. विभिन्न प्रकारच्या मालाची वाहतूक होत असते. सागरी प्रवासातील विभिन्न धोक्यांमुळे मालाच्या नुकसानीची शक्यता असते त्यादृष्टीने व्यापारी जहाजावरील मालाचा सागरी विमा काढतात.

३) जहाज भाडे विमा :

सागरी वाहतुकीत माल वाहतुकीचे भाडे निर्यातक देत नाही तर माल आयात करणाऱ्या दलालाकडून किंवा

आयातकर्त्याकडून वसूल करण्यात येते. परंतु काही वेळेस सागरी अपघात किंवा सागरी धोक्यांमुळे ते जहाज आयातकर्त्यापर्यंत पोहोचत नाही अशा परिस्थितीत जहाज कंपनीचे मोठे नुकसान होत असते म्हणून कंपनी जहाज भाडे बुडाल्यामुळे होणाऱ्या नुकसानीविरुद्ध विमा काढते.

४) तृतीय पक्षाच्या होणाऱ्या नुकसानीचा विमा :

जहाजांची टक्कर किंवा एक जहाज दुसऱ्या जहाजावर आपटल्यामुळे एका जहाजाकडून दुसऱ्या जहाजाचे नुकसान होण्याची शक्यता असते यामध्ये ज्या जहाजाची चूक असते त्या जहाज मालकाने अथवा कंपनीने दुसऱ्या मालकास नुकसानभरपाई देणे आवश्यक असते याकरिता विमा कंपनी तृतीय पक्षाच्या होणाऱ्या नुकसानीचे दायित्व देते.

वरील चारही विमा प्रकारांचा सागरी विम्यामध्ये अंतर्भाव होतो.

२.२.२ सागरी विमा उतरविण्याची कार्यपद्धती :

सागरी विमा उतरविण्यासाठी खालील कार्यपद्धती अवलंबिली जाते.

१. विमा कंपनीची निवड करणे :

सागरी विमा घेण्यासाठी विमेदाराने योग्य विमा कंपनीची निवड करणे हा पहिला टप्पा होय. भारतीय सर्वसाधारण विमा महामंडळाच्या चार दुय्यम कंपन्या किंवा इतर खाजगी विमा कंपन्या यापैकी कोणत्याही एका कंपनीची निवड सागरी विमा घेण्यासाठी करावी लागते.

२. दलाल किंवा प्रतिनिधीची निवड करणे :

विमेदारास सागरी वाहतुकीतील सर्व तांत्रिक गोष्टींची व सागरी विमा घेण्याच्या कार्यपद्धतीची सर्व माहिती असतेच असे नाही. त्यामुळे दलाल किंवा प्रतिनिधीची निवड करावी लागते. दलाल किंवा प्रतिनिधी ही तज्ज्ञ व्यक्ती असते त्यास सागरी विम्याबाबत सर्व अद्ययावत व तांत्रिक माहिती असते. विमेदाराने दिलेल्या माहितीच्या आधारे सागरी विमा काढण्याची संपूर्ण व्यवस्था दलाल करतो. त्यामुळेच दलाल किंवा प्रतिनिधी हा महत्त्वाचा घटक मानला जातो.

३. निवेदनपत्र सादर करणे :

विमा प्रतिनिधी विमेदाराच्या वतीने 'निवेदन पत्र' (Declaration Form) भरून विमा कंपनीस सादर करतो. सदर निवेदन पत्र विमेदाराने दिलेल्या माहितीच्या आधारे प्रतिनिधी किंवा दलाल तयार करतो. हे निवेदन पत्र प्रस्ताव अर्ज समजले जाते. निवेदनपत्रामध्ये विमेदाराचे संपूर्ण नाव व पत्ता, मालाचे वर्णन, जहाज वाहतुकदाराचे नाव, संवेष्टन किंवा बांधणीची पद्धत, जहाजाचे नाव, प्रवासाच्या मार्गाची माहिती, माल कोणत्या बंदरापासून ते कोणत्या बंदरापर्यंत पाठविला जाणार आहे, जोखमीचे स्वरूप, विमा रक्कम, नुकसान भरपाई कोणत्या ठिकाणी मिळावी इ. माहिती देण्यात येते. सदर माहिती देताना परमोच्च विश्वासाच्यातत्त्वाचे पालन केले पाहिजे.

४. धोक्याचे परीक्षण करणे :

विमा प्रतिनिधीद्वारे सादर केलेल्या निवेदन पत्राची विमा कंपनीतर्फे छाननी केली जाते व पाहणीच्या आधारे धोक्याच्या स्वरूपाचा अंदाज घेतला जातो. सादर कामाकरिता तज्ज्ञांची मदत घेतली जाते. धोक्याच्या परीक्षणानंतर विमा हप्त्याची रक्कम निश्चित केली जाते.

५. विमा हप्ता भरणे :

विमा कंपनीने निश्चित केलेला विमा हप्ता विमेदार भरतो. विमा हप्ता भरल्यानंतर विमा कंपनी त्याची पावती देते.

६. तात्पुरते/कच्चे विमापत्र देणे :

पक्के विमापत्र तयार होण्यास विलंब होण्याची शक्यता असते त्यामुळे विमा हप्ता भरल्यानंतर सागरी विमा काढल्याचा लेखी पुरावा म्हणून तात्पुरते/कच्चे विमापत्र (Cover Note) विमा कंपनी देते. या विमापत्रात सागरी विम्याविषयक आवश्यक ती सर्व माहिती दिलेली असते. पक्के विमापत्र मिळेपर्यंत कच्चे/तात्पुरते विमापत्र जपून ठेवणे आवश्यक असते.

७. पक्के विमापत्र देणे :

विमा कंपनी विहित नमुन्यातील पक्के विमापत्र आवश्यक त्या सर्व माहितीसह विमा कंपनीच्या जबाबदार अधिकाऱ्याच्या सहीसह विमेदाराला देते. काहीवेळेस हे पक्के विमापत्र मिळेपर्यंत जहाजाचा प्रवास संपलेलाही असतो. अशावेळेस पक्के विमापत्र ही औपचारिकता ठरते.

अशाप्रकारे सागरी विमापत्र घेण्याची कार्यपद्धती अवलंबिली जाते.

२.२.३ अग्निविमा व सागरी विमा यातील फरक :

मुद्दा	अग्निविमा	सागरी विमा
व्याख्या	“इतर कोणत्याही विमा प्रकारांतर्गत अग्निविमा काढलेला असेल तर तो सोडून ज्यात अग्निमुळे किंवा अग्निच्या परिणामामुळे धोके म्हणून अंतर्भूत असणाऱ्या धोक्यांपासून झालेले नुकसान भरून देण्याचा करार म्हणजे अग्निविमा होय.”	“ज्या करारात विमेदारांचे सागरी नुकसान म्हणजे सागरी प्रवासाशी संबंधित असणारे नुकसान करारात ठरविलेल्या पद्धतीने व मर्यादेपर्यंत भरून देण्याचे विमा कंपनी मान्य करते असा करार म्हणजे सागरी विमा होय.”
कायदा	अग्निविमा व त्यासंबंधित दावे याबाबत विमा कायदा १९३८ मधील तरतुदींचे पालन केले जाते.	सागरी विमा व त्यासंबंधीचे दावे याबाबत नियमन करण्यासाठी स्वतंत्र सागरी विमा कायदा १९६३ मधील तरतुदींचे पालन केले जाते.

धोके व विमाहप्ता	अग्निविम्यामध्ये धोके व जोखीम तुलनेने कमी असते त्यामुळे विम्याचा हप्ताही तुलनेने कमी असतो.	सागरी विम्यामध्ये धोके व जोखीम जास्त असते त्यामुळे या विम्याचा हप्ताही तुलनेत जास्त असतो.
विमेयहित	अग्निविमा घेताना व नुकसानीची भरपाई मागताना अशा दोन्ही वेळेस विमेदाराचे विमेयहित संबंधित मालमत्तेत असणे आवश्यक असते.	सागरी विमा घेताना विमेय हित नसले तरी चालते मात्र नुकसानीचा दावा करतेवेळी विमेदाराचे संबंधित मालमत्तेमध्ये विमेयहित असणे आवश्यक असते.
नुकसानभरपाई	अग्निविम्यामध्ये जेवढे नुकसान झाले असेल तेवढीच भरपाई दिली जाते.	सागरी विम्यामध्ये झालेले नुकसान अधिक १० ते १५% रक्कम नफा अशी भरपाई दिली जाते.
स्वरूप	अग्निविमाप्रकारात नुकसान भरपाईच्या तत्वाचे काटेकोर पालन केले जाते.	सागरी विमा प्रकारात नुकसान भरपाईच्या तत्वाचे काटेकोर पालन केले जात नाही.
हस्तांतरण	अग्निविमापत्राचे हस्तांतरण विमा कंपनीच्या पूर्वपरवानगीशिवाय करता येत नाही.	सागरी विमापत्राचे हस्तांतरण सहजासहजी करता येते. त्यासाठी विमा कंपनीची पूर्वपरवानगी आवश्यक नाही.

२.२.४ सागरी विमापत्रातील अटी किंवा कलमे :

सागरी विमा करार हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार असतो. हा करार क्लिष्ट स्वरूपाचा समजला जातो. करार कायद्यातील अटी सागरी विम्यास लागू होतात. याशिवाय विशिष्ट प्रकारच्या अटीही सागरी विम्यास लागू होतात. या अटी विमापत्रात लिखित स्वरूपात स्पष्टपणे नमूद केलेल्या असतात त्यास 'कलमे' (Clauses) या नावाने संबोधले जाते. या कलमानुसार नुकसानभरपाई दिली जाते. सागरी विम्याची काही महत्त्वाची कलमे खालीलप्रमाणे आहेत.

१) विमेदाराचे नाव कलम -

सागरी विमापत्रामध्ये विमेदाराचे नाव, विमा प्रतिनिधीचे नाव, मालमत्तेचा मालक इ. नावे स्पष्टपणे नमूद करण्यात येतात.

२) अभिहस्तांकन कलम -

या कलमानुसार सागरी विमापत्र दुसऱ्याच्या नावाने हस्तांतरण करता येते. सागरी विमापत्रामध्ये मुक्त अभिहस्तांकनाची सोय आहे. सोप्या शब्दात विमित माल दुसऱ्या व्यक्तीस विकल्यास मालाच्या मालकी हक्काबरोबरच मालाचे विमापत्रही एका मालकाकडून दुसऱ्या मालकाकडे हस्तांतरण होत असते व त्यास विमा कंपनीची परवानगी असते त्यासाठी पूर्वसूचना देण्याची गरज नसते. जहाजावरील मालाच्या विमापत्राच्या मुक्त

हस्तांतरणाची तरतूद सागरी विमा कायदान्वये आहे. मात्र जहाज विमा असेल तर विमापत्राच्या हस्तांकनास विमा कंपनीची संमती घेणे आवश्यक असते.

३) मालमत्तेचे वर्णन कलम-

या कलमान्वये ज्या मालमत्तेचा सागरी विमा काढला आहे त्याचे वर्णन देण्यात येते. जहाज आणि जहाजावरील मालाची अचूक व वस्तुनिष्ठ माहिती देण्यात येते.

४) जहाज कलम-

या कलमामध्ये माल ज्या जहाजाद्वारे पाठविला जाणार आहे त्या जहाजाचे नाव लिहिण्यात येते. मालाचा विमा काढताना जहाजाचे नाव नमूद केले नाही तरी चालू शकते मात्र एकदा जहाजाचे नाव नमूद केल्यास ते बदलता येत नाही. नाव बदलण्यासाठी विमा कंपनीकडे परवानगी मागावी लागते मात्र सागरी प्रवासादरम्यान एखादे जहाज नादुरुस्त झाल्यास त्यावरील माल दुसऱ्या कोणत्याही जहाजाद्वारे पाठविता येतो त्यास विमा संरक्षण सुरू राहते.

५) प्रवास कलम-

या कलमामध्ये जहाज कोणत्या मार्गाने प्रवास करणार याचा तपशील दिला जातो व त्याच मार्गाने जहाजाने प्रवास करणे बंधनकारक असते. जहाजाने मार्ग बदलला, मुक्कामाचे ठिकाण बदलले, बंदर बदलले व हानी झाल्यास विमा कंपनी नुकसान भरपाई देण्यास जबाबदार राहत नाही. सागरी विम्यामध्ये हे कलम महत्त्वाचे मानले जाते. संकटकाळी विमा नैसर्गिक आपत्तीच्या काळात मार्ग बदलण्याची किंवा अन्य बंदरावर जाण्याची सवलत असते मात्र इतर वेळी प्रवास मार्ग बदलावयाचा असल्यास तसे कलम विमापत्रात असणे आवश्यक असते. विमापत्रात प्रवासमार्गाचा उल्लेख केलेला नसेल तर परंपरागत मार्गानेच प्रवास केला पाहिजे. थोडक्यात प्रवास कलमानुसार जहाजाने संपूर्ण प्रवासात आपला मार्ग कुठेही बदलता कामा नये हे ध्यानात घ्यावे.

६) विमा हप्ता कलम-

या कलमामध्ये विमा कंपनीने दिलेला विमा हप्ता नमूद करण्यात येतो. विविध सागरी धोक्यांसाठी वेगवेगळा हप्ता नोंदविला जातो.

७) विमित धोके कलम-

या कलमामध्ये ज्या सागरी धोक्यांविरुद्ध विमा संरक्षण देण्यात आले आहे त्या धोक्यांचा स्पष्ट उल्लेख केला जातो. सागरी प्रवासात विविध सागरी धोके उदा. आग, युद्ध, चाचेगिरी, लूट, चोरी, माल जप्ती, समुद्रात माल फेकणे, मालाचे नुकसान, जहाज बुडणे, जहाजांची धडक, त्सुनामी लाटा, शत्रुवाहनांद्वारे ताबा व अडवणूक, कर्मचाऱ्यांच्या दुष्कृत्यांमुळे होणारी हानी इ. धोके असतात. या धोक्यांबाबत स्वतंत्रपणे किंवा संयुक्तपणे कलमे असतात. विमेदाराला ज्या धोक्यांबाबत विमा संरक्षण हवे आहे त्या धोक्यांचा उल्लेख विमापत्रात करण्यात येतो त्यांना विमित धोके असे म्हणतात. विमित धोक्यांमुळे नुकसान झाले तरच विमा कंपनी नुकसान भरपाई देते. दुसऱ्या कोणत्याही धोक्यांमुळे नुकसान झाल्यास त्याची जबाबदारी विमा कंपनी घेत नाही.

८) मूल्यांकन कलम-

या कलमामध्ये विमा उतरविलेल्या मालमत्तेचे मूल्य नमूद करण्यात येते. जहाजावरील मालाची किंमत, जहाजाची किंमत, कर्मचाऱ्यांकडील वस्तुंची किंमत इ. नमूद केलेल्या असतात. विमा उतरविलेल्या धोक्यांमुळे मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास या कलमात नमूद केलेल्या मूल्याएवढी भरपाई मिळते. सदर मूल्यांकन कलम विमापत्रात नसल्यास नुकसान झाल्यानंतर मालमत्तेचे मूल्यांकन केले जाते.

९) सरासरी कलम-

सागरी प्रवासात जहाजास किंवा त्यावरील मालास संपूर्ण हानी किंवा अधिक हानी होण्याची शक्यता असते या कलमामध्ये संपूर्ण हानी व आंशिक हानीबाबत स्पष्ट तरतूदी नोंद करण्यात येतात. संपूर्ण हानीसह, सर्व सरासरी (आंशिक) हानीसह, सर्वसाधारण आंशिक हानीसह व विशिष्ट आंशिक हानीसह अशा अटी नमुद केल्या जातात. तसेच 'सर्व सरासरी हानीपासून मुक्त' असे कलम असल्यास संपूर्ण हानी झाली तरच भरपाई मिळते. अशा प्रकारे सरासरी कलम नुकसान भरपाई देत असताना महत्त्वपूर्ण ठरते.

१०) पासून व पर्यंत कलम-

या कलमामध्ये विमा कंपनीची जबाबदारी केव्हापासून सुरू होते व केव्हा संपते हे नमूद केले जाते. तांत्रिकदृष्ट्या जहाजाचा प्रवास ज्या क्षणापासून सुरू होत असतो त्या क्षणापासून विमा कंपनीची जबाबदारी सुरू होते. मात्र काही वेळेस जहाज बंदरात असतानासुद्धा नुकसान होण्याची शक्यता असते. त्यामुळेच विमदार 'पासून व पर्यंत' हे कलम विमापत्रात घालतात. या कलमानुसार जहाज बंदरात उभे असताना, प्रत्यक्ष प्रवासादरम्यान, जहाज विशिष्ट बंदरात पोहोचेपर्यंत व माल त्या बंदरात सुरक्षितपणे उतरविण्यापर्यंत विमा संरक्षण सुरू राहाते.

११) अधिकचे धोके कलम-

सर्वसाधारण सागरी धोक्यांशिवाय काही अधिकच्या धोक्यांसाठी विमा संरक्षण हवे असल्यास त्या अधिकच्या धोक्यांचा उल्लेख या कलमात करण्यात येतो. उदा. युद्ध धोका.

१२) गुदाम ते गुदाम कलम-

या कलमामध्ये माल पाठविणाऱ्या निर्यातकाच्या गुदामापासून ते माल घेणाऱ्या आयातकाच्या गुदामापर्यंत अंतर्गत वाहतुक व सागरी प्रवास यांस विमा संरक्षण मिळते. विमित मालास सागरी प्रवासातील विमा संरक्षणाबरोबरच तो माल गुदामापासून निर्यात बंदरापर्यंत आणेपर्यंत आणि आयात बंदरापासून गुदामात पोहोचविण्यापर्यंत विमा संरक्षण मिळते. सागरी विम्यात या कलमाचा क्वचितच वापर झालेला दिसतो.

१३) सुवेझ कालवा कलम-

सुवेझ, पनामा, मॅचेस्टर अशा आंतरराष्ट्रीय सागरी वाहतुकीतील कालव्यांचा या कलमात उल्लेख केला जातो. हे कालवे उथळ असल्यामुळे या कालव्यांमध्ये जहाजे सागर तळाशी घासली जाऊन काही नुकसान झाले तर त्याचा समावेश सागरी धोक्यांमध्ये होत नाही. या कलमामध्ये हे नमूद केले जाते. सुवेझ कालव्यातून मोठ्या

प्रमाणात वाहतूक होत असल्याने सदर कलमास 'सुवेझ कालवा' कलम असे नाव पडले. उथळ सागरतळ असणाऱ्या अन्य ठिकाणांचाही उल्लेख याच कलमात केला जातो.

१४) मुदत वाढ/ पुढे चालू कलम -

जहाज समुद्रात प्रवास करित असेल व त्या वेळी विम्याची मुदत संपत असेल तर विम्याचे नूतनीकरण करताना अडचण निर्माण होते. अशा परिस्थितीत या कलमानुसार विमा कंपनीला पूर्वसूचना देऊन जास्तीत जास्त एक महिन्याची मुदतवाढ घेता येते. त्यासाठी विमा कंपनी एक महिन्याचा विमा हप्ता घेते. विमेदाराने नंतर विशिष्ट मुदतीत नूतनीकरण न केल्यास जहाज विमापत्र आपोआप रद्द होते.

१५) कार्यवाही व खर्च कलम-

यात विमेदाराने विमित जहाज किंवा जहाजावरील माल वाचविण्यासाठी केलेला खर्च विमा कंपनीकडून वसूल करण्याचा अधिकार विमेदारास दिलेला असतो. सागरी धोक्यांमुळे होणारे नुकसान कमीत कमी ठेवण्यासाठी, धोका टाळण्यासाठी किंवा कमी करण्यासाठी होणारा आवश्यक तो खर्च व कार्यवाही करण्याचा अधिकारही या कलमामुळे प्राप्त होतो.

१६) मालकी हक्क त्याग कलम-

या कलमानुसार जर सागरी धोक्यांपासून विमित जहाजास किंवा मालास वाचविण्यासाठीची कार्यवाही करतो व प्रयत्न अयशस्वी ठरल्यास विमेदार त्या मालमत्तेवरील मालकी हक्क सोडून देतो. मालकी हक्क त्यागाची सूचना विमा कंपनीस देतो असा मालकी हक्क विमेदाराने सोडून दिल्यास विमा कंपनी त्या मालमत्तेवर आपला हक्क प्रस्थापित करू शकते आणि विमेदाराला संपूर्ण नुकसान भरपाई करण्यास जबाबदार राहते.

१७) दुरुस्ती अधिकार कलम-

या कलमानुसार विमेदार विमित जहाजाची कोणत्याही बंदरामध्ये कितीही खर्च लागला तरी दुरुस्ती करू शकतो. त्याचे अधिकार विमेदारास मिळतात. अशी दुरुस्ती न केल्यास मात्र नुकसान भरपाई रकमेतून १५% रक्कम विमा कंपनी वजा करते.

१८) ताबा व जप्तीमुक्त कलम-

शत्रुघ्राणने युद्ध किंवा युद्धसदृश्य धोक्यामुळे जहाज व जहाजावरील मालाचा ताबा घेतल्यास, अडवणूक केल्यास होणारे नुकसान विमा कंपनी भरून देत नाही. विमा कंपनी हे कलम प्रत्येक सागरी विमापत्रात नमूद करते.

१९) साक्षांकन कलम-

सागरी विमापत्रातील हे शेवटचे कलम होय. यात विमा कंपनीचा अधिकृत अधिकारी विमापत्रावर सही करतो.

७) सागरात माल फेकून देणे :

अपघातजन्य परिस्थितीत माल वाचविण्यासाठी किंवा जहाजाचे वजन कमी करण्यासाठी कप्तानाने काही माल सागरात फेकून देणे हा सागरी धोका समजला जातो.

८) जाणीवपूर्वक केलेली दुष्कृत्ये :

जहाजाचा कप्तान, कर्मचारी किंवा अन्य व्यक्तींनी जहाज किंवा मालाचे नुकसान करण्यासाठी केलेली जाणीवपूर्वक अशी दुष्कृत्ये उदा. जहाजास आग लावणे, जहाज बुडविणे किंवा पळविणे इ. सागरी धोके समजली जातात. मात्र निष्काळजीपणा किंवा दुर्लक्ष केल्यामुळे होणारे नुकसान सागरी धोक्यात येत नाही.

अशा प्रकारे अपघात किंवा अनिश्चित कारणाने घडणाऱ्या सागरी धोक्यांविरुद्ध सागरी विमा संरक्षण मिळत असते.

२.२.६ सागरी हानी :

विविध प्रकारच्या सागरी धोक्यांमुळे सागरी धोके/नुकसान होण्याची शक्यता असते. अशी हानी मुख्यतः दोन प्रकारची असते ती पुढीलप्रमाणे-

१) संपूर्ण हानी :

जेव्हा विमा काढलेले जहाज किंवा त्यावरील माल सागरी धोक्यांमुळे संपूर्णपणे नष्ट झाले असेल त्यास संपूर्ण हानी असे म्हणतात. यात सागरी धोक्यामुळे जहाज किंवा मालाची अशा प्रकारे मोडतोड झालेली असते की ज्यामुळे ते पूर्णपणे निरुपयोगी ठरलेले असते. उदा. जहाज अपघाताने तुकडे तुकडे होऊन समुद्रात बुडणे, मालाचे संपूर्ण नुकसान होणे इ.या प्रकारात विमित वस्तू पूर्णपणे खराब होते, निरुपयोगी होते. अशा हानीमुळे प्रचंड नुकसान होत असते. अशी संपूर्ण हानी दोन प्रकारे होते.

अ) प्रत्यक्ष संपूर्ण हानी :

विमित वस्तू पूर्णपणे नष्ट होते व तिचा कोणत्याही प्रकारे पुन्हा वापर करता येत नाही अशा प्रकारच्या हानीस प्रत्यक्ष संपूर्ण हानी असे म्हटले जाते.या प्रकारच्या हानीमुळे वस्तू शून्य मूल्याची ठरते. उदा. जहाजावरील सर्व माल आगीत नष्ट होणे, वादळामुळे किंवा टक्करीमुळे जहाजाचे तुकडे तुकडे होणे.

ब) आन्वयिक संपूर्ण हानी :

जेव्हा विमित वस्तू किंवा माल व्यावहारिकदृष्ट्या पूर्णपणे नष्ट झाला आहे असे समजावे लागत असेल तर त्यास आन्वयिक संपूर्ण हानी असे म्हणतात. थोडक्यात विमित वस्तू खरोखर नष्ट झाली नाही परंतु वस्तू नष्ट झाल्याचे समजावे लागते अशी गुंतागुंतीची परिस्थिती असते उदा. (अ) विमित वस्तूचा ताबा हिरावला जाणे व तो परत मिळणे शक्य नसणे किंवा ताबा परत मिळण्याचा खर्च विमित वस्तूच्या खर्चापेक्षा अधिक असणे (ब) खोलवर बुडालेले जहाज किंवा माल पुन्हा वर आणण्याचा खर्च जहाजाच्या किंवा मालाच्या मूळ मूल्यापेक्षा जास्त असणे इ.

अशा प्रकारच्या संपूर्ण हानी प्रकारात झालेली संपूर्ण हानी भरून देण्याची जबाबदारी विमा कंपनीवर असते.

२) आंशिक हानी :

जेव्हा विमित जहाजाचे किंवा मालाचे संपूर्ण नुकसान होत नाही तर काही भागांचे नुकसान होते तेव्हा त्या नुकसानीस आंशिक हानी म्हणतात. उदा. दोन जहाजांच्या टकरीमध्ये केवळ दर्शनी भागाचे नुकसान, काही माल खराब होणे इ.

आंशिक हानीचे दोन प्रकार पडतात.

अ) सर्वसाधारण आंशिक हानी :

जहाज किंवा संपूर्ण माल वाचविण्यासाठी सुरक्षिततेच्या दृष्टीने स्वेच्छेने किंवा वाजवीपणे मालाचे जे नुकसान होते किंवा खर्च केला जातो त्यास सर्वसाधारण आंशिक हानी असे म्हणतात. उदा. जहाजाचे वजन कमी करण्यासाठी जहाजावरील माल सागरात फेकणे, जहाज वाचविण्याकरीता सुरक्षितपणे इतर बंदरात नेण्याचा खर्च, जहाजातून माल उतरविणे व पुन्हा चढविण्याचा खर्च इ. सर्वसाधारण आंशिक हानीअंतर्गत होणाऱ्या खर्चांमुळे विमित वस्तू संपूर्ण हानी होण्यापासून वाचली पाहिजे. अन्यथा विमा कंपनी सर्वसाधारण आंशिक हानी विचारात घेत नाही.

ब) विशिष्ट आंशिक हानी :

विमा उतरविलेल्या जहाजाचे किंवा मालाचे सागरी धोक्यांमुळे अंशतः नुकसान झाल्यास त्या नुकसानीस विशिष्ट आंशिक हानी असे म्हणतात. जहाजाच्या काही भागांचे किंवा जहाजावरील काही मालाचे संपूर्ण नुकसान झाले असल्यास ते विशिष्ट आंशिक हानी समजले जाते. उदा. खराब हवामान, आग किंवा अपघात यामुळे जहाजाच्या काही भागांचे किंवा त्यावरील मालाचे काही प्रमाणात झालेले नुकसान.

२.२.७ सागरी विम्याचे प्रकार :

विविध प्रकारच्या सागरी धोक्यांपासून संरक्षण देण्यासाठी व विमेदाराच्या गरजेनुसार विमा कंपनी विविध प्रकारच्या सागरी विम्याच्या योजना आखतात. प्रत्येक सागरी विमापत्रातील कलमे वेगवेगळी असतात. सागरी विमापत्रांचे किंवा सागर विम्याचे महत्त्वाचे प्रकार खालीलप्रमाणे-

१) मुदती विमा :

जेव्हा जहाजाचा किंवा त्यावरील मालाचा विशिष्ट मुदतीसाठी सागरी विमा काढला जातो त्यास मुदती विमा असे म्हटले जाते. विशिष्ट मुदतीत विमित जहाज कोठेही प्रवास करू शकते व या मुदतीत सागरी धोक्यांमुळे हानी झाल्यास विमा कंपनी ती हानी भरून देते.

२) प्रवास विमा :

एका बंदरापासून ते दुसऱ्या बंदरापर्यंत अशा विशिष्ट सागरी प्रवासातील जहाज किंवा त्यावरील मालाचा जो

विमा काढला जातो त्यास प्रवास विमा असे म्हटले जाते. अशा विमापत्रास 'पासून व पर्यंत कलम' लागू होते. प्रवास विमा हा प्राधान्याने जहाजावरील मालाचा काढला जातो. विशिष्ट प्रवास संपला की विमा संरक्षण संपते.

३) संमिश्र विमा :

या विमा प्रकारात मुदती विमा व प्रवास विमा या दोन्ही विमा प्रकारांची वैशिष्ट्ये एकत्रित केली जातात. उदा. जहाजासाठी मुदती विमा व जहाजावरील मालासाठी प्रवास विमा असा एकत्रित करून तो विशिष्ट मुदतीसाठी (उदा. १ वर्षे किंवा २ वर्षे) उतरविल्यास तो संमिश्र विमा होय. विशिष्ट मार्गावरच मालाची वाहतूक जहाजाद्वारे वारंवार केली जात असेल तर संमिश्र विमापत्र घेणे सोईचे ठरते.

४) मूल्यांकित विमा :

ज्या सागरी विमापत्रात मालमत्तेची हानी झाल्यास नुकसानभरपाई किती दिली जावी याबाबत विमापत्रात निश्चित मूल्य नमूद केलेले असेल, त्या विमापत्रास मूल्यांकित विमा असे म्हणतात. या प्रकारात मालाची किंमत, वाहतूक खर्च, विमा खर्च व नफ्याचे प्रमाण विचारात घेऊन विमित वस्तूचे मूल्य विमापत्रात नमूद केलेले असते व हानी झाल्यास त्यानुसार भरपाई दिली जाते.

५) अमूल्यांकित विमा :

ज्या सागरी विमापत्रात मालमत्तेचे मूल्य नमूद केलेले नसते व सागरी धोक्यांमुळे नुकसान झाल्यानंतर मूल्यांकन केले जाते त्या विमापत्रास अमूल्यांकित विमा असे म्हणतात. या प्रकारात नुकसानीची रक्कम नंतर ठरविणे अत्यंत गुंतागुंतीचे ठरते ते विमेदाराच्या सोयीचे नसते.

६) तरते/खुले विमापत्र :

कोणत्याही देशात, कोणत्याही वेळी, कोणत्याही सागरी मार्गाने, कोणत्याही जहाजामार्फत विमा रकमेच्या मर्यादेपर्यंत कितीही रकमेचा माल पाठविण्यासाठी विमा संरक्षण देणारे विमापत्र म्हणजे तरते/खुले विमापत्र होय. सातत्याने सागरी मार्गाद्वारे माल वाहतूक करणाऱ्या आयात निर्यात व्यापाऱ्यांना प्रत्येक वेळी सागरी विमा उतरविणे गैरसोईचे असते तसेच काही वेळेस वेगवेगळ्या मार्गाने माल पाठविला जात असतो अशा प्रकारच्या व्यापारी विमा ग्राहकांसाठी तरते/खुले विमापत्र अत्यंत सोयीचे आहे.

७) जहाज विमा :

जहाजांच्या किंमती प्रचंड असतात व सागरी धोक्यांमुळे जहाजांचे आंशिक नुकसान किंवा संपूर्ण हानी होण्याची भीती असते. यादृष्टीने सागरी मार्गाने प्रवासी वाहतूक किंवा मालवाहतूक करणाऱ्या जहाजांना विमा संरक्षण दिले जाते त्यास जहाज विमा असे म्हणतात. जहाजांचा सर्वसाधारणपणे मुदती विमा व निश्चित मूल्य विमा काढला जातो.

८) जहाज ताफा विमा :

ज्या विमापत्रात विमेदाराच्या अनेक जहाजांचा विमा एकाच विमापत्रांद्वारे घेतला जातो त्यास जहाज ताफा

विमा असे म्हणतात. यामध्ये प्रत्येक जहाजाचा स्वतंत्र विमा घेण्यासाठी लागणारा वेळ व श्रम वाचतात. तसेच जहाज ताफा विम्याचा विमाहप्ताही तुलनेने कमी असतो. विमा कंपनीला जहाजांची एकूण संख्या, त्यांची वाहनक्षमता, किंमत, जहाजांची नावे, प्रवास मार्ग इ. तपशील कळवावा लागतो. नव्याने खरेदी केलेल्या जहाजासमुद्धा विमा संरक्षण प्राप्त होऊ शकते मात्र त्या आशयाचे कलम विमापत्रात असले पाहिजे व नव्या जहाजाची माहिती विमा कंपनीला लेखी कळविली जाणे आवश्यक आहे.

९) जहाज भाडे विमा :

सागरी वाहतुकीमध्ये जहाज भाडे आयातकाकडून घेतले जाते मात्र आयातकाने माल खराब झाल्याने, कमी असल्याने किंवा अन्य कारणाने जहाजाचे भाडे बुडविले तर जहाज कंपनीचे आर्थिक नुकसान होते. जहाजावरील मालाचे भाडे बुडण्याच्या धोक्याविरुद्ध जो विमा करार संरक्षण देतो त्यास जहाज भाडे विमा म्हणतात.

१०) जहाज बांधणी विमा :

जहाज बांधणीचे काम प्रचंड खर्चाचे व दीर्घकाळ चालणारे असते. जहाज बांधणी करित असताना काही नुकसान झाल्यास त्या धोक्यांविरुद्ध संरक्षण देणारा जो विमा घेतला जातो, त्यास जहाज बांधणी विमा असे म्हणतात. या प्रकारचा विमा जहाज बांधणी उद्योगांना उपयुक्त ठरतो.

११) हित पुरावा विमापत्र :

विमित मालमत्तेत विमेयहित स्पष्टपणे दिसत नसेल तरीसुद्धा विमापत्र हाच विमेयहिताचा पुरावा समजावा असे नोंदवून जो विमा काढला जातो त्या विमापत्रास 'हित पुरावा विमापत्र' असे म्हणतात. विमेय हित असल्याखेरीज विमा उतरविता येत नाही. मात्र विमेयहित स्पष्टपणे दाखविता येत नाही. विमेयहित असेल मात्र सिद्ध करणे अवघड असेल अशा वेळी विमा कंपनी या प्रकारचे विमापत्र देते.

१२) अंतर्गत वाहतूक विमा :

सागरी वाहतुकीसाठी मालाची जी अंतर्गत वाहतूक होत असते. निर्यातक गुदामापासून बंदरापर्यंत व आयातक बंदरापासून ते त्याच्या गुदामापर्यंत होणाऱ्या या अंतर्गत वाहतुकीतील धोक्यांविरुद्ध विमा संरक्षण देणारा विमा म्हणजे अंतर्गत वाहतूक विमा होय.

१३) सर्वसमावेशक धोका विमा :

सागरी प्रवासातील संभाव्य सर्व प्रकारच्या सागरी धोक्यांविरुद्ध विमा संरक्षण देणारा हा एकत्रित सर्वसमावेशक धोका विमा घेतला जातो. या विमाप्रकाराचा हप्ता तुलनेने जास्त असतो.

२.३ सारांश :

आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला चालना देणारा सागरी विमा हा एक महत्त्वपूर्ण व सर्वात जुना विमा प्रकार आहे. सागरी विमा कराराद्वारे विमेदाराचे सागरी धोक्यांमुळे होणारे नुकसान भरून दिले जाते. सागरी विमा कायदा १९६३ मधील तरतुदी सागरी विमा व्यवसायाला लागू होतात. सागरी विम्यामध्ये विमेयहित तत्त्व, नुकसानभरपाईचे तत्त्व,

परमोच्च विश्वास तत्त्व, वर्गणीचे तत्त्व, मालकी हक्क हस्तांतरणाचे तत्त्व यांचा अवलंब केला जातो. सागरी विमा हा विशिष्ट कार्यपद्धतीचा अवलंब करून उतरविला जातो. विविध प्रकारचे सागरी धोके उदा. सामुद्रिक धोके, आग, युद्ध धोके, चाचेगिरी, चोरी, माल फेकणे, माल जप्ती, जाणीवपूर्वक दुष्कृत्ये इ. धोके सागरी प्रवासात असतात. त्यामुळे संपूर्ण किंवा आंशिक हानी होऊ शकते. या हानी भरपाईसाठी सागरी विमा अत्यंत उपयुक्त ठरतो. सागरी धोक्यांपासून संरक्षण देण्यासाठी व विमेदाराच्या गरजेनुसार, विमा कंपन्यांनी विविध प्रकारचे सागरी विमा प्रकार सुरू केले आहेत. मुदती विमा, प्रवासी विमा, संमिश्र विमा, मूल्यांकित विमा, अमूल्यांकित विमा, तरते विमापत्र, जहाज ताफा विमा, जहाज भाडे विमा, सर्वसमावेशक धोका विमा इ. विविध सागरी विमा प्रकार उपलब्ध आहेत. प्रत्येक सागरी विमापत्रातील कलमे किंवा अटी वेगवेगळ्या असतात. या कलमांनुसारच नुकसान भरपाईचे प्रकरण निकालात काढले जाते.

२.४ महत्त्वाच्या संज्ञा :

१) **सागरी विमा (Marine Insurance)** : सागरी विमा म्हणजे असा करार की ज्याद्वारे विमेदाराचे सागरी नुकसान म्हणजे सागरी प्रवासाशी संबंधित असणारे नुकसान करारात ठरविलेल्या पद्धतीने व मर्यादेपर्यंत भरून देण्याचे विमा कंपनी मान्य करते.

२) **सागरी विम्याची कलमे (Clauses of Marine Policies)** : सागरी विम्यास विशिष्ट प्रकारच्या अटी लागू होतात. या अटी विमापत्रात लिखित स्वरूपात स्पष्टपणे नमूद केलेल्या असतात. त्यास सागरी विम्याची कलमे असे म्हणतात.

३) **सागरी धोके/संकटे (Marine Perils)** : सागरी धोके हे अपघाती किंवा आकस्मिक घडणाऱ्या असतात. उदा. आग, युद्ध धोके, चाचेगिरी व लुटारुंचा हल्ला, सागरी चोरी, जहाज जप्ती, समुद्रात माल फेकून देणे, सामुद्रिक धोके, जाणीवपूर्वक केलेली दुष्कृत्ये इ. धोके.

४) **जहाजावरून माल समुद्रात फेकणे (Jettison)** : हे सागरी संकट मानले जाते. संकटाच्या वेळी जहाजाचे वजन कमी करण्यासाठी व जहाज वाचविण्यासाठी जहाजावरील माल, साधनसामग्री इ. समुद्रात फेकून दिली जाते. माल समुद्रात फेकल्यामुळे होणारे नुकसान विमा कंपनी भरून देते.

२.५ स्वाध्याय

I) वस्तुनिष्ठ प्रश्न.

अ) रिकाम्या जागी योग्य शब्द लिहा.

१. सागरी विमा कायदा साली संमत करण्यात आला.
२. सागरी विमा हा विमेदार व विमा कंपनीतील करार असतो.
३. विमा प्रतिनिधी विमेदाराच्या वतीने भरून विमा कंपनीस सादर करतो.

II) परीक्षेसाठी उपयुक्त प्रश्न

अ) खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा

- १) सागरी विमा म्हणजे काय?
- २) सागरी विम्याचे स्वरूप स्पष्ट करा.
- ३) सागरी विम्याची व्याप्ती स्पष्ट करा.
- ४) 'सागरी धोके' स्पष्ट करा.
- ५) संपूर्ण हानी व आंशिक हानी म्हणजे काय?
- ६) तरते/खुले विमापत्र म्हणजे काय?

ब) खालील प्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा.

- १) सागरी विमा उतरविण्याची कार्यपद्धती स्पष्ट करा.
- २) अग्निविमा व सागरी विम्यातील फरक स्पष्ट करा.
- ३) सागरी विम्याचे विविध प्रकार थोडक्यात स्पष्ट करा.
- ४) सागरी विमापत्रात कोणकोणती कलमे असतात हे विशद करा.
- ५) सागरी धोके म्हणजे काय? विविध सागरी धोके लिहा.
- ६) सागरी हानी म्हणजे काय? सागरी हानीचे विविध प्रकार कोणते?

क) टीपा लिहा.

- १) सागरी धोके
- २) संपूर्ण हानी
- ३) आंशिक हानी
- ४) सागरी विम्याचे स्वरूप
- ५) तरते/खुले विमापत्र
- ६) जहाज ताफा विमा
- ७) हित पुरावा विमापत्र
- ८) पासून व पर्यंत विमापत्र

९) गुदाम ते गुदाम कलम

१०) सुएझ कालवा कलम

२.६ संदर्भ :

1. Dr. P. Periasamy, (2003), 'Principles and Practice of Insurance', Himalaya Publishing House, Mumbai.
2. Dr. V. S. Patil and Dr. N. V. Shah (2003), 'Insurance', Smart Publications, Kolhapur.
3. Dr. C. J. Joshi and Sudhakar Mankar (2010), 'Insurance', Phadke Prakashan, Kolhapur.
4. Insurance Regulatory and Development Act 1999.
5. M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance.

घटक -३
अपघाती विमे

अनुक्रमणिका

३.० उद्दिष्टे

३.१ प्रास्ताविक

३.२ विषय विवेचन

३.२.१ वैयक्तिक अपघात व आजारपणाचा विमा

३.२.२ वैद्यकिय पुनःभरणाचे विमापत्र

३.२.३ मोटार विमा

३.२.४ घरफोडीचा विमा

३.२.५ जबाबदारीचा विमा

३.२.६ प्रामाणिकपणाचा हमी विमा

३.२.७ जनावरांचा विमा

३.२.८ पीक विमा

३.३ सारांश

३.४ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न

३.५ पारिभाषिक शब्द

३.६ अधिक वाचनासाठी पुस्तके

३.० उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांस

- अपघाती विम्याचा अर्थ समजेल.
- विविध प्रकारच्या अपघाती विम्याची व्याप्ती कळेल.
- मोटार विम्याचा अर्थ व व्याप्ती लक्षात येईल.
- वैयक्तिक अपघात व आजारपणाचे विमा प्रकार समजतील.
- प्रामाणिकपणाचा हमी विमा जाणून घेता येईल.

३.१ प्रास्ताविक :

जगामध्ये विमा व्यवसायाची सुरुवात अग्नि-अपघात विम्यापासून झालेली आहे. औद्योगिक क्रांती नंतर आणि दुसऱ्या महायुद्धानंतर अपघात विम्याचा प्रसार मोठ्या प्रमाणात झालेला दिसून येतो. अपघात विमा हा एक स्वतंत्र विमा प्रकार असून विविध प्रकारच्या अपघातापासून होणारे नुकसान भरून दिले जाते. १८८२ चा फेटल अक्सिडेंट कायदा, १९२३ चा कामगार नुकसान भरपाई कायदा, १९३९ चा मोटार वाहन कायदा इत्यादी कायदांच्या आधारावर वेळोवेळी गरजेनुसार आवश्यक ते बदल करून अपघात विमा कार्यरत आहे. २० व्या व २१ व्या शतकातील औद्योगिक व सामाजिक जीवन गतीमान झाल्यामुळे अपघात विमा आवश्यक बनलेला आहे. अलीकडच्या काळामध्ये अपघातामध्ये, धोक्यामध्ये आणि अपघातांच्या तिब्रतेमध्ये वाढ झाल्यामुळे अपघात विम्याची आवश्यकता निर्माण झालेली आहे. उद्योग-व्यापार निर्धोक्कणे करण्यासाठी, संरक्षण प्राप्त करून देण्यासाठी मोटार विमा, वैयक्तिक अपघात व आजारपणाचा विमा, चोरीचा विमा, जबाबदारीचा विमा, जनावरांचा विमा, पीक विमा, वैद्यकीय विमा इत्यादी प्रकार सुरू करण्यात आलेले आहेत.

३.२ विषय विवेचन :

३.२.१ वैयक्तिक अपघात :

औद्योगिक विकास, शहरीकरण व स्पर्धायुक्त परिस्थितीमुळे मानवाचे जीवन गतिमान व धोकादायक बनलेले आहे. या वातावरणामध्ये मानवी व यांत्रिक चुकांमुळे मानवाच्या जीवनाला व मालमत्तेला मोठ्या प्रमाणात धोका पोहचतो. घरातील कर्त्या आणि मिळवत्या व्यक्तिला अपघात झाल्यास आर्थिक व कौटुंबिक प्रश्न निर्माण होण्याची शक्यता असते. आणि अशा प्रश्नातूनच हा विमा सुरू झालेला आहे. या विमा प्रकारा अंतर्गत वैयक्तिक अपघातामुळे झालेल्या दुखापतीपासूनचे नुकसान, आजारपण, विकलांगता, मृत्यू इत्यादीपासून झालेली हानी काही प्रमाणात (विमा घेताना निश्चित केलेल्या प्रमाणात) भरून दिली जाते. हा नुकसान भरपाईचा करार नसल्यामुळे सदर विमा घेत असताना विमा कंपनी व विमेदार यांच्यामध्ये निश्चित केलेली रक्कम दिली जाते. तसेच वैद्यकीय खर्चाची परतफेड केली जाते. या विमा प्रकारामध्ये खालील स्वरूपाचे विमा संरक्षण दिले जाते.

१. अपघाती मृत्यू
२. अपघाती परिणामामुळे झालेला मृत्यू
३. विकलांगता :
 - अ. कायमची पूर्ण विकलांगता
 - ब. कायमची अशंत: विकलांगता
 - क. तात्पुरती पूर्ण विकलांगता
 - ड. तात्पुरती अशंत: विकलांगता

४. अपघात व अपघातामुळे झालेल्या विशिष्ट रोगाचा विमा
५. अपघात व सर्व प्रकारच्या आजाराचा विमा
(हा प्रकार भारतात जास्त प्रचलित नाही)
६. अपघात व सामूहिक विमा योजना
७. वैद्यकिय लाभ व इस्पितळात भरती होण्याचा विमा
 - अ. घरातील वैद्यकिय खर्चाचा विमा
 - ब. इस्पितळातील वैद्यकिय खर्चाचा विमा
 - क. बाळंतपणाच्या वैद्यकिय खर्चाचा विमा
८. इतर अपघात विमे
 - अ. कायमचा आजार विमा
 - ब. विशिष्ट रोग विमा
 - क. हवाई प्रवास अपघात विमा

या विमा प्रकारामध्ये वैयक्तिक अपघाताच्या धोक्यापासून होणारे आर्थिक नुकसान भरून दिले जाते. मृत्यू किंवा विकलांगता किंवा त्याच्या परिणामामुळे येणारे आजारपण पैशामध्ये मोजता येत नाही. म्हणून विमा घेत असतानाच याबाबत रक्कम निश्चित केलेली असते. या विमा प्रकारात अपघाताविरुद्ध विमा संरक्षण, अपघातामुळे होणाऱ्या विशिष्ट रोगाचा विमा, समुहातील व्यक्तीचा विमा, वैद्यकिय खर्च, इत्यादी प्रकारचे नुकसान भरून दिले जाते.

३.२.२ वैद्यकिय पुनःरभरणाचे विमापत्र :

अपघात विमा क्षेत्रामध्ये वैद्यकिय पुनःरभरणाचा विमा हा एक नवीन प्रकार आहे. या विमा प्रकारामध्ये आजारपणामुळे किंवा अपघातामुळे हॉस्पिटलचा करावा लागणारा खर्च तसेच/किंवा घरामध्ये वैद्यकिय सेवा सुविधेसाठी केला जाणारा खर्च भरून दिला जातो. या प्रकारामध्ये ठराविक विमित काळासाठी ठराविक रकमेचा विमा घेता येतो. या विम्याची रक्कम विमेदाराला किंवा विमेदाराला वैद्यकिय सेवा पुरविणाऱ्या डॉक्टरला दिली जाते. या विमा प्रकारामध्ये प्रत्यक्ष खर्च किंवा जास्तीत जास्त विमापत्रात नमुद केलेली रक्कम दिली जाते.

वैद्यकिय पुनःरभरणाच्या विमापत्रा अंतर्गत हॉस्पिटलमधील रूमचे भाडे, नर्सिंग खर्च, शल्य चिकित्सा, सल्लागाराची फी, भूल, रक्त, प्राणवायू, औषधे, एक्सरे, विशेष तपासणी फी, किमोथेरपी, रेडिओ थेरपी, कृत्रिम अवयव इत्यादी प्रकारचा खर्च भरून दिला जातो. तसेच अस्थिमा, रक्तदाब, खोकला, सर्दी, मानसिक आजार रक्तातील साखर, टॉन्सेसे इत्यादी आजारपणाचा खर्च भरून दिला जातो.

वरीलपैकी कोणताही आजार, हॉस्पिटल मध्ये ठेवण्यापूर्वीचा खर्च, हॉस्पिटलमधून बाहेर आल्यानंतर करावा लागणारा खर्च भरून दिला जातो.

खालील प्रकारचा खर्च भरून दिला जात नाही.

१. विमापत्र घेण्यापूर्वीच्या आजाराचा खर्च
२. विमापत्र घेतल्यापासून पहिल्या ३० दिवसात झालेल्या आजाराचा खर्च
३. युद्ध, परकिय आणीबाणी इत्यादी परिस्थिती मध्ये आजारपणासाठी केलेला खर्च
४. गरज नसताना केलेल्या उपचारांचा खर्च उदा. कॉसमॅटिक्स खर्च, सौंदर्यवर्धन खर्च, सुंदरतेसाठी प्लास्टिक सर्जरी खर्च.
५. चष्मा, कॉन्टॅक्ट लेन्स, ऐकण्याचे यंत्र इत्यादी खर्च
६. सर्वसाधारण परिस्थितीमध्ये व्हिटॅमिन, टॉनिक साठी केलेला खर्च.
७. नैसर्गिक उपचारासाठी झालेला खर्च
८. अणुशास्त्रामुळे झालेल्या इजेसाठी किंवा आजारपणासाठी केलेला खर्च
९. गरोदरपणा, गर्भपात होणे, बाळाचा जन्म, इत्यादीसाठी झालेला खर्च.
१०. एड्स यासारख्या रोगापासून झालेल्या आजारपणाचा खर्च

या विमा प्रकारामध्ये ५-८० वर्षे वयाच्या व्यक्तिस विमा घेता येतो. पति-पत्नी, अवलंबून मुले व नातलग यांच्यासाठी एकत्रित विमा घेतल्यास एकूण विमा प्रकारांतर्गत सात दिवसांच्या आत प्राथमिक सूचना व ३० दिवसांच्या आत सर्व कागद पत्रासह अंतिम सूचना विमा कंपनीस देणे आवश्यक असते.

संबंधित कागदपत्रांची पूर्तता झाल्यानंतर भारतीय चलनामध्ये नुकसान भरपाई भरून दिली जाते. या विम्या अंतर्गत फक्त भारतातच वैद्यकिय सेवा घेतलेल्या खर्चाची भरपाई दिली जाते. वैद्यकिय पुनःरभरणाच्या विम्यामध्ये संचित बोनस, वैद्यकिय तपासणीचा खर्च दिला जातो.

सदर विमा प्रकारामध्ये विमा कंपनी ३० दिवसांची पूर्व सूचना देवून विमा रद्द करू शकते आणि हप्त्यांची रक्कम शिल्लक मुदतीच्या प्रमाणामध्ये परत केली जाते.

३.२.३ मोटार विमा :

दळणवळणासाठी आणि आर्थिक विकासाचा पाया म्हणून 'मोटार' वाहनाकडे पाहिले जाते. संसाधनाना गती देण्यासाठी वाहतूक साधनांचा वापर केला जातो. मोटार विमा हा वाहन अपघात विम्याचा एक महत्त्वाचा प्रकार आहे. या प्रकारामध्ये सर्व स्वयंचलित वाहनांना मोटार अपघात विमा दिला जातो. या विमा प्रकारामध्ये रेल्वे व विमान वाहतुकीतील अपघातांचा समावेश केलेला नाही.

मोटार विम्यामध्ये खाजगी गाड्या, ट्रक, ट्रॅक्टर, ट्रॉलीज, आटो रिक्षा, टेंपो, डोझर, बुलडोझर इत्यादी

सारखी व्यापारी वाहने, मोपेड, स्कूटर, मोटर सायकल यासारखी दुचाकी वाहने, व्यावसायिकांची वाहने, शोरूममध्ये विक्रीसाठी ठेवलेली वाहने, मोटार गॅरेज मध्ये दुरुस्तीसाठी आलेली वाहने, क्रेन, रोडरोलर, अग्निशामक दलाच्या गाड्या, अवजड वाहाने, विशेष प्रकारची वाहने, प्रवासी वाहतूक करणारी वाहने इत्यादी वाहनांचा मोटार विमा कायदा १९३९ व त्यानंतरचा मोटार वाहन कायदा १९८८ नुसार मोटार मालकाने आपल्या वाहनांचा तृतीयपक्ष जबाबदाराची विमा उतरविणे सक्तिचे आहे. या विम्याअंतर्गत घेतलेल्या विम्यानुसार झालेले नुकसान भरून दिले जाते.

मोटार विम्याअंतर्गत तीन धोक्यापासून संरक्षण दिले जाते.

१. वाहनास धोका :

विमा घेतलेल्या वाहनाला विविध धोक्यापासून नुकसान होण्याची शक्यता असते. उदा. वाहनास अपघात, आग, चेसी जळणे, इंजिन जळणे, चोरी, आकाशातील विज पडून नुकसान, लुटालुट, वाहनांची मोडतोड, मानवनिर्मित आपत्तीमुळे नुकसान इत्यादी कारणामुळे अपघात झाल्यास किंवा वाहनाचे नुकसान झालेस यामुळे होणारे नुकसान विमा कंपनी भरून देते.

२. त्रयस्थ व्यक्तिस धोका :

वाहन वापरत असताना, चालवत असताना, पार्किंग केले असताना किंवा वाहन हाताळत असताना त्रयस्थ व्यक्तिस शारीरिक दुखापत होण्याची शक्यता असते. वाहनाची ने-आण करत असताना, चढ-उतार करत असताना त्रयस्थ व्यक्तिस दुखापत होण्याची शक्यता असते. अशा दुखापतीमुळे त्रयस्थ व्यक्तिस विकलांगता आल्यास किंवा मृत्यू आल्यास विमा कायदानुसार कंपनीकडून आर्थिक नुकसान भरपाई दिली जाते. अपघात विमा कलमाखालील तरतुदीनुसार, कोष्टकातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई दिली जाते. असा मोटार विमा नसल्यास आणि अपघातामध्ये त्रयस्थ व्यक्तिके नुकसान झालेस सदर नुकसान वाहन मालकाने भरून द्यावयाचे असते. परंतु त्रयस्थ व्यक्तिका विमा असल्यास सदर जबाबदारी विमा कंपनीवर टाकता येते व होणारे नुकसान विमा कंपनीकडून भरून मिळते.

३. मालमत्तेस धोका :

वाहनामुळे त्रयस्थ व्यक्तिका मालमत्तेस धोका पोहचण्याची शक्यता असते. वाहनावरील चालकाचे नियंत्रण सुटल्यामुळे रस्त्याच्या शेजारील घरे, दुकाने, मालमत्ता इत्यादीची मोडतोड होण्याची शक्यता असते. आपले वाहन दुसऱ्या वाहनास धडकल्यामुळे सदर वाहनाचे नुकसान होते. असे सर्व नुकसान वाहनाच्या मालकाने भरून द्यावयाचे असते. परंतु विमा असल्यास सदर नुकसान विमा कंपनीकडून भरून दिले जाते.

मोटार विम्यामध्ये वाहनांमुळे उद्भवणाऱ्या सर्व प्रकारच्या धोक्याविरुद्ध विमा संरक्षण दिले जाते. वाहनाचे नुकसान, त्रयस्थ व्यक्तिके नुकसान, त्रयस्थांच्या मालमत्तेचे नुकसान इत्यादी प्रकारचे नुकसान व्यापक विमा अंतर्गत भरून दिले जाते. या व्यापक विम्यामध्ये आग, स्फोट, चोरी आकाशातील वीज इत्यादीमुळे झालेले

४. घर, कार्यालये इत्यादी ठिकाणामधील महत्वाच्या दस्तऐवजाची चोरी उदा. करार पत्र, हुंडया, वचनचिठया, हस्तलिखिते इत्यादी.
५. प्रवासी साहित्य उदा. कॅमेरा, मौल्यवान वस्तू, घड्याळ इत्यादी वस्तूची चोरी.
घरफोडीच्या विमा प्रकारामध्ये विविध धोक्याअंतर्गत विमा कंपनी खालील प्रकारची विमापत्रे देते.
१. खाजगी इमारत घरफोडी विमा
२. व्यावसायिक इमारत घरफोडी विमा
३. मौल्यवान वस्तू व जडजवाहिर यांच्या चोरीचा विमा.
४. मार्गस्थ रक्कमेच्या चोरीचा विमा
५. तिजोरीतील रोकडीचा घरफोडी विमा
६. प्रवासी साहित्य विमा
७. सर्व धोके विमा - (चोरी, घरफोडी, आग, अपघात)

घरफोडी विम्याच्या स्वरूपामध्ये चोरीपासून होणाऱ्या हानीबाबत विमासंरक्षण दिले जाते. घरातील मौल्यवान वस्तू, दुकानातील वस्तू, गुदामातील वस्तू, जुनी चित्रे, दुर्मिळ मूर्ती, कलाकुसरीच्या वस्तू, ऐतिहासिक वस्तू, दस्तऐवज इत्यादीच्या चोरीपासून होणाऱ्या नुकसानीचा विमा घेता येतो.

३.२.५ जबाबदारीचा विमा :

कायदानुसार कारखान्यातील कर्मचाऱ्यांच्या सुरक्षिततेची जबाबदारी मालकावर असते. दुर्दैवाने कारखान्यातील अपघातामुळे कामगाराचे नुकसान झालेस सदर नुकसान मालकाने भरून द्यावयाचे असते. आणि अशा नुकसान भरपाईसाठी जबाबदारी विमा घेता येतो. यंत्रसामुग्री, उपकरणे, उत्पादन कार्यपध्दती, कामाची जागा इत्यादीमुळे अपघात होवून शारिरीक विकलांगता, अपघाताच्या परिणामामुळे रोग, मृत्यू इत्यादीमुळे कामगार व त्यांच्या कुटुंबियांचे आर्थिक नुकसान होते. असे नुकसान या विम्याद्वारे विमा कंपनीकडून भरून दिले जाते. या प्रकारच्या विम्यासाठी मालक आपल्या कर्मचाऱ्यांचा विमा उतरवितो. कामगार नुकसान भरपाई कायदा, १९२३ नुसार कामगार किंवा कामगारांच्या वारसास योग्य ती नुकसान भरपाई देणे सक्तीचे झालेले आहे. या साठी औद्यागिक अपघातामुळे कामगारांचे झालेले नुकसान जबाबदारीचा विमा याद्वारे विमा कंपनी कडून भरून घेता येते. सदर वैद्यकिय खर्च व नुकसानीची रक्कम विमा घेत असताना विमापत्रामध्ये नमुद केलेली असते. कामकारांच्या पगारानुसार विमा हप्त्या व नुकसान भरपाईची रक्कम ठरविली जाते. जबाबदारीच्या विम्यामध्ये पुढील प्रकारच्या धोक्यापासून विमा संरक्षण दिले जाते.

१. अपघाती मृत्यू
२. शारिरीक विकलांगता -अंशतः/पूर्णतः

३. व्यावसायिक रोग
४. तंतू व धूलिकणांचे दुष्परिणाम.

फुफुसज्यकृत, श्वासनलीका, घसा, डोळे, कातडी, पोट, इत्यादी अवयवांशी संबधित रोग.

जबाबदारीचा विमा या प्रकाराअर्गत पुढील परिस्थितीमध्ये अपघात झाल्यास नुकसान भरपाई भरून दिली जात नाही.

१. अपघाताच्या वेळी मादक पेय किंवा द्रव्य सेवन केले असल्यास.
२. सुरक्षा विषयक नियमांचा भंग केला असल्यास.
३. सुरक्षितेविषयी असलेल्या साधनांचा वापर केला नसल्यास.
४. वैधानिक तरतुदी, दंड, शिक्षा, इत्यादीमुळे निर्माण होणारी जबाबदारी.
५. भाडेपट्टी किंवा भाडेखरेदी तत्वावर ताब्यात किंवा नियंत्रणात असलेल्या वस्तुचे नुकसान.

जबाबदारीच्या विम्याचे स्वरूप हे कामगारांच्या जबाबदारीचे विमा संरक्षण याच्याशी निगडीत आहे. कायदानुसार मालकाने आपल्या कर्मचाऱ्याबाबत योग्य ती जबाबदारी पार पाडली पाहिजे असे बंधन आहे. कामगारांना कामाची जागा व कार्यक्षेत्र सुरक्षित असावे लागते. यंत्रे, उपकरणे इत्यादीपासून अपघात होवू नयेत. नुकसान होवू नये याची दक्षता घ्यावी लागते. अशा कारणामुळे नुकसान झालेस आणि जबाबदारीचा विमा असल्यास झालेले नुकसान विमा कंपनीकडून भरून दिले जाते. मरणांतक अपघात कायदा १९५५, कामगार नुकसान भरपाई कायदा १९२३ नुसार मालकांवर नुकसान भरपाईची जबाबदारी असते. या जबाबदारीतून आर्थिक जबाबदारीचा विमा घेवून विमा कंपनीकडे सोपविले जाते.

३.२.६ प्रामाणिकपणाचा हमी विमा :

व्यवसायामध्ये काम करत असताना कर्मचाऱ्याच्या अप्रामाणिकपणामुळे होणारे नुकसान, प्रामाणिकपणाच्या हमी विमाद्वारे भरून मिळविता येते. व्यवसायामधील विविध व्यवहारामध्ये उदा. खरेदी, विक्री, साठवणूक, मालवाहतूक, पैशाची देवाण-घेवाण, बँकेतील आर्थिक व्यवहार, दस्तऐवज इत्यादी ठिकाणी कर्मचाऱ्यांचा प्रामाणिकपणा फार महत्वाचा असतो. अशा व्यवहारामध्ये कर्मचाऱ्यांने अप्रामाणिकपणा केल्यास मालकाचे नुकसान होण्याची शक्यता असते. अशा नुकसानीपासून संरक्षण मिळविण्यासाठी मालकाकडून किंवा व्यावसायिकाकडून प्रामाणिकपणाचा हमी विमा घेतला जातो. या विम्याच्या हप्त्याची रक्कम मालक किंवा व्यावसायिकाकडून भरली जाते.

थोडक्यात या विमा प्रकारामध्ये कर्मचाऱ्याच्या अप्रामाणिकपणाच्या धोक्याविरूद्ध विमा संरक्षण मिळते. कर्मचाऱ्याच्या अप्रामाणिकपणामुळे होणारे आर्थिक नुकसान भरून दिले जाते. अपहार, बनावटगिरी, फसवणूक, अफरातफर, अप्रामाणिकपणा, कर्तव्यातील जाणीवपूर्वक चूका, चौर्य इत्यादी धोक्याविरूद्ध प्रामाणिकपणाचा हमी विमा घेता येतो.

प्रामाणिकपणाच्या हमी विम्यामध्ये पुढील प्रकारचे विमे घेता येतात.

१. वैयक्तिक विमा : विशिष्ट कर्मचाऱ्याचा वैयक्तिक स्वरूपाचा विमा.
२. सामुदायिक विमा : सर्व किंवा काही निवडक कर्मचाऱ्यांचा एकत्रित विमा.
३. पद विमा : संस्थेतील विशिष्ट पदाचा प्रामाणिकपणाचा हमी विमा.
४. सर्व समावेशक विमा : संपूर्ण कर्मचाऱ्यांच्या प्रामाणिकपणाचा हमी विमा.
५. खुला विमा : सर्व कर्मचाऱ्यांचा एकत्रित रकमेचा हमी विमा.
६. व्यापारी हमी विमा : कर्मचाऱ्याकडून हाताळल्या जाणाऱ्या मालाचा किंवा पैशाचा हमी विमा.

प्रामाणिकपणाच्या हमी विम्या अंतर्गत झालेले नुकसान विमा मुदत संपल्यानंतर तीन महिन्यांच्या आत (अपवाद विमा कंपनी ही मुदत बारा महिन्यांपर्यंत वाढवू शकते.) किंवा कर्मचारी सेवामुक्त किंवा निवृत्त किंवा राजीनामा दिल्यानंतर सहा महिन्यांच्या आत (यातील कमीत कमी मुदतीत) सदर नुकसान उघडकीस आले पाहिजे तरच विमा कंपनी या विम्यामध्ये निश्चित केलेली रक्कम विमेदाराला देते.

प्रामाणिकपणाचा हमी विमा अलिकडच्या काळामध्ये अधिक महत्त्वाचा बनलेला आहे. व्यवसायाचे व्याप व कार्यक्षेत्र वाढत असल्यामुळे, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय व्यवसायांमुळे या विम्याची नितांत आवश्यकता बनलेली आहे.

३.२.७ जनावरांचा विमा :

भारत हा कृषीप्रधान देश असल्यामुळे जनावरांचा विमा महत्त्वाचा आहे. या विम्याला 'पशुधन विमा' किंवा 'गुरांचा विमा' असे देखील म्हटले जाते. भारतामध्ये शेती व्यवसायाला पूरक व्यवसाय म्हणून शेतकरी गाई, म्हैशी, बैल, रेडे, शेळ्या, मेंढ्या, कोंबड्या, बदक, घोडे इत्यादी पाळतो. या जनावरांचा विमा घेता येतो. हा विमा घेण्यासाठी पशुवैद्यकिय अधिकाऱ्याचे प्रमाणपत्र आवश्यक असते.

भारत हा खेड्यात राहतो. आणि खेड्यातील धन म्हणजेच, 'पशुधन' होय. या पशुधनाचा विमा जनावरे पाळणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तिस घेता येतो. जनावरांच्या विमा प्रकारामध्ये जनावरांचा अपघाती मृत्यू, प्रजोत्पादनाची अक्षमता, दूध देण्याची अक्षमता, साथीच्या रोगाने मृत्यू, पिलास जन्म देताना मृत्यू इत्यादी धोक्यापासून होणारे नुकसान भरून दिले जाते.

जनावरांचा मृत्यू झाल्यास विमेदाराने १२ तासांच्या आत विमा कंपनीस त्याची सूचना देणे आवश्यक असते. विमेदाराने विमित जनावराची योग्य ती औषधे उपचाराची काळजी घेतली असली पाहिजे. पशुवैद्यकिय अधिकारी किंवा सरपंच किंवा विकास सोसायटी अध्यक्ष किंवा दूध संकलन केंद्राचा अधिकारी (सेक्रेटरी) किंवा सहकारी मध्यवर्ती बँकेचा निरीक्षक किंवा एकात्मिक ग्रामीण विकास योजनेचा पर्यवेक्षक यापैकी कोणाही एका व्यक्तिका जनावरांच्या मृत्यूचा दाखला, जनावरांच्या मरणोत्तर तपासणीचा पशुवैद्यकिय अहवाल, वैद्यकिय

उपचार केलेला पुरावा, जनावरांचा रोग प्रतिबंधक लस दिल्यास पुरावा विमेदाराने विमा कंपनीस द्यावा लागतो. आवश्यक कागद पत्राची पूर्तता केल्यानंतरच कंपनीकडून प्रत्यक्ष हानी व विमा पत्रात नमूद केलेली रक्कम यातील जी कमीत कमी रक्कम असेल ती रक्कम विमा कंपनीकडून आदा केली जाते. या विम्याची मुदत एक वर्षासाठी असते. आणि विमित जनावराला ओळख चिन्ह दिले जाते.

या विम्यामध्ये पुढील कारणासाठी नुकसान भरपाई दिली जाते.

१. जनावराने दुध देणे कायमचे व संपूर्ण बंद केल्यास.
२. जनावरांची प्रजनन क्षमता कायमची नष्ट झाल्यास.
३. बैल, रेडे, उंट यांना कायमचे अपंगत्व आल्यास.

जनावरांच्या विम्यामध्ये खालील अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये जनावरांना विमा संरक्षण मिळत नाही.

१. जाणून-बूजून केलेल्या इजेमुळे होणारे नुकसान.
२. हेतू पुरस्कर जनावरांची केलेली कत्तल
३. जनावरांची चोरी
४. तात्कालिक आंशिक अक्षमता
५. युध्द, दंगल, हल्ले, इत्यादी मुळे होणारे जनावरांचे नुकसान
६. विमा घेण्यापूर्वी रोगाची लागण झाल्यामुळे होणारे नुकसान
७. जनावराची गोठ्यापासून पायी ५० कि. मी. पेक्षा जास्त किंवा मोटारीने २५ कि.मी. पेक्षा जास्त अंतरासाठी केलेल्या ने आणीमुळे झालेले नुकसान.

या विमा प्रकारामुळे शेतकऱ्यांच्या शेतीपुरक अशा पशुधनाचा विमा घेता येतो. बरेच शेतकरी कर्ज घेवून जनावरे खरेदी करतात. अशावेळी संबंधित जनावर मृत्युमुखी पडल्यास सदर शेतकऱ्याचे फार मोठे आर्थिक नुकसान होते. त्याने घेतलेले कर्ज त्याला परत करता येत नाही. अशा परिस्थितीमध्ये शेतकऱ्यांचे हित जोपासण्यासाठी पशुधनाचा विमा महत्त्वाचा आहे.

३.२.८ पीक विमा :

सर्वसाधारण विमा महामंडळामार्फत केंद्र शासनाकडून १९८५ पासून पीक विमा योजना सुरू केलेली आहे. केंद्र शासन व राज्यशासनाद्वारे पीक विमा निधीची स्थापना केली आहे. आणि विम्याची जोखीम २:१ या प्रमाणात केंद्र व राज्य शासनामार्फत वाटून घेतली आहे. हा विमा खरीप व रब्बी या दोन्ही प्रकारच्या पिकांसाठी लागू करण्यात आलेला आहे. या विमा योजने अंतर्गत क्षेत्रीय कार्यक्षेत्र विचारात घेतले जाते. उदा. तालुका पंचायत क्षेत्र, गावक्षेत्र, सर्कल इत्यादी आणि त्या नुसार विमा हप्त्या आकारला जातो. नुकसान भरपाईची रक्कम आकारण्यासाठी गेल्या दहा वर्षातील पिकांची सरासरी आकडेवारी विचारात घेतली जाते.

पीक विमा योजना शेतकऱ्यांना कर्ज देणाऱ्या राज्य सहकारी बँका, जिल्हा मध्यवर्ती सह. बँक, विभागीय ग्रामीण बँका, विकास सेवा सोसायट्या, सहकारी पत संस्था, व्यापारी बँका यांच्यामार्फत राबवली जाते. या बँका विमेदार शेतकऱ्याकडून विमा हप्ता गोळा करून पीक विमा निधीकडे पाठवितात. सदर विम्याचा हप्ता नाममात्र असतो. तेलबिया, कडधान्य यासाठी एक टक्का आणि अन्नधान्यासाठी दोन टक्के विमा आकारला जातो. अल्प भूधारकांना विमा हप्त्यामध्ये पन्नास टक्के सूट दिली जाते. नुकसान भरपाईच्या अर्जाची छाननी करणे, नुकसान भरपाई देणे इत्यादी कामे केंद्रीय पीक विमा निधी द्वारे केली जातात.

भारतामध्ये केरळ, कर्नाटक, महाराष्ट्र, ओरिसा, पश्चिम बंगाल, आंध्रप्रदेश, गुजरात, हरियाणा, हिमाचल प्रदेश इत्यादी राज्यामध्ये पीक विमा योजना लागू करण्यात आली आहे.

पीक विमा योजनेमध्ये पुढील धोक्यासाठी विमा संरक्षण दिले जाते.

१. दुष्काळ : दुष्काळ पडून पिके नष्ट झाल्यास शेतकऱ्यांचे होणारे नुकसान
२. अतिवृष्टी : अतिवृष्टी (ओला दुष्काळ) मुळे झालेले पिकांचे नुकसान
३. नैसर्गिक आपत्ती : महापूर, वादळ इत्यादी सारख्या आपत्तीमुळे होणारे नुकसान.
४. नापिकी : विमित पिकाची आणेवारी विशिष्ट प्रमाणापेक्षा कमी झाल्यास होणारे नुकसान.
५. रोग, किड : पिकांवरील रोग, किड इत्यादी मुळे झालेले नुकसान.

गहू, तांदूळ, ज्वारी, तेलबिया, डाळवर्गीय धान्ये, सोयाबीन इत्यादी विभिन्न पिकांचे नुकसान झालेस म्हणजेच विमापत्रातील हमी पिकापेक्षा कमी पीक आल्यास किंवा सरासरी आणेवारी पेक्षा कमी पीक आल्यास सर्वसाधारण विमा महामंडळ नुकसान भरपाईची रक्कम ठरविते आणि ही नुकसानीची रक्कम पीक विमा निधीतून दिली जाते.

भारतामध्ये नैसर्गिक वातावरण सतत बदलत असल्यामुळे आणि शेती व्यवसाय हा बेभरवशाचा झाल्यामुळे पीक विमा महत्त्वाचा आहे. भारत सरकारकडून विविध पीकासाठी वेळोवेळी विविध योजना व मार्गदर्शक तत्त्वे लागू केली जातात व यांचाही विचार या पीक विम्यामध्ये केला जातो.

३.३ सारांश :

अग्निविमा व सागरी विमा सोडून इतर सर्व विमा प्रकारांचा समावेश अपघात विम्यामध्ये केला जातो. औद्योगिक विकासाबरोबर अपघातांच्या प्रमाणामध्ये वाढ झालेली आहे. त्यामुळे या अपघातांपासून संरक्षण मिळविण्यासाठी अपघात विम्याचा विकास मोठ्या प्रमाणात झालेला दिसून येतो. विमा कंपनीकडून विविध प्रकारच्या धोक्याचा विमा दिला जातो. वैयक्तिक अपघात, आजारपण, मोटार अपघात, घरफोडी, प्रामाणिकपणाची हमी, जबाबदारी, पीक, जनावरे, इत्यादीचा विमा दिला जातो. या अपघात विम्यामुळेच देशातील औद्योगिक व आर्थिक प्रगतील खऱ्या अर्थाने चालना मिळल्याचे दिसून येते.

३.४ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न :

अ) रिक्तस्थानां जागी योग्य शब्द लिहा.

१. मोटार वाहन कायदा इ.स. मध्ये अस्तित्वात आला.
२. भारतीय कायदानुसार घरफोडी हा गुन्हा समजला जातो.
३. कर्मचाऱ्यांच्या मुळे होणारे नुकसान प्रामाणिकपणाच्या हमी विम्याद्वारे मिळविता येते.
४. जनावरांचा मृत्यू झाल्यास विमेदाराने तासांच्या आत विमा कंपनीस सूचना देणे आवश्यक आहे.
५. केंद्रशासनाकडून पासून पिक विमा योजना सुरू करण्यात आली.

क) खालील विधाने चूक की बरोबर ते लिहा.

- १) मोटार मालकाने आपल्या वाहनाचा तृतीयपक्ष जबाबदारीचा विमा उतरविणे सक्तिचे आहे.
२. वैयक्तिक अपघात विम्यामध्ये वैद्यकीय खर्चाची परतफेड केली जाते.
३. अपघाताच्या वेळी मादक पेय सेवन केले असल्यास जबाबदारीच्या विम्या अंतर्गत नुकसान भरपाई दिली जाते.
४. पिक विमा योजना संपूर्ण भारतात लागू करण्यात आली आहे.
५. विमाघेण्यापूर्वी रोगाची लागण झाली असल्यास जनावाना विमा संरक्षण मिळत नाही.

क) दीर्घोत्तरी प्रश्न.

१. मोटार विम्याचा अर्थ सांगून विविध प्रकार स्पष्ट करा.
२. वैयक्तिक अपघात व आजारपणाचा विमा यांचे स्वरूप सांगून त्यात दिल्या जाणाऱ्या संरक्षणाची माहिती द्या.
३. घरफोडीचा विमा सविस्तर स्पष्ट करा.

ड) टीपा लिहा.

- अ) पिक विमा
- ब) जबाबदारीचा विमा
- क) प्रामाणिकपणाचा हमी विमा
- ड) जनावरांचा विमा
- इ) वैद्यकीय पुनःभरणाचा विमा.

● स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे.

- अ) १) १९८८ २) फौजदारी ३) अप्रामाणिकपणा ४) १२ ५) १९८५
ब) १) बरोबर २) बरोबर ३) चूक ४) चूक ५) बरोबर

३.५ पारिभाषिक शब्द :

- **अपघात** : अचानकपणे एखाद्या व्यक्तिला किंवा मालमत्तेला झालेली इजा, मोडतोड म्हणजे अपघात किंवा संकीर्ण होय.
- **मोटार** : स्वयंचलित असे व्यक्ति व वस्तू वाहून नेणारे साधन म्हणजे मोटार होय.
- **घरफोडी** : एखाद्या घरात हिंसक व बेकायदेशीरपणे प्रवेश करून चोरी केल्यास त्याला घरफोडी म्हणतात.
- **जबाबदारी** : एखाद्या व्यक्तीचे किंवा संस्थेचे हित जोपासण्यासाठी संबंधीतावर असलेले दायित्व म्हणजे जबाबदारी होय.
- **प्रामाणिकपणा** : कर्मचाऱ्यावरील विश्वास, कर्मचाऱ्यांचे इमान, कर्मचाऱ्याची नेकी, कर्मचाऱ्याची निष्ठा, कर्मचाऱ्याचा खरेपणा, कर्मचाऱ्याचे चारित्र्य व नैतिकता म्हणजे प्रामाणिकपणा होय.
- **पशुधन** : गाय, म्हैस, बैल, रेडा, वळू, रेडकू, वासरू, कोंबडया, शेळया-मेंढया, उंट, घोडे इत्यादी जनावरांचा समावेश पशुधनात केला जातो.
- **पीक** : अन्नधान्य, डाळी, तेलबिया, ऊस, बटाटा इत्यादी कृषी उत्पादनाला पीक असे म्हणतात.
- **हॉस्पिटल** : आजारपण व दुखापत या विषयी पेशंटना स्वतःकडे ठेवून घेवून काळजी घेणारे व औषध उपचार करणारे नोंदणीकृत व तज्ञ डॉक्टरांच्या मार्गदर्शनाखाली असलेले ठिकाण म्हणजे हॉस्पिटल होय. यालाच नर्सिंग होम देखील म्हणतात.

३.६ अधिक वाचनासाठी पुस्तके :

1. G. S. Panda, (1995), "Principles and Practice of Insurance", Kalyani publishers, Ludhiana.
2. Dr. P. Periasamy, (2003), "Principles and Practice of Insurance", Himalaya Publishing House, Mumbai.
3. Dr. C. J. Joshi, (2003), "Insurance", Phadke Prakashan, Kolhapur.
4. Dr. C. J. Joshi and Sudhakar Mankar, (2003), "Insurance", Phadke Prakashan, Kolhapur.

भारतातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय

अनुक्रमणिका :

४.० उद्दिष्टे

४.१ प्रस्तावना

४.२ विषय विवेचन

४.२.१ सर्वसाधारण विमाक्षेत्राची खाजगीकरणानंतरची वाढ

४.२.२ खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन

४.२.३ विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक, फायदे व तोटे

४.२.४ बँकेश्युरन्स

४.३ सारांश

४.४ पारिभाषिक शब्द

४.५ तुमची प्रगती तपासा

४.६ स्वाध्याय

४.७ संदर्भ सूची

४.० उद्दिष्टे :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना खालील गोष्टींबाबत माहिती होईल.-

- खाजगीकरणानंतर झालेली सर्वसाधारण विमा क्षेत्राची प्रगती.
- खाजगी आणि सार्वजनिक कंपन्यांच्या व्यवसायाचे मूल्यमापन
- विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक, फायदे व तोटे सध्याचे चित्र, बँकेश्युरन्स

४.१ प्रस्तावना :

सर्वसाधारणपणे विमा क्षेत्राचे आयुर्विमा व सर्वसाधारण विमा असे दोन मुख्य प्रकार पडतात. आयुर्विमा हा सर्वांच्या परिचयाचा असला तरी सर्वसाधारण विमा याबाबत आपल्याकडे फारशी जागरूकता दिसून येत नाही. सर्वसाधारण विमा हा व्यक्तीच्या जीवितावर नसून एखाद्या संभाव्य धोक्यासाठी व त्यापासून होणारे

नुकसान टाळण्यासाठी गेतला जातो. भारतामध्ये सन १८५० मध्ये ट्रायटन इन्शुरन्स कंपनीने सर्वसाधारण विमा ही संकल्पना प्रथम अस्तित्वात आणली. परंतु ही कंपनी पूर्णपणे ब्रिटीशांच्या मालकीची होती. १९०७ मध्ये संपूर्णपणे भारतीय मालकी असलेली इंडियन मर्कटाईल इन्शुरन्स कंपनी ही सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातील पहिली कंपनी ठरली. सन १९१९ मध्ये दि न्यू इंडिया अॅश्युरन्स कंपनीने या क्षेत्रात पाऊल ठेवले. विमा क्षेत्र कायदेशीर करण्यामध्ये तत्कालीन ब्रिटीश सरकारने फारसे लक्ष दिले नाही. वेळोवेळी कायदेशीर नियंत्रण आणण्याची प्रक्रिया खऱ्या अर्थाने भारत देश स्वतंत्र झाल्यानंतर सुरू झाली आणि जानेवारी १९७३ मध्ये भारत सरकारने सर्वसाधारण विमा क्षेत्र सार्वजनिक करण्याचे ठरविले. खाजगी क्षेत्रात काम करणाऱ्या तसेच कोणतेही नियंत्रण नसलेल्या सर्वसाधारण विमा कंपन्या, वित्तीय संकटात होत्या. तसेच या क्षेत्रात असलेली संधाव्य वृद्धी लक्षात घेता तत्कालीन सरकारने सर्वसाधारण विमा क्षेत्राचे राष्ट्रीयीकरण केले. जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन ही कंपनी राष्ट्रीयकृत करून चार उपकंपन्या स्थापन केल्या. दि न्यू इंडिया अॅश्युरन्स कंपनी, नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी, ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी आणि युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी या चार कंपन्या होत.

४.२ विषय विवेचन :

४.२.१ सर्वसाधारण विमा क्षेत्राची खाजगीकरणानंतरची वाढ :

विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात झालेल्या आर्थिक सुधारणांच्या पर्वाने विमा क्षेत्रामध्येही अमूलाग्र बदल झाले. खाजगी क्षेत्रासाठी विमा व्यवसायाची दारे उघडण्यात आली आणि या क्षेत्रात स्पर्धा प्रचंड वाढली. १९५६ व १९७२ साली अनुक्रमे जीवन विमा व सर्वसाधारण विमा व्यवसायाचे राष्ट्रीयीकरण झाले आणि ९० च्या दशकात खाजगीकरणाची लाट आली. १९९९ मध्ये विमा क्षेत्रात थेट परकीय गुंतवणूकीस मुभा देयात आली. त्यामुळे भारतातील खाजगी कंपन्यांबरोबरच परदेशातील कंपन्याही भारतीय विमा क्षेत्रात सक्रीय झाल्या. त्यामुळे सार्वजनिक क्षेत्राची या व्यवसायातील 'दादागिरी' संपुष्टात आली. त्यामुळेच सर्वसाधारण विमा क्षेत्रामध्ये स्पर्धात्मक वातावरण निर्माण होण्यास मदत झाली.

विमा नियंत्रण व विकास प्राधिकरण (IRDA) अस्तित्वात आल्यानंतर सार्वजनिक क्षेत्राची विमा व्यवसायातील हिस्सेदारी आणखीनच कमी झाली. त्यामुळे स्पर्धात्मकता वाढून सार्वजनिक कंपन्यांना खाजगी कंपन्यांबरोबर स्पर्धा करणे क्रमप्राप्त ठरले. अर्थात् स्पर्धेचा फायदा ग्राहकाला होतो या नियमानुसार अधिकाधिक ग्राहकांना उत्तम सेवा पुरवण्याचा प्रयत्न या कंपन्यांकडून होऊ लागला. भारतात विमा व्यवसायाची असलेली घनता वाढण्यास यामुळे मदत झाली. एक गोष्ट खरी आहे की, खाजगी कंपन्यांचा प्रवेश व स्पर्धात्मकता यामुळे काही दुष्परिणाम सुद्धा विमा व्यवसायास भोगावे लागले. विपणनाचा अतिरेक, स्पर्धेत पुढे राहण्याची मानसिकता तसेच सतत नवनवीन सुविधा देण्याची गरज यामुळे विमा व्यवसायात नकळतपणे काही अनियमितता दिसून येऊ लागली.

● खाजगीकरणानंतर सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातील वृद्धी :

भारतामध्ये जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन आणि तिच्या चार उपकंपन्या यांच्या मार्फत सर्वसाधारण विमा क्षेत्र

सुरुवातीला वाटचाल करत होते. खाजगीकरणानंतर झालेले महत्वाचे बदल म्हणजे उपकंपन्यांना देण्यात आलेले स्वातंत्र्य, IRDA मार्फत वेळोवेळी प्रस्तुत करण्यात आलेल्या मार्गदर्शक तत्वे व नियंत्रण, खाजगी तसेच परकीय गुंतवणूकदांसाठी खुली झालेली बाजारपेठ, ग्राहकांची वाढती संख्या, विविध सेवांची उपलब्धता यामुळेच भारतात जीवन विम्याप्रमाणेच सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातही मोठे फेरबदल झाले. खाजगीकरणानंतर या व्यवसायात झालेली वाढ खालीलप्रमाणे मांडता येईल.

तक्ता क्र. १ भारतातील सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील कंपन्या (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक	खाजगी	एकूण
२०००-०१	५	३	८
२००५-०६	६	९	१५
२०१०-११	६	१७	२३
२०१५-१६	६	२३	२९
२०१८-१९	६	२१	२७

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १ मधून स्पष्ट होते की, सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांच्या संख्येत गेल्या दोन दशकांत फारशी वाढ झाली नाही. परंतु त्याच वेळेस खाजगी क्षेत्रात मात्र मोठ्या प्रमाणात नवीन कंपन्या स्थापन झाल्या. जनरल इन्शुरन्स कंपनीने थेट व्यवसायाऐवजी पुनर्विमा (Rensurance) कंपनी म्हणून आपले अस्तित्व मर्यादित ठेवले तर इतर उप कंपनीया थेट व्यवसाय करू लागल्या.

तक्ता क्र. २ : सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील हप्ता (Premium) (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	११,९१८ (९६)	४६८ (४)	१२,३८४
२००५-०६	१५,९७६ (७५)	५३६३ (२५)	२१,३३९
२०१०-११	२५,१५२ (५९)	१७,४२४ (४१)	४२,५७६
२०१५-१६	५०,६४४ (५६)	३०,६९४ (४४)	९०,३३८

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. २ मधून स्पष्ट होते की, सर्वसाधारण विमा व्यवसायात होणारा हप्ता (Premium) सार्वजनिक क्षेत्राकडून खाजगी क्षेत्राकडे उत्तरोत्तर अधिक प्रमाणात जमा होत आहे. दोन्ही क्षेत्रांमध्ये संख्यात्मक

वाढ झालेली असली तरी सार्वजनिक क्षेत्राचा दबदबा कमी झालेला दिसतो. सार्वजनिक क्षेत्रात जमा होणारा हप्ता ९६% वरून ५६% पर्यंत घसरलेला आहे. त्याचवेळी खाजगी क्षेत्रात ४% वरून ४४% पर्यंत वाढ झालेली दिसते. याचाच अर्थ आज सार्वजनिक क्षेत्र आणि खाजगी क्षेत्र जवळपास समसमान हिस्सा व्याप्त आहेत.

तक्ता क्र. ३ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी जारी केलेली विमापत्रे (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	४.०९ (९६)	०.१५ (४)	४.२५
२००५-०६	४.३९ (८३)	०.८९ (१७)	५.२८
२०१०-११	४.३४ (६४)	२.४० (३६)	६.७४
२०१५-१६	६.७२ (५५)	५.४९ (४५)	१२.२१

(स्रोत : IRDA अहवाल)

उपरोक्त तक्त्यातून सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातील कंपन्यांनी केलेला नवीन व्यवसाय व त्यातील खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रातील तुलना स्पष्ट होते. सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रात व्यवसायवृद्धी झाली असली तरी एकूण व्यवसायातील सार्वजनिक क्षेत्राचा हिस्सा ९६% वरून घसरून ५५% वर आला आहे, तर खाजगी क्षेत्राचा या व्यवसायातील वाटा ४% वरून ४५% पर्यंत वाढलेला दिसतो. २०१०-११ या वर्षात व्यवसायात घट झालेली सार्वजनिक क्षेत्र नोंदवते. याचाच अर्थ खाजगी क्षेत्र आपला हिस्सा सातत्याने वाढवत असल्याचे स्पष्ट होते.

तक्ता क्र. ४ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भाग भांडवल (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	४०० (३६)	७२७ (६४)	११२७
२००५-०६	५०० (२८)	१२७९ (७२)	१७७९
२०१०-११	५५० (१२)	३९५६ (८८)	४५०६
२०१५-१६	६५० (९)	६९७२ (९१)	७६२२

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ४ मध्ये सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भाग भांडवल सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रांमध्ये किती प्रमाणात आहे हे सिद्ध होते. इतर निकषापेक्षा भाग भांडवल उभारणीमध्ये खाजगी क्षेत्र हे सार्वजनिक क्षेत्रापेक्षा

खूपच आगाडीवर आहे. इतकेच नव्हे तर एकूण भांडवलातील खाजगी क्षेत्राचा हिस्सा गेल्या दोन दशकांमध्ये वेगाने वाढलेला दिसतो. खाजगी क्षेत्राचे भाग भांडवलाचे प्रमाण ६४% वरून ९१% वर पोहोचले तर त्याचवेळी सार्वजनिक क्षेत्राचे एकूण भांडवलातील प्रमाण ३६% वरून अवघ्या ९% वर घसरले. सार्वजनिक कंपन्यांच्या तुलनेत वाढणारी खाजगी कंपन्यांची संख्या तसेच भांडवल उभारणीबाबतचा खाजगी कंपन्यांचा दृष्टिकोन ही प्रमुख कारणे यामागे आहेत. त्यातच सार्वजनिक कंपन्यांचा व्यावसायिकदृष्ट्या भांडवल उभारणीकडे दुर्लक्ष करण्याचा दृष्टिकोन हा सुद्धा यासाठी जबाबदार आहे.

तक्ता क्र. ५ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा कमिशन खर्च (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	६५७ (९९)	६ (१)	६६३
२००५-०६	१४३१ (७८)	३९४ (२२)	१८२५
२०१०-११	१९४३ (७१)	७९४ (२९)	२७३७
२०१५-१६	३००० (९९)	२२ (१)	३०२२

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ५ मध्ये सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील कंपन्यांनी कमिशनवर केलेला खर्च दर्शविण्यात आला आहे. विमा क्षेत्रात विपणनाला महत्त्व असून कमिशन हा खर्च महत्त्वपूर्ण आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांनी कमिशनवर केलेला खर्च वाढता असून त्याचा एकूण कमिशन मधील हिस्सा ९९% वरून घसरून ७१% व आता पुन्हा ९९% झाला आहे. त्याचवेळी खाजगी क्षेत्रातील कमिशनच्या खर्चाचे प्रमाण १% असले तरी ते २९% पर्यंत वाढऊन नंतर कमी झाले आहे. याचा अर्थ खाजगी क्षेत्राने कमिशनवर खर्च करताना हात आखडता घेतल्याचे दिसत आहे, तर सार्वजनिक क्षेत्राने मात्र तसे काही केल्याचे दिसत नाही.

तक्ता क्र. ६ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा खर्च (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	२५२६ (९४)	१७५ (६)	२७०१
२००५-०६	४०१७ (७९)	१०६१ (२१)	५०७८
२०१०-११	६६८९ (६३)	३९६२ (३७)	१०६२१
२०१५-१६	१२५३५ (५८)	९०२० (४२)	२१५५५

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ६ मध्ये सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांचे सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील साधारण खर्च दर्शविण्यात आले आहेत. यामध्येही संख्यात्मकदृष्ट्या दोन्ही क्षेत्रात वाढ झालेली दिसते. परंतु एकूण खर्चातील सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांचा खर्च ९४% वरून ५८% पर्यंत घसरला आहे, तर खाजगी क्षेत्रातील खर्चाचे प्रमाण ६% वरून ४२% वर गेले आहे. खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांची वाढती संख्या व त्यांच्या व्यवसायिक दृष्टिकोनामुळे सदर खर्च वाढत असल्याचे दिसते. खर्चाचे प्रमाण वाढले असले तरी कंपन्यांची संख्या व व्यवसायही वाढल्यामुळे हा खर्च वाढल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. ७ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे गुंतवणूकीवरील उत्पन्न (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	२१८८ (९७)	६७ (३)	२२५५
२००५-०६	५६११ (९५)	२६९ (५)	५८८०
२०१०-११	७८४२ (८४)	१५४० (१६)	९३८२
२०१५-१६	१२,१४७ (६८)	५७७६ (३२)	१७,९२३

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ७ मधून सर्वसाधारण विमा व्यवसाय स्पष्ट करणाऱ्या कंपन्यांना मिळणारे गुंतवणूकीवरील उत्पन्न स्पष्ट करण्यात आले आहे. गुंतवणूकीवरील उत्पन्न सार्वजनिक क्षेत्रात जवळजवळ ६ पटीने वाढले, तर खाजगी क्षेत्रात हेच उत्पन्न १०० पटीने वाढले. एकूण उत्पन्नामधील सार्वजनिक कंपन्यांचा हिस्सा ९७% वरून ६८% पर्यंत घसरला, तर त्याचवेळी खाजगी कंपन्यांचा हिस्सा ३% वरून ३२% वर पोहोचला. कंपन्यांची वाढती संख्या हे जरी कारण असले, तरी गुंतवणूकीबाबत खाजगी कंपन्या अधिक जागरूक असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. ८ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा नफा (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	-४९ (४)	-६२ (५६)	-१११
२००५-०६	१३१९ (९०)	१५४ (१९)	१४७३
२०१०-११	-१६२ (१५)	-८५७ (८५)	-१०१९
२०१५-१६	१४९९ (५३)	१३३३ (४७)	२८३२

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ८ मध्ये सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांचा करोत्तर नफा सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्र यामध्ये विभागून देण्यात आला आहे. यामध्ये सार्वजनिक व खाजगी दोन्ही क्षेत्रात नफ्यामध्ये सातत्य दिसत नाही. २००१-०२ व २०१०-११ या दोन्ही वर्षात दोन्ही क्षेत्र तोट्यात आहेत; तर २००५-०६ व २०१५-१६ यामध्ये दोन्ही क्षेत्र नफ्यात आहेत. २०१५-१६ मध्ये झालेल्या नफ्यामध्ये सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्राचा हिस्सा जवळपास समसमान आहे. खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांची संख्या सार्वजनिक क्षेत्रापेक्षा अधिक आहे, तरीही एकत्रित नफा कमी आहे, याचा अर्थ खाजगी क्षेत्राने नफा मिळविलेला असला तरी कंपन्यांची संख्या लक्षात घेता मिळालेला नफा सार्वजनिक कंपन्यांच्या तुलनेत कमी दिसतो.

तक्ता क्र. ९ : सर्वसाधारण विमा कंपनी पूर्ण नुकसानभरपाईचे दावे (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र	खाजगी क्षेत्र	एकूण
२००१-०२	९०	२३	८८
२००५-०६	९०	५४	८३
२०१०-११	९७	८७	९३
२०१५-१६	५९	७५	६४

(स्रोत : IRDA वार्षिक अहवाल)

तक्ता क्र. ९ मध्ये सार्वजनिक विमा कंपन्यांनी नुकसान भरपाईचे दावे निकालात काढल्याची टक्केवारी देण्यात आलेली आहे. वस्तुतः विमा घेताना नुकसान भरपाई दावे निकाली काढण्याची टक्केवारी बघून निर्णय घेतला जातो. सुरुवातीला खाजगी क्षेत्राने दावे निकाली करण्यास आखडता हात घेतल्याचे दिसते. केवळ २३% दावे अदा करण्यात आले, तर त्याच वर्षी सार्वजनिक क्षेत्राने ९०% दावे अदा केल्याचे दिसते. परंतु त्यानंतर मात्र खाजगी क्षेत्रानेही दावे अदा करण्यात सुधारणा केल्याचे दिसून येते. त्याचवेळी २०१५-१६ मध्ये मात्र सार्वजनिक क्षेत्र दावे अदा करण्यात केवळ ५९% यशस्वी झाले असताना खाजगी क्षेत्र ७५% दावे निकाली करून नुकसान भरपाई अदा करत असल्याचे दिसते. यामध्ये सातत्य नसले तरी खाजगी क्षेत्रामध्ये नुकसान अदा करण्याचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसते.

१९९१ नंतर आलेल्या खाजगी करणाऱ्या धोरणामुळे अर्थव्यवस्थेत बदल होत असताना सुरुवातीला विमा क्षेत्रात फारसे बदल झाले नाहीत. परंतु IRDA च्या स्थापनेनंतर विमा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात बदल झाले. खाजगी क्षेत्राचा विस्तार, परकीय गुंतवणूकीस चालना, वाढती स्पर्धात्मकता यामुळे विमा क्षेत्र ढवळून निघाले. परदेशी कंपन्यांनी भारतीय कंपन्यांशी भागीदारी करून नव्याने कंपन्या स्थापन केल्या. अपेक्षेपेक्षा ही वृद्धी अधिक होती. खाजगी क्षेत्रामध्ये कंपन्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणावर वाढली. याच बरोबर खाजगी क्षेत्राच्या स्पर्धेला तोंड देण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांना आपली व्यूहरचना बदलावी लागली. नफा, दावे अदा करणे, गुंतवणूकीवरील उत्पन्न, भाग भांडवल अशा अनेक निकषांवर खाजगी क्षेत्र वेगाने वाटचाल करत आहे. यातच

नवे विमा उत्पादन, सुविध यामुळे अंतिमतः गाहकांचाच फायदा होत असल्याचे दिसते. सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांच्या कामगिरीचा आढावा भारतामध्ये सुरूवातीला सर्वसाधारण विमा व्यवसाय खाजगी कंपन्यांनी सुरू केला. त्यानंतर त्या व्यवसायाचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले. आणि आता पुन्हा खाजगी क्षेत्रासाठी विमा क्षेत्र खुले करण्यात आले. १९६८ साली सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील दर, अटी व शर्ती आणि नियंत्रण यासाठी Tariff Advisory Committee स्थापन करण्यात आली. १९७२ साली सर्वसाधारण विमा व्यवसाय राष्ट्रीयीकरण कायदा संमत करण्यात आला. त्यावेळी अस्तित्वात असणाऱ्या १०७ कंपन्यांचे ४ कंपन्यांमध्ये विलिनीकरण करण्यात आले. या सर्व कंपन्यांचा कारभार जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशनच्या अधिपत्याखाली चालवण्यात येऊ लागला.

१९९९ मध्ये IRDA कायदा संमत करण्यात आला. त्यामुळे जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन (GIC) चे अस्तित्व संपुष्टात आले. भारतातील विमा व्यवसायाचे संपूर्ण नियंत्रण IRDA कडे सोपविण्यात आले. विमा क्षेत्रातील खाजगीकरणामुळे GIC नव्याने स्थापन करून त्याचे काम पुनर्विमा व्यवसायापुरते मर्यादित ठेवण्यात आले व GIC च्या उपकंपन्या स्वतंत्रपणे कामकाज करू लागल्या. आज मितीस भारतात २७ कंपन्या सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात कार्यरत आहेत. त्यापैकी ६ सार्वजनिक क्षेत्रातील आहेत. पूर्वीच्या GIC च्या चार उपकंपन्या एक्स्पॉर्ट क्रेडीट गॅरंटी कॉर्पोरेशन (ECGC) आणि अॅग्रीकल्चर इन्शुरन्स कंपनी (AIC) या त्या सहा कंपन्या होत. यापैकी नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी सर्वात जुनी म्हणजे १९०६ पासून अस्तित्वात आहे. त्यानंतर १९१९ मध्ये न्यू इंडिया अॅश्युरन्स कंपनी व युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी या दोन कंपन्या स्थापन झाल्या. १९४७ मध्ये ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी अस्तित्वात आली.

तक्ता क्र. १० : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांना मिळालेला हप्ता

(रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नॅशनल (%)	न्यू इंडिया (%)	ओरिएंटल (%)	युनायटेड (%)	एकूण
२००१-०२	२४३९ (२१)	४१९८ (३५)	२४९९ (२१)	२७८१ (२३)	११९१८
२००५-०६	३५३६ (२२)	५६७६ (३६)	३६१० (२२)	३१५५ (२०)	१५९७६
२०१०-११	६२४५ (२४)	८२२६ (३२)	५५७० (२०)	६३७७ (२४)	२६४१७
२०१५-१६	१२०१९ (२४)	१७७६३ (३५)	८६१२ (१७)	१२२५० (२४)	५०६४४

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १० मध्ये सार्वजनिक क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील कंपन्यांनी गोळा केलेल्या हप्त्याचे विवरण देण्यात आले आहे. संख्यात्मक दृष्ट्या सर्वच कंपन्यांनी जमा केलेल्या हप्त्यामध्ये वाढ झालेली दिसून येते. ही वाढ २००१-०२ च्या तुलनेत २०१५-१६ मध्ये ४ ते ५ पट इतकी आहे. परंतु या चार कंपन्यांनी जमा केलेल्या हप्त्याची कंपनीनुसार हिस्सेदारी पाहिल्यास नॅशनल

/// १६२ ///

इन्शुरन्स कंपनीचा हिस्सा २१% वरून २४% वर पोहोचला आहे, तर न्यू इंडिया अॅश्युरन्स कंपनीचा हिस्सा ३५% इतकाच राहिला आहे. ओरिएंटलचा हिस्सा २१% वरून १७% वर आला आहे तर युनायटेडचा हिस्सा २३% वरून २४% वर पोहोचला आहे. 'नॅशनल' आणि 'युनायटेड' मध्ये झालेली वाढ 'ओरिएंटल' च्या पिछेहाटीस कारणीभूत ठरली आहे, तर 'न्यू इंडिया' चा हिस्सा कायम राखण्यात त्या कंपनीला यश आले आहे.

तक्ता क्र. ११ : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भागभांडवल.

(रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नॅशनल (%)	न्यू इंडिया (%)	ओरिएंटल (%)	युनायटेड (%)	एकूण
२००१-०२	१०० (२५)	१०० (२५)	१०० (२५)	१०० (२५)	४००
२००५-०६	१०० (२०)	२०० (४०)	१०० (२०)	१०० (२०)	५००
२०१०-११	१०० (१८.२)	२०० (३६.४)	१०० (१८.२)	१५० (२७.२)	५५०
२०१५-१६	१०० (१५.४)	२०० (३०.८)	२०० (३०.८)	१५० (२३)	६५०

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ११ मधून हे स्पष्ट होते की, सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांपैकी नॅशनल इन्शुरन्स कंपनीचे भाग भांडवल रु. १०० कोटी इतकेच राहिले आहे. इतर कंपन्यांनी भाग भांडवल वाढवल्यामुळे 'नॅशनल' चा एकूण भांडवलातील हिस्सा २५% वरून १५.४% वर आला आहे. 'न्यू इंडिया' आणि 'ओरिएंटल' या कंपन्यांचे भाग भांडवल १० कोटीवरून २०० कोटी झाल्यामुळे त्याचा एकूण भांडवलाला हिस्सा प्रत्येकी ३०.८% पर्यंत वाढला आहे. 'युनायटेड' चे भागभांडवल १०० कोटीवरून १५० कोटीवर पोहोचल्यामुळेही त्यांचा एकूण भाग भांडवलातील हिस्सा २५% वरून २३% वर आला आहे. एकूणच सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्या भांडवल वृद्धीबाबत फारशा उत्सुक नसल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. १२ : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा नफा

(रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नॅशनल (%)	न्यू इंडिया (%)	ओरिएंटल (%)	युनायटेड (%)	एकूण
२००१-०२	-९०	१४१	-२३६	१५६	-२९
२००५-०६	-१०७ (-८)	७१६ (५४)	२८४ (२१)	४५३ (३३)	१३४६
२०१०-११	७६ (१५)	-१० (-२)	३०६ (६१)	१३१ (२६)	५०३
२०१५-१६	१४९ (१०)	८२९ (५५)	३०० (२०)	२२० (१५)	१४९८

(स्रोत : IRDA अहवाल)

१६३

तक्ता क्र. १२ मध्ये सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांची कामगिरी नफ्यावरून दर्शविण्यात आली आहे. २००१-०२ या वर्षामध्ये 'न्यू इंडिया' वगळता सर्वच कंपन्या तोट्यात असल्याचे दिसते. २०१०-११ मध्ये 'न्यू इंडिया' किरकोळ तोटा दर्शवित असताना इतर कंपन्या फायद्यात आहेत. २००५-०६ व २०१५-१६ मध्ये एकूण नफा जास्त दिसत असला तरी २००५-०६ मध्ये 'नॅशनल' तोट्यात असल्याचे दिसते. सर्वच कंपन्यांच्या नफ्यामध्ये सातत्य दिसून येत नाही. 'युनायटेड' ही एकच कंपनी चारही वर्ष फायद्यात असल्याचे दिसते. तर 'न्यू इंडिया' ने सर्वाधिक नफा मिळवला असला तरी ४ पैकी २ वर्षामध्ये तोटा असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र. १३ : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांची अदा केलेले दावे.

(रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नॅशनल	न्यू इंडिया	ओरिएंटल	युनायटेड	एकूण
२००१-०२	५२%	५४%	४९%	३९%	४९%
२००५-०६	६९%	७२%	६८%	४४%	६५%
२०१०-११	५७%	१००%	९९%	६९%	८८%
२०१५-१६	९५%	८८%	८३%	८८%	८९%

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ४.१३ मध्ये सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांनी अदा केलेल्या दाव्यांचे टक्केवारीमध्ये प्रमाण दर्शविले आहे. सन २०१५-१६ मध्ये सर्वच कंपन्यांनी अदा केलेल्या दाव्यांचे प्रमाण ८०% च्या वर आहे, तर २००१-०२ मध्ये हेच प्रमाण ५०% च्या खालीच होते. याचाच अर्थ दावे अदा करण्यामध्ये उत्तरोत्तर वाढ झालेली दिसते. खाजगी कंपन्यांची स्पर्धा व वाढती स्पर्धात्मकता यामुळे हे प्रमाण वाढल्याचे दिसते. या सर्व बाबतीत इतर सार्वजनिक कंपन्यांच्या तुलनेत 'न्यू इंडिया' ने सर्वाधिक दावे अदा करण्याबाबत १००% पर्यंत मजल मारल्याचे २०१०-११ मध्ये दिसून येते, तर २०१५-१६ मध्ये सर्वाधिक दावे अदा करण्याचे प्रमाण 'नॅशनल' (९५%) कंपनीने केल्याचे दिसून येते.

४.२.२ खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन :

IRDA अस्तित्वात आल्यानंतर खाजगी क्षेत्रातील विमा कंपन्यांना चालना मिळाली. सन २००० नंतर खाजगी क्षेत्रात सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या २३ नव्या कंपन्या स्थापन झाल्या. या स्पर्धात्मक वातावरणामुळे सार्वजनिक क्षेत्रालाही आपल्या कामगिरीत सुधारणा करावी लागली. तसेच खाजगी क्षेत्रातही एकमेकांशी असलेल्या स्पर्धेमुळे विमा कंपन्यांना आपली कामगिरी सातत्याने उंचवावी लागत आहे. कंपन्यांकडून असलेल्या अपेक्षा आणि त्या तुलनेत कंपन्यांची कामगिरी पाहता विविध प्रकारच्या नवनवीन सेवा, विमा संबंधी उत्पादने, ग्राहक सेवा, याबाबत सर्वच कंपन्यांना जागरूक रहावे लागत आहे. सन २००० मध्ये व त्यानंतर स्थापन

/// १६४ ///

झालेल्या सर्वसाधारण विमा कंपन्या खालीलप्रमाणे - (कंसात स्थापनेची तारीख)

१.	रिलायन्स जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२३-१०-२०००)
२.	इफ्को टोकियो जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(४-१२-२०००)
३.	रॉयल सुंदरम जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२३-१०-२०००)
४.	टाटा आयजी जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०१-२००१)
५.	बजाज अलायन्झ जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०५-२००१)
६.	आयसीआयसीआय लोम्बार्ड जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(०३-०८-२००१)
७.	चोलामंडलम् एम.एस. जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(१५-०७-२००२)
८.	एच.डी.एफ.सी. एगो जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२७-०९-२०००)
९.	फ्युचल जनरली इंडिया इन्शुरन्स कंपनी लि.	(०४-०९-२००७)
१०.	युनिव्हर्सल सोंपो जनरल इन्शुरन्स कं. लि.	(१६-११-२००७)
११.	श्रीराम जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(०८-०५-२००८)
१२.	भारती अक्सा जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२७-०६-२००८)
१३.	रहेजा क्यूबीई जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(११-१२-२००८)
१४.	एस.बी.आय. जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(१५-१२-२००९)
१५.	एल अॅण्ड टी इन्शुरन्स कं.	(०९-०७-२०१०)
१६.	लिबर्टी व्हिडिओकॉन जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०५-२०१२)
१७.	मॅग्मा एच.डी.आय. जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०५-२०१२)
१८.	कोटक महिंद्रा जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(१८-११-२०१५)

या व्यतिरिक्त आरोग्य विमा क्षेत्रात काही कंपन्यांनी व्यवसाय सुरूवात केलेली आहे. त्या कंपन्या खालीलप्रमाणे -

१९.	अपोलो म्युनिख हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.	(०३-०८-२००७)
२०.	मॅक्स बुपा हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.	(१५-०२-२०१०)
२१.	स्टार हेल्थ अॅण्ड ललार्सड इन्शुरन्स कं. लि.	(१६-०३-२००६)
२२.	रेलिगेअर हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.	(२६-०४-२०१९)

२३. सिग्मा टीटीके हेल्थ इन्शुरन्स कं लि.

(१३-११-२०१६)

(स्रोत IRDA अहवाल)

सन २००० पासून सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात १८ तर आरोग्य विमा क्षेत्रात ५ अशा २३ खाजगी कंपन्या नव्याने स्थापन झाल्या. यातील बहुतांश कंपन्यांचे एक भारतीय कंपनी व एक परकीय कंपनी यांच्या संयोगाचे अस्तित्व निर्माण झाल्याचेही दिसून येते. परकीय कंपन्यांना असलेल्या भांडवलाच्या मर्यादेमुळे भारतात स्वतंत्र कंपनी स्थापन करून व भारतीय कंपनीबरोबर भागीदारी करून काही कंपन्यांनी भारतात खाजगी सर्वसाधारण व आरोग्य विमा कंपन्या सुरू केलेल्या आहेत.

तक्ता क्र. १४ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भागभांडवल (रु. कोटीमध्ये)

अ.नं.	कंपनीचे नांव	२००१-०२	२००५-०६	२०१०-११	२०१५-१६
१.	रिलायन्स	१०२	१०२	११७	१२३
२.	इफको टोकियो	१००	२२०	२४७	२६९
३.	रॉयल सुंदरम	१३०	१४०	२५०	३१५
४.	टाटा एआयजी	१२४	१९५	३६५	६३३
५.	बजाज अलायन्झ	१०९	११०	११०	११०
६.	आयसीआयसीआय लॉंबार्ड	१०९	२४५	४०५	४४८
७.	चोलामंडलम्	१०५	१४२	२६७	२९९
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो	१००	१२५	४८६	५३९
९.	फ्युचर जनराली	--	१५०	४७५	७१०
१०.	युनिव्हर्सल सॉपो	--	१५०	१५०	३५०

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १४ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भांडवल दर्शविण्यात आले आहे. एच.डी.एफ.सी. एर्गो व फ्युचल जनराली या कंपन्यांनी आपले भाग भांडवल मोठ्या प्रमाणावर वाढविलेले दिसते. याउलट बजाज आलायन्झ, रिलायन्स यांच्या भांडवलामध्ये फारशी वाढ झालेली दिसत नाही. टाटा एआयजी व आयसीआयसीआय लोम्बार्ड या कंपन्यांचे भांडवलसुद्धा लक्षीय प्रमाणात वाढले आहे. सार्वजनिक कंपन्यांच्या याच दरम्यान असलेल्या भाग भांडवलाची तुलना करता खाजगी कंपन्या भांडवल उभारणीत अग्रेसर असल्याचे दिसते. खाजगी कंपन्यांनी याबाबत सार्वजनिक कंपन्यांवर मात केल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र. १५ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी गोळा केलेला हप्ता.

(रु. कोटीमध्ये)

अ.नं.	कंपनीचे नांव	२००१-०२ (%)	२००५-०६ (%)	२०१०-११ (%)	२०१५-१६ (%)
१.	रिलायन्स	७७ (१७)	१६२ (३)	१६५५ (१०)	२७९२ (७)
२.	इफको टोकियो	७१ (१५)	८९३ (१७)	१७८३ (१०)	३६९१ (९)
३.	रॉयल सुंदरम	७७ (१६)	४५९ (९)	११४४ (७)	१६९४ (४)
४.	टाटा एआयजी	७८ (१७)	५७३ (११)	११७३ (७)	२९५९ (७)
५.	बजाज अलायन्झ	१४२ (३०)	१२७२ (२४)	२८७० (१६)	५८३२ (१५)
६.	आयसीआयसीआय लॉंबार्ड	२६ (६)	१५८३ (३०)	४२५२ (२४)	८०९१ (२०)
७.	चोलामंडलम्	--	२२० (४)	९६८ (६)	२४५२ (६)
८.	एच.डी.एफ.सी. एगो	--	२०१ (३)	१२८० (७)	३३८० (९)
९.	फ्युचर जनराली	--	--	६०० (३)	१५५५ (४)
१०.	युनिव्हर्सल सोंपो	--	--	२९९ (२)	९०४ (२)
	एकूण (खाजगी क्षेत्र)	४६८	५३६३	१७४२५	३९६९४

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १५ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी गोळा केलेल्या हप्त्यांचे विविध कंपन्यांची तौलनिक रक्कम दर्शविण्यात आलेली आहे. सर्वच कंपन्यांच्या एकूण हप्त्याच्या रकमेमध्ये वाढ झालेली दिसून येते. परंतू आय सी आय सी आय लॉंबार्ड या कंपनीचा एकूण हप्त्यांमधील हिस्सा ६% वरून २०% पर्यंत पोहोचला आहे. ही वाढ लक्षणीय आहे. याच दरम्यान इतर कंपन्या स्थापन झाल्याने काही जुन्या कंपन्यांचा हिस्सा खालावलेला दिसतो. 'रिलायन्स'चा हिस्सा १७% वरून ७% तर रॉयल सुंदरमचा हिस्सा १६% वरून ४% इतका घसरला आहे. बजाज अलायन्झचा हिस्सा ही ३०% वरून १५% पर्यंत खाली आला आहे. टाटा एआयजी या कंपनीच्या हिश्यानेही १७% वरून ७% इतकी घसरण नोंदवलेली दिसते. एकूण आयसीआयसीआय लॉंबार्ड वगळता इतर सर्व कंपन्यांचा आपला काही हिस्सा नव्या कंपन्यांकडे द्यावा लागला आहे. त्यामुळे आय.सी.आय.सी.अय. लॉंबार्ड ही कंपनी खाजगी क्षेत्रात अग्रगण्य विमा कंपनी म्हणून ओळखली जात आहे. तसेच सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांच्या एकूण हप्त्यांपेक्षा खाजगी कंपन्यांचे एकूण हप्तेही मोठ्या प्रमाणात वाढलेले दिसतात.

तक्ता क्र. १६ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा नफा

(रु. कोटीमध्ये)

अ.नं.	कंपनीचे नांव	२००१-०२	२००५-०६	२०१०-११	२०१५-१६
१.	रिलायन्स	७	१४	-३०८	९९
२.	इफको टोकियो	२	१५	-६६	१६७
३.	रॉयल सुंदरम	-२५	९	-१०	२७
४.	टाटा एआयजी	-२८	१४	-३८	२०
५.	बजाज अलायन्झ	-१०	५२	८१	५६४
६.	आयसीआयसीआय लॉबार्ड	-८	५०	-८४	५०७
७.	चोलामंडलम्	--	-३	-२२	१४८
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो	--	४	-३६	१५१
९.	फ्युचर जनराली	--	१	-९०	-५
१०.	युनिव्हर्सल सॉपो	--	--	-५०	४४
	एकूण (खाजगी क्षेत्र)	-६२	१५४	-८६३	१३३३

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १६ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील अब्बल १० कंपन्यांचा गेल्या दोन दशकातील नफा दशविण्यात आलेला आहे. यामध्ये २००१-०२ मध्ये बहुतांश कंपन्या तोट्यात चाललेल्या दिसत आहेत. यामागे नव्यनो स्थापन झालेल्या कंपन्या व त्यांचा मोठ्या प्रमाणावरील भांडवली खर्च हे एक कारण असू शकेल. २००५-०६ मध्ये बहुतांश कंपन्यांनी नफा नोंदवला असला तरी बजाज अलायन्झ व आयसीआयसीआय लॉबार्ड या कंपन्या नफ्यामध्ये अग्रेसर आहेत. २०१०-११ मध्ये पुन्हा बहुतांश कंपन्या तोट्यात गेलेल्या दिसतात. याउलट २०१५-१६ पुन्हा बहुतांश कंपन्या नफा मिळवताना दिसून येतात. याबरोबरच या वर्षात सुद्धा बजाज अलायन्झ व आयसीआयसीआय लॉबार्ड या कंपन्यांनी आपला अग्रक्रम कायम ठेवलेला आहे. इफको टोकियो, चोलामंडलम् व एचडीएफसी एर्गो या कंपन्यांचा नफा मोठ्या प्रमाणावर वाढला दिसतो. रिलायन्सचा नफा दिसत असला तरी त्यामध्ये मोठी वाढ/सातत्य यांचा अभाव दिसतो. या नफ्याचा कल खाजगी व सार्वजनिक दोन्ही क्षेत्रात समसमान असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. १७ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी अदा केलेले दावे (%)

अ.नं.	कंपनीचे नांव	२००१-०२	२००५-०६	२०१०-११	२०१५-१६
१.	रिलायन्स	१००	६४	१००	८९
२.	इफको टोकियो	१००	७१	८७	७९
३.	रॉयल सुंदरम	८९	६५	७५	७८
४.	टाटा एआयजी	८९	५६	७५	७७
५.	बजाज अलायन्झ	१००	७०	७९	७२
६.	आयसीआयसीआय लॉंबार्ड	१००	७४	८७	८९
७.	चोलामंडलम्	--	७८	७७	७२
८.	एच.डी.एफ.सी. एगो	--	५८	८८	७३
९.	फ्युचर जनराली	--	-	८५	८९
१०.	युनिव्हर्सल सोंपो	--	--	७४	७९
	एकूण (खाजगी क्षेत्र)	९५	६८	८५	८०

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १७ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी अदा केलेल्या दाव्यांची टक्केवारी दर्शविण्यात आलेली आहे. यामध्ये रिलायन्स फ्युचर जनराली, आयसीआयसीआय लॉंबार्ड या कंपन्या आगाडीवर असल्याचे दिसते. दावे अदा करण्याची टक्केवारी ही विमा क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण समजली जाते व या निकषावर बऱ्याचवेळा कंपन्यांची निवड ग्राहक करत अतात. २००१-०२ मध्ये अत्युच्च असलेले प्रामाण २००५-०६ मध्ये घसरलेले दिसते. तर २०१०-११ मध्ये हेच प्रमाण वाढून पुन्हा २०१५-१६ मध्ये जवळपास स्थिर असल्याचे दिसते. या निकषावर सार्वजनिक सर्वसाधारण विमा कंपन्यांची तुलना करता खाजगी क्षेत्र हे सार्वजनिक क्षेत्राच्या जवळपास असल्याचे दिसते. वास्तविक खाजगी क्षेत्र अधिक ग्राहकाभिमुख मानले जाते, परंतु दावे अदा करण्याबाबत मात्र सार्वजनिक क्षेत्राला मागे टाकणे खाजगी क्षेत्राला जमलेले दिसत नाही.

४.२.३ विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक :

विमा क्षेत्राकडून लहान मोठ्या प्रमाणात असलेली बचत ही गुंतवणूक म्हणून परिवर्तित करण्याचे साधन म्हणूनही पाहिले जाते. यातून जोखमी पासून सुरक्षा हा उद्देश साध्य होतोच. परंतु याबरोबरच लोकांकडे असलेल्या बचतीचे गुंतवणुकीत रूपांतर होऊ शकते. विमा कंपन्यांकडे जमा झालेल्या हप्त्यातून तयार होणारा निधी विविध ठिकाणी गुंतवला जातो. विमा व्यवसायामध्ये प्रदीर्घ कालावधीसाठी आवश्यक ते भांडवल गोळा

करण्याची क्षमता आहे. थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे अशा प्रदीर्घ कालीन गुंतवणूकीसाठी चालना मिळते. खाजगीकरण व उदारीकरण या धोरणामुळे भारतात मोठ्या प्रमाणात दुर्लक्षित राहिलेला विमा व्यवसायाचा बाजार अधिकाधिक प्रमाणात खुला झाला आहे. परकीय गुंतवणूकदारांनी भारतातील ही क्षमता व मोठ्या प्रमाणात यासाठी असलेला वाव ओळखून आपले पाय घट्ट रोवण्यास सुरुवात केलेली दिसते. IRDA या स्वायत्त नियामक संस्थेनेही विमा क्षेत्रात परकीय गुंतवणूकदारांना दरवाजे खुले केल्याचे या क्षेत्रात आमूलाग्र बदल झाले. यामुळेच आज भारताकडे एक उदयोन्मुख देश म्हणून गुंतवणूकदारांकडून पाहिले जात आहे.

● थेट परकीय गुंतवणूक :

थेट परकीय गुंतवणूक म्हणजे एका देशातील व्यावसायिकाने/संस्थेने दुसऱ्या देशातील व्यवसायामध्ये मालकी हक्कासाठी केलेली गुंतवणूक, अशी सरळ मांडणी करता येईल. एखाद्या व्यवसायात परकीय गुंतवणूकदार जेव्हा मोठ्या प्रमाणशत गुंतवणूक करून भांडवलाच्या जोरावर त्या व्यवसायात मालकी हक्क काबीज करतो तेव्हा अशा गुंतवणूकीस थेट परकीय गुंतवणूक म्हटले जाते.

भारतामध्ये सुरुवातीला विमाक्षेत्र परकीय गुंतवणूकदारांना खुले करण्यात आले तेव्हा २६% थेट परकीय गुंतवणूकीची मर्यादा घातली गेली. यानंतरच्या काळात ही मर्यादा आता ४९% करण्यात आली आहे. म्हणजेच भारतातील एखाद्या विमा कंपनीच्या एकूण भांडवलामध्ये एखादी परदेशीय विमा कंपनी ४९% इतका वाटा थेट गुंतवू शकते.

● थेट परकीय गुंतवणूकीचे फायदे

१) **विमा व्यवसायाची व्याप्ती :** थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे भारतासारख्या महाकाय देशामध्ये विमा क्षेत्र विस्तारणे शक्य आहे. जीडीपी तसेच लोकसंख्येच्या प्रमाणात असलेली विमा ग्राहकांची संख्या या दोन्ही निकषांमध्ये भारत खूपच मागे आहे. अमेरिका, जपान यासारखे देशामध्ये असलेली व्याप्ती आणि भारताची या व्यवसायातील व्याप्ती यात खूपच अंतर आहे. मोठ्या प्रमाणावर दुर्लक्षित राहिलेला विमा क्षेत्राचा बाजार थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे अधिकाधिक ग्राहकांना सामावून भारतात विमेदारांची संख्या वाढ्यास यामुळे मदत होत आहे.

२) **गुंतवणूकीचा वाढता ओघ :** थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे भारतामध्ये गुंतवणूकीचा ओघ वाढण्याची अपेक्षा आहे. भारताकडे उपलब्ध असलेले प्रचंड मोठे बाजाराचे जाळे आणि लोकसंख्या यामुळे विमा क्षेत्रात भरपूर वाव आहे. त्यामुळेच थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे भारतात विशेषतः विमा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक आकृष्ट होत असल्याचे दिसते.

३) **रोजगारनिर्मिती :** विमा व्यवसाय विस्तारण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर कुशल मनुष्यबळाची गरज भासणार आहे. विपणन, जाहिरात, ॲक्युअरिअल सायन्स, प्रशासक अशा विविध क्षेत्रामध्ये विमाव्यवसायात गरज असल्याचे स्पष्ट आहे. परकीय गुंतवणूकीमुळे या सर्वच क्षेत्रात रोजगार निर्मिती होणार असल्याने या दृष्टिनेही थेट परकीय गुंतवणूक महत्त्वपूर्ण आहे.

४) **ग्राहकाभिमुख सेवा** : परकीय थेट गुंतवणूकीमुळे नवनवीन उत्पादने तसेच ग्राहकाभिमुख सेवा देणे शक्य होणार आहे. यासाठी लागणारे भांडवल आकृष्ट झाल्यास ग्राहकांना अधिकाधिक सेवा देणे शक्य होणार आहे. स्पर्धात्मकता वाढून ग्राहकांना अंतिमतः याचा फायदा होणार आहे.

५) **एकाधिकारशाहीचा अस्त** : भारतामध्ये जीवनविमा क्षेत्रात एलआयसी व सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात जीआयसी या कंपन्यांची दिर्घकाळ एकाधिकारशाही राहिलेली आहे. त्यामुळे त्या कंपन्यांमध्ये आलेली मरगळ व ग्राहकाभिमुखतेचा अभाव यावर मात करणे थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे शक्य आहे. नव्याने स्थापन होणाऱ्या व खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांमुळे स्पर्धात्मकता टिकवणे सार्वजनिक क्षेत्राला आवश्यक ठरणार आहे.

६) **अर्थव्यवस्था** : भारतामध्ये वाढणारी गुंतवणूक यामुळे भारतात परकीय चलन येणार आहे. यामुळे डॉलरच्या तुलनेत रुपया स्थिर व मजबूत राहू शकतो. आयातीमुळे अर्थव्यवस्थेवर येणारा तणाव कमी होऊ शकतो. परकीय चलनाची गंगाजळी राखता येईल. तसेच इतर वित्तीय बाजार-बँका, शेअर बाजार, परकीय चलन, बाजार यामध्येही सकारात्मक वातावरण तयार होते. म्हणूनच थेट परकीय गुंतवणूकीचा एकूणच अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक परिणाम झाल्याचे दिसते.

७) **निवृत्तीवेतन क्षेत्र** : भारताच्या सध्याच्या धोरणानुसार निहतीवेतन क्षेत्रातही परकीय गुंतवणूक शक्य होणार आहे. पेन्शन फंड रेग्युलेटरी बिलक संगम झाल्यानंतर थेट परकीय गुंतवणूक निवृत्तीवेतन व विमा क्षेत्रांना जोडले जाण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे निवृत्तीवेतन क्षेत्रातही बदल होण्याची शक्यता आहे.

● **थेट परकीय गुंतवणूकीचे तोटे :**

१) **जोखीम** : थेट परकीय गुंतवणूक भारतात एखाद्या क्षेत्रात येत असेल, तर ती जोखीम होऊनच येणा हे स्पष्ट आहे. भारतातील गुंतवणूकीचे वातावरण यामुळे बदलू शकते. राजकीय जोखीम, आर्थिक जोखीम अशा विविध प्रकारात ही गुंतवणूक धोकादायक ठरू शकते. तसेच अशा प्रकारे झालेली गुंतवणूक त्याच वेगाने दुसरीकडेही जाऊ शकते. याबाबत सतर्क असणे आवश्यक ठरते.

२) **खर्चिक प्रस्ताव** : बऱ्याच वेळा थेट परकीय गुंतवणूकही खर्चिक बाब ठरू शकते. गुंतवणूकदार हा त्यातून मिळणारे उत्पन्न किती आकर्षक आहे हे ठरवूनच गुंतवणूक करतो. आंतरराष्ट्रीय बाजारातील व्याजदर, परकीय चलन विनिमयदर यांचा विचार करता परकीय गुंतवणूकदार आपल्या गुंतवणूकीवर अधिकाधिक परतावा मिळविण्यासाठी ठराविक नफा काढून घेऊ शकतात किंवा व्याजाच्या स्वरूपात लादू शकतात. त्यामुळे संबंधित व्यवसायाच्या खर्चात वाढ होण्याची शक्यता असते.

३) **परकीय चलन विनिमय दरावर परिणाम** : भारतामध्ये परकीय गुंतवणूक मोठ्या प्रमाणावर झाल्यास रुपया मजबूत होणे शक्य आहे. तसेच जर व्याजदराचा विचार करता या परकीय गुंतवणूकदारांना इतर बाजार अधिक आकर्षक वाटते, तर ही गुंतवणूक काढली जाण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे विनिमय दरावर परिणाम होण्याचा शक्यता आहे.

४) **अस्थैर्य** : ज्या प्रमाणात परकीय गुंतवणूकदार प्रवेश करू शकतात, तसेच ते बाहेरही पडू शकतात.

याचाच अर्थ थेट परकीय गुंतवणूक भारतात आल्यानंतर तसे फायदे होतात. तसेच ही गुंतवणूक काढून घेतल्यास होणारे तोटेही लक्षणीय आहेत. गुंतवणूक काढून घेतल्यास शेअर बाजार सुद्धा अस्थिर होऊ शकतो व तरलतेचा प्रश्न निर्माण होऊ शकतो.

● **भारतातील विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक :**

भारतीय विमा क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणूकीला सुरुवातीस २६% पर्यंत परवानगी देण्यात आली होती. त्याची मर्यादा ४९% वाढविण्यात आली आहे. भारतामध्ये खाजगी क्षेत्रात बहुतांश कंपन्या या परकीय कंपन्यांबरोबर भागीदारी करून विमा क्षेत्रात उतरल्या आहेत. अक्सा (फ्रान्स), बुपा (ब्रिटन), निप्पॉन (जपान), एआयजी (अमेरिका) अशा कंपन्यांनी भारतीय कंपन्यांमध्ये थेट गुंतवणूक करून विमा क्षेत्रात पाऊल टाकले. २०१५ पर्यंत सुमारे ८००० कोटी पर्यंत अशा प्रकारची गुंतवणूक करण्यात आली.

थेट परकीय गुंतवणूक ही परकीय गुंतवणूक मंडळ (FIPB) तसेच रिझर्व्ह बँकेचे Automatic route या माध्यमातून येऊ शकते. एकंदरीत अशा प्रकारे मिळून सर्व गुंतवणूक जवळपास रु. ५० हजार कोटी पर्यंत पोहोचली आहे. यापैकी बहुतांश रक्कम मॉरिशस, सिंगापूर, जपान, ब्रिटन व अमेरिका या देशातून आलेली आहे. थेट परकीय गुंतवणूक ही जितकी फायदेशीर ठरू शकते, तितकीच ती जोखमीचीही असू शकते. यामुळे अशा गुंतवणूकीस प्रोत्साहन देतानाच त्याबाबत सावधगिरी बाळगणे श्रेयस्कर ठरते.

४.२.४ **बँकेश्युरन्स :**

बँकेश्युरन्स हा विमा कंपनी आणि बँक यांच्या मध्ये झालेला एक करार असता. या करारान्वये विमा कंपनी बँकेच्या ग्राहकांना आपल्या उत्पादनांची विक्री करते. सदर कराराचा फायदा विमा कंपनीला व्यवसाय विस्ताराच्या माध्यमातून होतो. तर बँकेला अतिरिक्त उत्पन्नाचे साधन म्हणूनही बँकेश्युरन्स लाभदायक ठरतो. बँकांचे अस्तित्वात असलेले जाळे यासाठी खायदेशीर ठरते. विमा कंपन्यांना ग्राहकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी हा मार्ग सोयीस्कर ठरतो.

भारतामध्ये बँक आणि विमा या सेवा एकाच कंपनीमार्फत देता येत नाहीत. तसेच जीवनविमा व सर्वसाधारण विमा या सेवा पुरवणाऱ्या कंपन्यासुद्धा एक असू शकत नाहीत. यासाठी काही भारतीय बँका व परदेशी संस्था यांच्या संयुक्त आक्रमणातून नव्या कंपन्या स्थापन करण्यात आल्या आहेत. त्यामाध्यमातून या सेवा पुरविण्याचा प्रयत्न केला जातो. उदा. स्टेट बँक ही स्वतंत्र कंपनी असून एसबीआय लाईफ ही सुद्धा स्वतंत्र कंपनी आहे. परंतु एसबीआय लाईफ या कंपनीला स्टेट बँकेच्या शाखांचा विस्तार उपयुक्त ठरतो.

● **बँकेश्युरलन्सचे विमा कंपन्यांना होणारे फायदे :**

१) विमा व्यवसायाचा ग्राहक हा विखुरलेला आहे. त्याच्या गरजाही वेगवेगळ्या आहेत. बँकेच्या माध्यमातून एकाच छताखाली असे विखुरलेले ग्राहक विमा कंपन्यांना उपलब्ध होऊ शकतात.

२) बँकांचे सध्या अस्तित्वात असलेले जाळे हे विमा कंपन्यांना त्यांच्या व्यवसाय विस्तारासाठी वापरता येऊ शकते.

३) बँकांचा व त्यांच्या शाखांचा मोठ्या प्रमाणात असलेला ग्राहक विविध सेवा पुरवण्यासाठी विमा कंपन्यांना उपलब्ध होतो.

४) बँकांवर अनेक ग्राहकांचा विश्वास असतो. वर्षानुवर्षे ग्राहक बँकेबरोबर विश्वासाने व्यवहार करत असतो. याच विश्वासाचा आधार विमा कंपन्या आपले उत्पादन वितरित करण्यासां करू शकतात.

५) वित्तीय सेवांमध्ये बँकेच्या विविध सेवा व विमा तसेच कर्ज यामध्ये परस्परसंबंध असू शकतो. हे सर्व एकमेकांशी या ना त्या कारणाने संबंधीत असू शकते व याचा फायदा ग्राहक मिळवण्यासाठी करता येतो.

६) बँकांच्या खात्याशी विमा पत्राचे हप्ते लिंक करून हप्ते भरण्याची सोय करण्यापर्यंत विविध सेवा बँकांमार्फत दिल्या जाऊ शकतात. यामुळे सेवा पुरविणाऱ्या कंपन्यांना ते सोयीस्कर ठरतात.

७) बँकांचे ग्राहक विमा कंपन्यांचे ग्राहक बनल्यामुळे नियंत्रण व अधिकाधिक सेवांची माहिती पुरविण्यासाठी या माध्यमांचा उपयोग होऊ शकतो.

● बँकेश्युरन्सचे बँकाना होणारे फायदे

१) बँकांना त्यांच्या उत्पादनामध्येच स्पर्धा होऊ शकेल, असे उत्पादन विमा कंपन्या वितरित करतात. त्यामुळे बँकांमध्ये येणाऱ्या ठेवी सुद्धा वाढू शकतात व उत्पन्न वौऊ शकते.

२) बँकांच्या ग्राहकांच्या गरजेनुसार बँका ग्राहकांना हवे तसे उत्पादन करून देऊ शकते. विविध सेवा एकाच छताखाली पुरविल्याने ग्राहक समाधानी होतो.

३) बँकेश्युरन्स ही जोखीम विरहित व्यवसाय आहे. बँकेला यात काहीच नुकसान होत नाही, याउलट कमिशनच्या माध्यमातून उत्पन्न अधिक मिळू शकते. काही समस्या असेल तर विमा कंपन्यांना पाचारण करता येते.

४) बँकांचा ग्राहकांशी असलेला संबंध अधिक दृढ होतो. ग्रामीण भागात जिथे इतर सेवा पुरवठादार नसतात, तिथे बँका या सेवा देवून ग्राहकांना आकर्षित करू शकतात. ग्राहकांचे संपूर्ण वित्तीय नियोजन सुद्धा या माध्यमातून बँका करू शकतात.

४.३ सारांश :

भारतामध्ये विमाक्षेत्रात विशेषतः गेल्या दोन दशकांत भरपूर सुधारणा झाल्या आहेत. परंतु जीवन विमा व्यवसायाबद्दल जितकी जागृती आहे, तितकी सर्वसाधारण विम्याबद्दल नाही. १९९१ नंतर खाजगीकरणाचे वारे, वाहू लागले. त्यानंतर GIC ची मक्तेदारी व कमी होऊन अनेक खाजगी कंपन्या या क्षेत्रात आल्या. थेट परकीय गुंतवणूकीस परवानगी दिल्यानंतर परकीय गुंतवणूकही या क्षेत्रात आली. त्यामुळे व्यवसायाची व्याप्ती वाढून स्पर्धात्मकता वाढली.

४.४ पारिभाषिक शब्द/महत्त्वाच्या संज्ञा :

- Foreign Direct Investment (थेट परकीय गुंतवणूक) एका देशातील व्यावसायिकाने दुसऱ्या देशातील व्यवसायामध्ये केलेली गुंतवणूक.
- बँकश्युरन्स - विमा कंपनी आणि बँक यामधील करार

४.५ तुमची प्रगती तपासा :

१. सर्वसाधारण विमाक्षेत्राचे काजगीकरण इ.स. मध्ये झाले.
२. विमा व्यवसायात थेट परकीय गुंतवणूकीची सुरुवात इ.स. मध्ये झाली.
३. सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात या कंपनीची मक्तेदारी होती.

४.६ स्वाध्याय :

अ) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१. सर्वसाधारण विमा म्हणजे काय? थोडक्यात स्पष्ट करा.
२. बँकश्युरन्स म्हणजे काय? त्याचे फायदे सांगा.

ब) दीर्घोत्तरी प्रश्न.

१. सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील खाजगी क्षेत्राने केलेल्या कामगिरीचे मूल्यमापन करा.
२. सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांची सार्वजनिक विमा व्यवसायातील कामगिरी याबाबत विस्तृत चर्चा करा.
३. थेट परकीय गुंतवणूकीचा सर्वसाधारण विमा व्यवसायावर झालेला परिणाम स्पष्ट करा.
४. सर्वसाधारण विमा व्यवसायाची भारतातील सद्यस्थिती याबाबत विस्तृत चर्चा करा.

४.७ अधिक वाचनासाठी संदर्भ :

1. IRDA Reports.
2. Insurance Institute of India : Reports
3. General Insurance : Insurance Institute of India.
4. Insurance : Principles and Practices - M. N. Mishra
5. Insurance : Arif Khan
6. Principles & Practices of Insurance - Kothari & Behl.

7. Principles & Practices of Insurance - M. Motihar
8. Principles & Practices of Insurance - Pund & Mahajan.
9. Insurance : Valgadde B. V., Dr. Girigosavi B.D. Dr. Pawar S. R. Mrs. Chavan (Udupi) P.D.

